

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ebru MOTORCU

**İRAN’IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI ve ORTADOĞU
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ**

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2012

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ebru MOTORCU

**İRAN’IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI ve ORTADOĞU
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ**

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ulaş CANDAŞ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2012

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ebru MOTORCU'nun bu çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Adil Korkmaz
Üye (Danışmanı) : Yrd.Doc.Dr. Dilek CANDAS
Üye : Yrd.Doc.Dr. Seren ÖZER

Tez Başlığı: İran'ın Nükleer Faaliyetlerinin Ortadoğu'nun
Güvenliğine Etkileri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 19/06/2012

Mezuniyet Tarihi : 27/06/2012

Prof.Dr. Mehmet ŞEN
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

TABLÖLAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ

1.1 Ortadoğu Coğrafyası	4
1.2 Ortadoğu Jeopolitiğinin Uluslararası Sistem Açısından Önemi	7
1.2.1 Petrol Unsuru	10
1.2.1.1 Petrolün Önemi	10
1.2.1.2 Dünya ve Ortadoğu Petrol Rezervleri	11
1.3 Küresel Güçlerin Ortadoğu Politikaları	14
1.3.1 Rusya	14
1.3.2 Avrupa Birliği	16
1.3.3 Çin	19
1.3.4 Amerika Birleşik Devletleri	20
1.4 Büyük Ortadoğu Projesi	24
1.4.1 Büyük Ortadoğu Projesinin Çıkış Noktası	24
1.4.2 Büyük Ortadoğu Projesi Coğrafyası	28
1.4.3 Büyük Ortadoğu Projesinin Hedefleri	29

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA İRAN'IN ÖNEMİ

2.1 İran'ın Jeopolitik Değerlendirilmesi	33
2.2 İran ve Nükleer Silahlar	36
2.2.1 Artan Enerji İhtiyacı	37
2.2.2 Güvenlik Kaygıları	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ AŞAMALARI

3.1 İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI	44
3.1.1 Şah Dönemi.....	44
3.1.2 1979 İslam Devrimi Sonrası	47
3.2 İRAN NÜKLEER KRİZİ.....	49
3.2.1 İran'ın Gizli Tesislerinin Açığa Çıkması ve Kriz.....	49
3.2.2 UAEA'nın İlgili İddialara İlişkin Soruşturma Evresini Başlatması	50
3.2.2.1 Ekim 2003- Ağustos 2005	52
3.2.2.2 Ağustos 2005- Şubat 2006.....	54
3.2.2.3 Şubat 2006- Kasım 2008.....	55
3.2.2.4 Kasım 2008- Ocak 2011	59
3.2.2.5 Ocak 2011- Mayıs 2012.....	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLASI SENARYOLAR

4.1 İran'a Askeri Operasyon Yapılması	69
4.2 İran'ın Hürmüz Boğazını Kapatması ve Petrol Krizi.....	70
4.3 Şii- Sünni Çatışması	72

SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	78
ÖZGEÇMİŞ.....	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Dünya Petrol Rezervleri / Milyar Ton (2010).....	12
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AT	: Avrupa Topluluğu
A.g.y.	: Adı Geçen Yer
B.A.E.	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTCOM-US	: Amerika Birleşik Devletleri Merkez Komutanlığı (United States Central Command)
CIA	: Merkezi İstihbarat Servisi (Central Intelligence Agency)
GOP	: Genişletilmiş Ortadoğu Projesi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)
RDF	: Acil Müdahale Gücü (Resource Description Framework)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TNAR	: Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü

UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UGSB	: Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi
WEF	: Dünya Ekonomik Forumu (The World Economic Forum)

ÖZET

Son yıllarda Ortadoğu bölgesinde çok hızlı değişim yaşanmaktadır. 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörün önlenmesi ekseninde ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, Batılı ülkeler için Ortadoğu bölgesinin odak olma durumu ve önemliliği daha da artmıştır. Bu bağlamda, kamuoyunda bilinen adıyla “Büyük Ortadoğu Projesi” bölgeyi demokrasi, insan hakları gibi evrensel değerler açısından dizayn eden bir plan olarak sunulmuş ve gündemde önemli bir yer tutmuştur. Projeye dair, Batılı ülkelerin ve ABD’nin bölgenin doğal kaynaklarına sahip olmak için kurguladığı dolayısıyla hegemonik/yayılmacı bir eylem olduğu yönünde olumsuz görüşlerin yanı sıra, Arap ülkelerinin az gelişmişliği gösterilerek bölgeye demokrasi getireceğini düşünen olumlu görüşler de vardır.

İran gibi stratejik öneme sahip orta ölçekli bölgesel güçlerin nükleer silahlanma çabasında olması kuşkusuz Ortadoğu’daki güç dengesini ve güvenlik unsurunu olumsuz yönde etkileyebilme potansiyeline sahiptir. İran, nükleer güç olduğu takdirde Ortadoğu’daki gücünü ve nüfuzunu arttırırken bölgede var olan nükleer silahlanma yarışı da artış gösterecektir. ABD İran’ın nükleer faaliyetlerini engellemede uluslararası toplumu kendi tarafına çekmek için ideolojik araçlar kullanmaktadır. Diğer yandan İran tarafı da nükleer faaliyetleri dolayısıyla ABD’nin baskılarını kendi güvenliğine ve rejimin devamlılığına yönelik en önemli tehdit olarak algılamakta ve bu tehdidi azaltmak için ABD ile rekabet içinde olan Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye ve silahlanmaya ağırlık vermektedir. Bu ortamda nükleer teknolojiye sahip olmasının en doğal hakkı olduğunu ve barışçıl bir amaç taşıdığını vurgulayan İran, bunu kitle imha silahları yapmak için kullanmayacağı söyleminde bulunmaktadır.

Bu tezin amacı dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan ve halihazırda devam etmekte olan İran nükleer krizini ele almak ve küresel güçlerin bu kriz sürecindeki rolünü ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Ortadoğu bölgesinde yaşanan olayların seyrini değiştirebilecek ve bölgenin kaderini etkileyebilme özelliğinde olan İran nükleer krizi incelenmeye çalışılacaktır. Krize ilişkin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı raporları ve ilgili tüm rapor ve kararlar incelenerek, spekülasyonlara dayanmayan gerçek verilerle hareket edilmeye çalışılmıştır. Denetimlerin sonuçları aşama aşama verilmiştir.

SUMMARY

Recently, there has been a rapid development in the Middle East region. For the Western Countries, the importance of Middle East regions being the focus has increased more in the new world order which has arisen in the center of preventing international terrorism after the September 11 attacks. Within this concept, the “Greater Middle East Initiative as known in the public opinion –is represented as a plan to design the area with regards to universal values such as democracy, human rights and it has significantly remained on the agenda. In addition to the negative views in respect of the Project such as it is the plan of Western countries and the USA to get the natural resources of the region and thus it is a hegemonic/expansionist action; there are some positive views such as it is for bringing democracy to the region by showing the underdevelopment of Arab countries.

Undoubtedly, that the medium-scaled regional Powers having a strategic importance as Iran are in the effort of nuclear armament has the potential of affecting the power balance and safety member in Middle East negatively. In the case that Iran becomes the nuclear power, the existing nuclear armament race in the region will show increase by raising its power and dominance. The USA has been using ideological tools in order to win the international community over in preventing the nuclear activities of Iran. On the other hand, Iran side considers nuclear activities and thus the pressures of the USA as the most important threat towards its own security and continuity of the regime and with the aim of reducing this threat, it focuses its attention on armament and improving the relationships with Russia and China which are in competition with the USA. Stressing that it has the most natural right of having a nuclear technology in this environment and that it has this technology with a peaceful purpose, Iran states that it will not use this technology for producing weapons of mass destruction.

The aim of this thesis is to handle the Iran nuclear crisis which has taken place near the top in the World agenda and has still been continuing and to examine the roles of global powers during the process of crisis in a detailed way. It will be tried to analyze the Iran nuclear crisis which may change the progresses of existing events in Middle East area and which is in the characteristic of affecting the fate of region. Analyzing the International Atomic Energy Agency reports with respect to crisis and all related reports and decisions, it has been tried to move according to the facts which do not base on speculations. Auditing results are given step by step.

ÖNSÖZ

Ortadoğu'daki jeostratejik konumu, demografik yapısı, askeri gücüyle İran bölgenin en önemli güç merkezlerinden biridir. Bilhassa enerji yollarının denetimi konusunda doğu- batı ve kuzey- güney eksenlerinin kesişme noktasında bulunması bu ülkeye önemli bir stratejik avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda petrol ihracatçısı bir ülke olması uluslararası sistem içinde farklı dengelere oynama imkanı vermektedir.

İran'ı stratejik aktör olarak öne çıkaran en önemli unsurlardan biri sahip olduğu coğrafya nedeniyle enerji yollarını denetleme imkanına sahip olmasıdır. Bu stratejik konumu nedeniyle İran, dünya dengeleri açısından ihmal edilemeyecek konumdadır. ABD başta olmak üzere büyük güçlerin ülkeye yönelik politika üretme nedenleri kolaylıkla anlaşılmaktadır. İktisadi açıdan bakıldığında kıt olan enerji kaynaklarının tükenmesi riskine karşılık olarak İran enerji kaynaklarını çeşitlendirme hakkına sahiptir. Ancak bu yaklaşım İran'ın nükleer enerjiyi kullanımına ilişkin soruları cevaplayamamaktadır. Tesislerini uzun bir süre denetime açmak istememesi ve NPT Ek Protokol'ünü imzalamakta direnmesi tüm gözlerin bu ülkeye yönelmesine neden olmuştur.

ABD'nin İran'a olası operasyonunun nedeni İran'ın hem enerji kaynaklarının hem de olası enerji nakil hatlarının kontrol etmek istemesidir. Politik açıdan görünür nedeni ise İran'ın nükleer kapasitesi olacaktır ve ABD uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek için Irak'ta ki gibi benzer nedenler öne sürecektir. Bu tez çalışmasında dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan ve devam etmekte olan İran nükleer krizi ele alınmış ve Avrupa Birliği ile ABD'nin bu kriz sürecindeki rolü ele alınmıştır.

Tezimi, beni dünyaya getiren, büyüten ve şu an hayatta olmayan annem Nuriye MOTORCU' ya ithaf ediyorum. Tezin hazırlanması sürecinde taslak nüshaları kontrol edip düzeltmeler yapan ve öne sürdüğü fikirleri ile önemli katkılar sağlayan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ulaş CANDAŞ' a sonsuz teşekkür ederim.

Ebru MOTORCU

Antalya,2012

GİRİŞ

14 Ağustos 2002’de Washington D.C.’de düzenlenen bir basın toplantısında İran Ulusal Direniş Konseyi’nin ABD ofisi İran’ın çok gizli nükleer projeleri hakkında bilgiler ortaya koydu. Bahsi geçen bilgiler bugüne kadar devam eden bir krizin temelini atmış ve bu tarihten sonra İran nükleer krizi dünya gündeminin ilk sıralarında yerini almıştır.

11 Eylül olaylarına kadar İran’ın adı terör eylemleriyle sık sık birlikte anılsa da, bu tarihten itibaren uluslararası terörizme, daha dar anlamda İslami terörizme yataklık eden başlıca devletlerden biri olarak öne sürülmüş, sadece siyasi ve akademik çevrelerin değil, dünya kamuoyunun da ilgi odağı olmuştur. Hatta ABD Bush Yönetimi daha da ileriye giderek İran’ı “Şer Ekseni”ne yerleştirmekten çekinmemiştir. Buna karşılık İran’ın sergilediği tavır şimdilik belirsizlik arz etmektedir. Bu bağlamda 2002 yılının sonlarına doğru başlayan ve günümüze kadar devam eden İran nükleer krizi, ABD’nin son dönemdeki öncelikli konuları arasına girmiş ancak izlenen politikalar dolayısıyla bu kriz, her geçen gün daha karmaşık bir hale dönüşerek varlığını devam ettirmiştir.

ABD sadece nükleer silahlara sahip bir İran’a değil, nükleer bilgiye ve teknolojiye kendi imkanlarıyla sahip bir İran’a da karşıdır. ABD, radikal İslami grupların yol açtığı uluslararası terörizme ilişkin gerekçelerini, sürdürdüğü terörizm savaşında ve İran’ın nükleer faaliyetlerini engellemede uluslararası toplumu kendi tarafına çekmek için önemli ideolojik araçlar olarak kullanmaktadır. Diğer yandan İran tarafı da nükleer faaliyetleri dolayısıyla ABD’nin baskılarını kendi güvenliğine ve rejimin devamlılığına yönelik en önemli tehdit olarak algılamakta ve bu tehdidi azaltmak için ABD ile rekabet içinde olan Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye ve silahlanmaya ağırlık vermektedir.

Nükleer teknolojiye sahip olmasının en doğal hakkı olduğunu ve barışçıl bir amaç taşıdığını vurgulayan İran, bunu kitle imha silahları yapmak için kullanmayacağı söyleminde inandırıcı olamamıştır. Gerçekte ABD ve İran’ın birbirlerine karşı duydukları güvensizlik iki ülke arasında nükleer teknoloji konusunda en önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu güvensizliği daha fazla derinleştiren de ABD’nin Ortadoğu’da nükleer silahlara sahip olduğu bilinen İsrail’i desteklemesi gözükmemektedir.

İran bulunduğu coğrafi konum, köklü tarih ve devlet geleneği, demografik yapısı ve sahip olduğu zengin doğal kaynaklarıyla Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olarak sayılmakta ve bölgedeki birçok ülkeden farklılık göstermektedir. Bu nedenle İran'a karşı izlenecek politikalar ve atılacak adımlar sadece bölge ülkelerini etkilemekle kalmayıp, dolaylı olarak dünyayı da etkileme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı ve İran'ın enerji hammadde sahibi ülke olduğu gerçeği göz önünde bulundurulunca, İran'a karşı izlenecek politikalar ve İran'ın atacağı adımları önemi artmaktadır.

2002 yılında yapılan açıklamalar sonucunda İran'ın bilgilendirmekle sorumlu olduğu bir takım faaliyetlerini UAEA' ya bildirilmediği ve üstü kapalı bir şekilde yürütüldüğü ortaya çıkmış olsa da daha sonra yapılan denetimlerde İran'ın nükleer silah programı yürüttüğüne dair herhangi somut bir bulguya rastlanılmamıştır. Ancak her ne kadar İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşmanın (NPT) imzacılarından biri olarak nükleer teknolojiye erişim ve bu alanda faaliyetler yürütme hakkına sahip olsa da, kriz sonrasında uluslararası platformdaki güvenilirliği zedelenmiştir.

İran'ın krizin başladığı yıllarda zedelenen imajını onarmak adına önemli adımlar attığı ve gerek UAEA gerekse Avrupa Birliği ülkeleri ile işbirliği çerçevesi çizmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak ortadaki kriz, salt bir nükleer krizden ibaret olmadığı ve ABD ile İran'ın üstünlük yarısının sahnelendiği bir platforma dönüştüğü için bahsi geçen krizle ilgili tüm çabalar yetersiz kalmış ve günümüzde buna henüz bir çözüm bulunamamıştır. ABD, nükleer kriz müzakerelerinin Avrupa Birliği tarafından yürütülmesini kabul etmiş olsa da bu sürece gerektiği kadar yardımcı olmamıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin ortaya koymaya çalıştığı çözümler de hep neticesiz kalmıştır. Her ne kadar krizin son dönemlerinde Avrupa Birliği de ABD politikalarına yakın durmaya başlamış olsa da ortak bir stratejinin var olmaması ve ikna edici araçlara başvurmaktansa zorlayıcı önlemlere başvurulmuş olması krizin tıkanma noktasına gelmesine neden olmuştur.

Dört ana bölümden oluşan tezin ilk bölümünde “Ortadoğu’ya Genel Bakış” başlığı altında Ortadoğu coğrafyası, Ortadoğu'nun jeopolitik önemi ve küresel güçlerin Ortadoğu yaklaşımları ele alınacaktır. 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası terörün önlenmesi ekseninde ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, Batılı ülkeler için Ortadoğu bölgesinin odak olma durumu ve önemi daha da artmıştır. Bu bağlamda, kamuoyunda bilinen adıyla “Büyük Ortadoğu Projesi” (BOP) bölgeyi demokrasi, insan hakları gibi evrensel değerler bağlamında dizayn eden bir plan olarak sunulmuş ve gündemde önemli bir yer tutmuştur. Projeye dair,

Batılı ülkelerin ve ABD'nin bölgenin doğal kaynaklarına sahip olmak için kurguladığı dolayısıyla hegemonik/yayılmacı bir eylem olduğu yönünde olumsuz görüşler vardır.

Tezin ikinci bölümünde, “Ortadoğu’da İran’ın Önemi”nden bahsedilmektedir. Bu bağlamda, İran jeopolitik açıdan değerlendirilmiştir. Ayrıca, zengin enerji kaynaklarına rağmen nükleer enerjiye yönelmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur.

Tezin üçüncü bölümü olan “İran’ın Nükleer Programının Aşamaları” başlığı altında İran’ın nükleer programı üzerine yoğunlaşmıştır. İran nükleer programının tarihsel arka planı ve krizin ortaya çıkışı özetlenmiştir. Önyargılarla dolu, bilgi kirliliğinin had safhada olduğu, tarafların propagandaları altında kalan bu konuda olabildiğince tarafsız ve bilimsel verileri ortaya koyabilmek için UAEA’nın ilgili iddialara ilişkin soruşturma başlatması ve yayınladığı raporlar incelenmiştir.

Tezin dördüncü bölümü olan “Olası Senaryolar” ile İran nükleer krizinin diplomatik yöntemlerle çözülememesi durumunda bölgedeki gelişmelerin ne yöne doğru evrilebileceğine dair değerlendirmelerde bulunulmuş, olası üç senaryo incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ

1.1 Ortadoğu Coğrafyası

Ortadoğu Bölgesi, tarih boyunca dünyadaki siyasal konjonktüre bağlı olarak, emperyalist güçlerin çıkarlarına göre şekillenmiş ve zaman içerisinde bünyesinde farklı bölgeleri barındıran bir terim olarak kullanılmıştır. 20. Yüzyıl başlarında dünya hakimiyetine yönelmek isteyen İngilizler, Avrupa'dan Asya'nın doğusuna doğru uzanan coğrafi uzaklıkları, belirli sınırlamalara tâbi tutarak bölgeyi kendi hedefleri doğrultusunda tanımlamaya çalışmışlardır. Söz konusu bölünmelerden biri, Fırat ve Dicle nehirlerinin vadilerinden (veya İran'ın batı sınırı) geçen hattı içerirken, ikincisi ise Hindistan'ın doğu kıyılarından (Seylan-Burma) geçen hattı kapsamaktadır. Avrupalı coğrafyacılar, Fırat-Dicle nehirleri vadilerinin belirlediği hattın batısında kalan toprakları Yakındoğu (Near-East); bu hat ile Seylan-Burma hattı arasında kalan alanları Ortadoğu (Middle-East) olarak tanımlarken, bu hattın daha doğusundaki coğrafi mekânları ise Uzakdoğu (Far- East) olarak kabul ediyorlardı.¹

“Ortadoğu” kavramı ilk defa Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından Eylül 1902 yılında National Review’de yayınlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Mahan, söz konusu kavramı, Arabistan ve Hint yarımadaı arasında kalan ve deniz stratejisi açısından büyük önem taşıyan bölge için kullanmıştır.² Ayrıca İngiliz gazetesi The Times’ın dış politika editörü Valentino Chirol, Basra Körfezi’nin stratejik önemini, Almanya’nın inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra’ya kadar uzatılmasının İngiltere’nin bölgede ve Asya’daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısını “Ortadoğu’nun Problemleri” başlığı altında toplayarak, Basra Körfezi’nin stratejik önemini belirtmiştir. Bunun sonucu olarak, “Ortadoğu” kavramı hızlı bir şekilde İngiliz diline kazandırılmıştır.³

¹ Sandıklı A, “Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Yansımaları”, Der. Sandıklı A-Dağcı K., Büyük Ortadoğu Projesi –Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, S. 15.

² Cohen M.J, “The Superpowers In The Middle East”, The International History Review, Vol. 17, No. 2, Mayıs, 1995, S.345.

³ Dursun D, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, Stradigma.com, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, (04.05.2012)

Mahan ve Chirol'un İngiliz diline kazandırdıkları "Ortadoğu" kavramı asrın başlarında sözlüklere girerken kitap adlarında da görülmeye başlanmıştır. Angus Hamilton 1909 yılında Londra'da yayınladığı *Problems of the Middle East* adındaki kitabı ile kavramı bilim dünyasına taşıyarak Basra Körfezi bölgesinin İngiltere'nin uluslararası menfaatleri ve sömürgeci devletler arasındaki rekabet çerçevesindeki önemini anlatmaktaydı. Aynı yıllarda Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, ilk defa 1911'de Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için resmi konuşma ve belgelerde "Ortadoğu" kavramını kullanarak ona yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır.⁴

Temelde "Ortadoğu" kavramının, "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları gibi Batı merkezlidir. Burada ana düşünce, Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgeleri bu merkeze olan uzaklıklarına göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorize etmektir. Avrupa kültürünün şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Eski Yunanlılar dünyayı "medeni Güney" ve "barbar Kuzey" şeklinde ikiye ayırıyorlardı. Bu ikili ayırım Romalılarda "Doğu" ve "Batı" şeklini almıştır. Bilindiği gibi Roma İmparatorluğu'nun iki merkezi vardı. İmparatorluğun batıdaki merkezi Roma, doğudaki merkezi de Constantinopolis idi. İmparatorluğun doğu kısmına "Bizans İmparatorluğu" adı daha sonra verilmiş bir ad olup önceleri Doğu Roma İmparatorluğu şeklinde anılıyordu. Bu durumda İstanbul "Doğu" dünyasının merkezi oluyordu.

Batı dünyasında "Doğu"; (Şark; Orient) veya "Yakındoğu" olarak ifade edilen Osmanlı Devleti, sadece bir coğrafi ifadelendirme değil aynı zamanda kültürel ve dini motiflerle beslenen ve farklı olan "öteki"ni ifade etmiştir. Avrupa'nın Romalılardan beri "Doğu" kavramı ile ifade ettiği dünya üç ayrı bölgeye ayrılmış bulunuyordu: "Yakındoğu" (Near East), "Ortadoğu" (Middle East) ve "Uzakdoğu" (Far East). Yakındoğu, daha çok Balkanlar ve Osmanlı Devletini, Ortadoğu Hindistan'a yakın Basra Körfezini ve Uzakdoğu da Çin ve Japonya'yı ifade ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupalı emperyalist güçlerin, Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarları çerçevesinde, Orta Doğu kavramının sınırları ve kapsamı da değişikliğe uğramıştır. 1921'de Winston Churchill'in başkanlığında Kahire'de yapılan bir toplantıda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Yemen ve Mısır ülkeleri, Ortadoğu olarak ifade edilen bölge içerisinde ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz askerlerinin kendi askeri konumlarını anlatmak için Ortadoğu

⁴ Dursun D, A.g.y.

kavramını kullanmaya başlamalarıyla, kelime yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemden sonra, İngilizlerin bölge üzerindeki egemenliklerini tanımlamak için Avrupa'dan Asya'nın doğusuna kadar olan uzaklıkları belirli bölümlere ayırmak suretiyle bölgesel olarak tanımlama ihtiyacı doğmuştur. Bu bölümlenmede Avrupa esas olmak üzere, doğuya doğru bazı uzaklıklar esas alınmış ve Yakındoğu, Ortadoğu, Uzakdoğu kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, özellikle Anglo-Sakson etkisinin hüküm sürdüğü bölgelerdeki askerî ve sivil çevrelerce Ortadoğu kavramının kullanımı daha da yaygınlaşmış ve resmî bir nitelik kazanmıştır.⁵

Sıklıkla kullanılan “Ortadoğu” kavramı üzerinde ortak anlayışa bağlı olarak net bir tanım bulunmamaktadır. Konu üzerinde çalışan bazı yazarlar tarafından “Ortadoğu” kavramının kapsamını genişletip daraltırken, kimi araştırmacılar ise, içeriğini kendi amaç ve algılamalarına göre belirlemektedirler. Ortadoğu'nun coğrafi sınırlama bakımından dar ve geniş olmak üzere iki farklı tanımlaması bulunmaktadır. Davutoğlu'na göre; Ortadoğu tanımlaması nesnel bir coğrafi tanımlama olmaktan ziyade jeokültürel tanımlama olarak ele alınmalıdır. Söz konusu kavram, en dar anlamıyla Mısır'dan İran'a uzanan, Nil ve Mezopotamya havzaları arası ifade eden bölgedir. Daha geniş sekliyle de Fas'tan Pakistan'a kadar yayılan başka bir deyişle, Atlantik'ten Ganj havzasına uzanan coğrafyayı tanımlamaktadır.⁶ Sander'e göre ise tanımlama en dar bakış açısıyla, Mısır, İsrail, Doğu Akdeniz'in Arap Devletleri, Arap Yarımadası ve Türkiye yer almaktadır. En geniş anlamını ise, Kuzey Afrika'nın geriye kalan bölümü, Sudan, Somali ve Afganistan oluşturmaktadır.⁷

Arı'ya göre geniş tanım, batıda; Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'ı, Doğu'da Umman Körfezi'ne kadar uzanan bölgede Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsamaktadır. Bu kapsama; İran, Afganistan ve Pakistan da dahil edilmiş olup, güneyde Suudi Arabistan'dan Yemene uzanan Arap Yarımadası'nı çevreleyen bölge ile Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'de içinde yer almaktadır. Arı'nın yaptığı tanım, ABD'nin “Büyük Ortadoğu Projesi” kapsamında genişlettiği Ortadoğu tanımı ile örtüşmektedir. Ortadoğu için daha yaygın kullanılanı ise daha dar kapsamlı tanımdır. Buna göre; Batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi'ni,

⁵ Erdinç A, Orta Doğu'nun Tarihî Gelişimi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992, S.1.

⁶ Davutoğlu A, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, S.324.

⁷ Sander O, Siyasi Tarih(1918-1994), İmge Yayınları, Ankara, 2005, S.72.

güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge Ortadoğu olarak adlandırılmakta ve günümüzde on sekiz devletten oluşmaktadır.⁸

Ortadoğu deyince, büyük bir coğrafyanın, geniş bir tarihsel kesitin, kültürel, toplumsal ve dinsel öğelerin bilinmesi gerektiğini söyleyen Arı, Araplar arası birleşmelerin hep yeni bir ayrışmaya yol açtığı görüşündedir. Arı, Ortadoğu'yu, sadece coğrafya olarak değil, siyasi olarak da genişliği olan, pek çok bilinmezin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların, homojen zannedilen heterojenliğin, tam olarak kavranamadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca da bataklık olarak tanımlanan, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın, bazılarına göre de petrolün ve zenginliğin merkezi olan Ortadoğu, üzerine çok şey söylenen ama çok az bilinen bir coğrafya olarak tanımlamaktadır.⁹

Dünyaca ünlü birçok belge ve yayında da Ortadoğu Bölgesi'nin sınırlarının farklı tanımlandığı görülmektedir. Ana Britannica'ya göre, "Akdeniz'in güneydoğu ve doğu kıyılarından, Fas'tan Arabistan Yarımadası, İran ve bir kabule göre de onun ötesine uzanan topraklar" şeklinde belirsiz bir tanımlama yapmaktadır.¹⁰ Büyük Larousse'a göre ise; yakın doğu (Near East) kavramını kapsayan Ortadoğu terimi, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri, Türkiye'yi, verimli hilal ülkelerini (Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak), Mısır'ı, Arabistan yarımadasını, İran'ı ve Afganistan'ı içine almaktadır. Aynı zamanda bölgenin, Libya, Sudan ve Hindistan yarımadası ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletebileceğini kabul etmektedir.¹¹

1.2 Ortadoğu Jeopolitiğinin Uluslararası Sistem Açısından Önemi

Dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden Ortadoğu, tarih boyunca siyasal mücadelelerin üzerinde cereyan ettiği önemli yerlerden biri olmuştur. Ortak kültürel/dini/etnik unsurları barındıran toplumlara sahip olmasına rağmen, yer altı kaynakları nedeniyle dünyanın egemen güçleri tarafından bölünmelere, mücadelelere ve çatışmalara maruz bırakılmıştır. Bölgenin dünya politikası açısından önemli olmasının birkaç nedeni vardır. Bu kapsamda Ortadoğu;¹²

⁸ Arı T, Geçmişten Günümüze Ortadoğu- Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, (1. Basım), İstanbul, 2004, S. 25.

⁹ A.g.y., S. 9.

¹⁰ "Orta Doğu", Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul Cilt: 17, 2004, S.205.

¹¹ "Orta Doğu", Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelisim Yayınları, İstanbul, Cilt:14,1986, S.8093.

¹² Tavşanoğlu Emeç L, Ortadoğu'da Satranç, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2008, S. 50.

- Dünya enerji ihtiyacının büyük bir çoğunluğunu sağlayan petrol yataklarına sahiptir.
- Üç kıtayı birleştiren kara ve demir yollarının jeopolitik kesişim noktasıdır.
- Deniz ticaret yolları ve geçitlerinin büyük kısmını kontrol etmektedir. Stratejik öneme sahip olan, Kızıl Deniz, Basra Körfezi, Süveyş Kanalı, Babel Mendeb ve Hürmüz Boğazları söz konusu coğrafyada yer almaktadır.
- Tek Tanrı inancına sahip üç semavi din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in doğuş merkezidir.

Enerjinin temiz, güvenilir ve kesintisiz ulaşımı hemen hemen bütün dünya ülkelerinin temel sorunu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, Sanayi Devriminden günümüze uzanan süreçte dönemsel olarak belirli bir enerji hammaddesinin önem kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda, endüstrileşme sürecine paralel olarak demir ve kömür temel enerji kaynağı olarak öne çıkarken, 20. yüzyılda özellikle otomotiv sanayisinin gelişmesi sonucu stratejik unsur olan petrol hegemonya mücadelesinin merkezi olmuştur. 20. yüzyıldan itibaren Ortadoğu Bölgesi'nde büyük miktarlarda petrol rezervlerinin ortaya çıkması ile birlikte, dünyada küresel çıkarlarını koruyacak yaklaşımlar sergileyen büyük emperyal güçler için söz konusu bölgenin önemi artırmıştır. Kısacası, dünyanın petrol rezervleri bakımından en zengin bölgesi Ortadoğu'dur ve doğal olarak sanayisi gelişmiş ülkeler bu bölgeye ilgi duymaktadır.

Ortadoğu jeostratejik konumunun yanı sıra, siyasi, ekonomik, kültürel, tarihî bağlarıyla da küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik güç mücadelelerine sahne olan bir coğrafyada yer almaktadır. Ortadoğu'nun tanımlanması sadece bir bölgenin coğrafi olarak sınırlarının belirlenmesi sorunu değildir, güç mücadelelerinin kültürel özellikleri biçimlendirdiği, üstelik dünyanın neresinden baktığınıza göre değişen kaygan bir zeminde üstün olma sorunudur. Bölge petrol bakımından merkezde bulunduğu için hem petrole bağımlılığı devam eden, hem de dünya petrol piyasasını elinde tutan ülkeler açısından yadsınamayacak bir zenginlik kaynağıdır.

Ortadoğu'nun enerji kaynakları önemli olmasına rağmen, dünya siyasetindeki yeri sadece petrol ile sınırlı değildir. Bölgeyi önemli kılan bir diğer faktör, insanlığın büyük bir kısmının mensubu olduğu, üç büyük dinin buradan çıkmış olmasıdır. "Ortadoğu sadece kültürel bir başlangıç yeri değil, aynı zamanda Doğu ve Batı arasında kültürel değerlerin, medeniyetlerin,

inançların taşındığı bir bölge olmuştur.”¹³ Kudüs, hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar, hem de Yahudiler için kutsal mekânlardan birisidir. Hristiyanlar Kudüs’te hac yapmaktadır, Yahudilerin ağlama duvarı Kudüs’tedir, Müslümanların da ilk kıblesi Kudüs’tür. Bu nedenle Ortadoğu her üç dinin mensupları için müstesna bir bölgedir. Özellikle Kudüs gibi üç din tarafından kutsal kabul edilen bir yerin Ortadoğu’da bulunması bölgeye ayrı bir mistik boyut katmaktadır. Bundan dolayı özellikle Kudüs bölgesi sırf dinsel amaçlardan kaynaklanan mücadeleye sahne olmuştur. Bu durumun en önemli örnekleri, Arap-İsrail savaşları ve bölgedeki diğer mezhep kavgalarıdır. Bu çatışmalar, bölgeye istikrarın gelmesini önlemekte ve Batılı ülkeler açısından müdahale etmeyi olanaklı kılan durumlar yaratmaktadır.¹⁴

Bölgenin bir başka önemli özelliği, “Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki kültürel ve ekonomik geçiş bölgesi olmasından kaynaklanır. İpek, şeker, narenciye, kağıt, barut ve pusula gibi Uzakdoğu malları, Ortadoğu kanalıyla Avrupa’ya ulaşmıştır. 15. yüzyılda deniz yollarının bulunmasıyla bölgenin kıtalararası ulaşımındaki azalan önemi, modern zamanlarda Süveyş kanalının açılması ve hava yollarının ortaya çıkmasıyla yeniden eski konumuna gelmiştir. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk boğazları, Süveyş kanalı, Kızıldeniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu’dadır. Bunların ne kadar önemli taşımacılık ve ulaşım merkezleri olduğu, 1956 ve 1967-1970’te Süveyş kanalının, 1980’den sonra da Basra körfezinin kapanmaları ya da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarının ardından açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.”¹⁵

Davutoğlu bu konuyu şu şekilde özetlemektedir: “Petrolün uluslararası ekonomi politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, petrol uluslararası politikanın modern dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomi-politiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Daha önce çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanmışlardır. Bu yeni jeostratejik önem, petrolün ekonomi politik güç rekabeti içindeki rolünün olağanüstü bir tırmanış göstermesi ile birlikte uluslar arası ilişkiler arenasının temel parametrelerinden birisi olmuştur.”¹⁶ Ortadoğu, batının enerji ihtiyacını karşılamasının yanında, karın büyük bir bölümünün Batı’ya akması nedeniyle de önem taşımaktadır.

¹³ Davutoğlu A, A.g.y., S. 130.

¹⁴ Deniz Ş, “The Deconstruction of Redesign of Middle East: An Analysis on Greater Middle East Project”, The Journal of International Social Research, Vol. 5, No. 20, Winter, 2012, S. 171.

¹⁵ Sander O, A.g.y., S. 74.

¹⁶ Davutoğlu A, A.g.y. S.333.

1.2.1 Petrol Unsuru

1.2.1.1 Petrolün Önemi

Toplumsal ve ekonomik açıdan hayati önem taşıyan doğal kaynaklar özellikle de enerji kaynakları, halkların ve özellikle de modern sanayileşmiş ülkelerin gelişmişlik seviyelerini sürdürmeleri için gereklidir. Dolayısıyla refah düzeylerini doğrudan etkileyecek kaynaklara erişim tehlikeye girdiğinde sorunun çözümü için askeri gücün kullanılması da dahil olmak üzere her türlü yöntem gündeme gelebilmektedir. Tarihte hiçbir enerji kaynağı petrol kadar insanoğlunun gündelik yaşamını etkilememiştir. Savaş araçlarının yapımından kullanımına, ısınmadan ulaşım, tıptan tekstile kadar birçok alanda petrol stratejik bir hammadde olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan bir kaynağın stratejik önemi, kaynağa olan talebin miktarı ve gerektiğinde erişim imkanı, kaynağın kullanım alanları, yerine ikame edilebilecek alternatif kaynakların varlığı ve miktarı, kaynakların ülkeler arasındaki dağılımı ile ölçülmektedir.¹⁷

Başta ekonomik olmak üzere, günümüzde siyasi ve askeri boyutları ile de stratejik bir öneme sahip olan petrolün dünya bölgelerine dağılımı eşit değildir. Ülkeler bir yandan, artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif kaynaklar bulmaya çalışırken, diğer yandan bilinen enerji kaynaklarına kesintisiz ve sınırsız ulaşabilmek için mücadele etmektedirler. Bu durumda, petrol ve doğal gazın her geçen gün artması nedeniyle bulundukları coğrafyalar dünya ülkelerinin öncelikli hedefi haline gelmiştir.¹⁸ Günümüzde petrol uluslararası ilişkilerde önemli bir faktör olmuştur. Ülkelerin ekonomik faaliyetlerini herhangi bir kesintiye uğramadan sürdürmesi ancak enerji kaynakları ile mümkün olabilir. Bu yüzden, ülke ekonomileri için gerektiği zaman ve yeterli düzeyde petrole ulaşmak önemlidir. Petrole politik boyutta bakıldığında ülkelerin dış politikalarının temelini oluşturduğu görülmektedir.

20. yüzyılda meydana gelen iki büyük dünya savaşında petrol, askeri boyutta kritik bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında da petrol bir enerji kaynağı olarak gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı içinde petrolün önemi daha çok anlaşılmıştır. Özellikle deniz kuvvetlerinde petrolden yararlanmanın savaş gücünü artırdığı görülmüştür. Savaş sonrası sanayileşen ülkelerde enerji ihtiyacının giderek artması, petrol üretimini de, artırmıştır. 1921 yılında petrol üretimi 100 milyon ton düzeyine çıkarken, böylece petrolün bütün Dünya enerjisi içindeki payı da %10 olmuştur.¹⁹ Nitekim hem uzak Doğu'da hem de Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve gelişmesinde de petrolün büyük rolü olmuştur. Böylece enerji güvenliğinin sağlanması devletlerin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. 20.yüzyıl

¹⁷ Ayhan V, İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, S. 85.

¹⁸ Pehlivanoglu Ö, Ortadoğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, S. 21.

¹⁹ 1913 yılında petrol, bütün Dünya enerjisinin sadece yüzde 6'sını karşılamıştır.

boyunca ekonomi ve politika arasındaki yakın ilişki, petrol ticaretini şekillendirmiştir. İki savaş göstermiştir ki petrol, barış dönemlerinde de çok büyük ekonomik önemi olan ve aynı zamanda savaş dönemlerinde de anlamlı bir askeri değer taşıyan stratejik bir maldır.²⁰

Elektrik enerjisi sanayi üretiminde kullanılmasına rağmen, petrol ve doğal gaz, 21. Yüzyılda da stratejik ilişkileri belirleme de birinci sırayı koruyacaktır. Petrol merkezlerinin denetimi sadece tek tek ülkelerin ekonomik ilişkileri bakımından değil, esas olarak uluslararası güç ilişkilerini belirlemede de ön plana çıkmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan sanayi ülkelerinin petrole olan bağımlılıkları, doğal olarak petrol merkezlerine ilgi duymaları bir bakıma zorunluluk haline geldi. Hatta dış politik ilişkilerde belirleyici bir unsur haline gelmiştir.²¹

Davutoğlu bu konuyu şu şekilde özetlemektedir: “Petrolün uluslararası ekonomi politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, petrol uluslararası politikanın modern dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomi-politiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Daha önce çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanmışlardır. Bu yeni jeostratejik önem, petrolün ekonomi politik güç rekabeti içindeki rolünün olağanüstü bir tırmanış göstermesi ile birlikte uluslararası ilişkiler arenasının temel parametrelerinden birisi olmuştur”²²

1.2.1.2 Dünya ve Ortadoğu Petrol Rezervleri

Petrol ve petrole dayalı politikalar, 20. Yüzyılın başından beri Ortadoğu siyasetini şekillendiren birincil derecede faktörlerden biri olmuştur. Dünya Ülkelerinin petrole olan bağımlılığı ve Ortadoğu ülkelerinin çoğunluğunda görülen petrole dayalı ekonomik gelir sisteminin, petrol politikalarının hem bölgede hem de dünyada çok ciddi etkiler yarattığı bir gerçektir. Zira, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 55’i doğal gaz rezervlerinin ise yüzde 40’ı bu bölgede bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 1) Ortadoğu’nun neden bu kadar önemli olduğunu bu rakamlardan anlamak mümkündür.

Dünya genelinde tespit edilebilmiş petrol rezervleri, 2010 verilerine göre 188 milyar ton civarındadır. Suudi Arabistan’ın 36,3 milyar ton rezerv ile dünyadaki petrolün yüzde 19,1’ine

²⁰ Peköz M, “Küresel Güçlerin Ortadoğu Stratejisi”, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007, S. 353.

²¹ Göknel M, “Ortadoğu’da Enerji Güvenliği”, Orsam, 2010, S. 19.

²² Davutoğlu A, A.g.y., S.333.

sahip olduğu tahmin edilmektedir. Dünya'nın ikinci büyük petrol rezervleri ise 18,8 milyar ton ile İran'dadır. Üçüncü olarak ise 15,5 milyar ton ile Irak gelmektedir. Dünya petrolünün yüzde 8,3'üne sahip Irak'ın neden işgal edildiği daha net olarak anlaşılmaktadır. Ortadoğu Ülkelerine Cezayir, Katar, Umman, Bahreyn, Fas, Libya gibi "Büyük Ortadoğu Projesi" kapsamındaki ülkeler dahil edildiğinde, Dünya petrol rezervlerinin yüzde 65'i bu bölgede yer almaktadır.²³ Büyük Ortadoğu Projesi Kapsamındaki ülkelerde bilinen mevcut rezervler dışında, büyük çaplı yeni petrol rezervleri bulundu. Hazar Denizi Havzası'nda, Irak bölgesinde, Libya'da, Nijerya'da ve Sudan gibi bölgelerde yeni petrol rezervlerinin oldukça yüksek kaliteye sahip olduğu belirlenmiştir.

Ortadoğu'nun yüz yıldan beri uluslar arası kapitalist sistemin çekim alanına girmiş olması, bölgenin enerji yatakları bakımından dünyanın merkez üssü olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün dünyanın en gelişmiş sanayisine sahip olan ABD, dünya petrol rezervlerinin ancak yüzde 2,2'sine, dünyanın en hızlı gelişen ülkesi olarak görülen Çin yüzde 1,1'ine, Avrasya'nın en büyük enerji yataklarına sahip ve bu nedenle uluslararası ilişkilerde belirgin bir ağırlığı olan Rusya, ancak yüzde 5,6'sına sahiptir.²⁴ Özetle, küresel güçler tarafından Ortadoğu'nun stratejik öneme sahip olması, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları ile ilişkilidir. Uluslararası ilişkilerde enerji politikaları, bütün stratejilerin ana noktasını oluşturmaktadır.²⁵

Tablo 1.1 Dünya Petrol Rezervleri / Milyar Ton (2010)

Ülke	Rezervler / Milyar Ton	Yüzde Oran
US	3.7	2,2
CANADA	5.0	2,3
MEXİCO	1.6	0,8
Toplam Kuzey Amerika	10.3	5,4
Arjantin	0,3	0,2
Brezilya	2,0	1,0
Kolombiya	0,3	0,1
Ekvator	0,9	0,4
Peru	0,2	0,1
Trinidad ve Tobago	0,1	0,1
Venezuela	30,4	15,3
Diğer Orta&Güney Amerika Ülkeleri	0,2	0,1
Toplam Orta&Güney Amerika	34.3	17,3

²³ BP, "Statistical Review of World Energy", June, 2011, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf, (05.04.2012)

²⁴ A.g.y.

²⁵ McInnis K, "Extended Deterrence : The U.S. Credibility Gap in the Middle East", The Washington Quarterly, Summer, 2005, S. 175.

Ülke	Rezervler / Milyar Ton	Yüzde Oran
Azerbaycan	1,0	0,5
Danimarka	0,1	0,1
İtalya	0,1	0,1
Kazakistan	5,5	2,9
Norveç	0,8	0,5
Romanya	1,0	*
Rusya Fedarasyonu	10,6	5,6
Türkmenistan	0,1	*
İngiltere	0,4	0,2
Özbekistan	0,1	*
Diğer Avrupa ve Avrasya Ülkeleri	0,3	0,2
Toplam Avrupa Ve Avrasya	19,0	10,1
İran	18,8	9,9
Irak	15,5	8,3
Kuveyt	14,0	7,3
Umman	0,7	0,4
Katar	2,7	1,9
Suudi Arabistan	36,3	19,1
Suriye	0,3	0,2
Birleşik Arap Emirlikleri	13,0	7,1
Yemen	0,3	0,2
Diğer Ortadoğu Ülkeleri	*	*
Toplam Ortadoğu	101,8	54,4
Cezayir	1,5	0,9
Angola	1,8	1,0
Çad	0,2	0,1
Kongo	0,3	0,1
Mısır	0,6	0,3
Ekvator Ginesi	0,2	0,1
Gabon	0,5	0,3
Libya	6,0	3,4
Nijerya	5,0	2,7
Sudan	0,9	0,5
Tunus	0,1	*
Diğer Afrika Ülkeleri	0,2	0,2
Toplam Afrika	17,4	9,5
Avustralya	0,4	0,3
Brunei	0,1	0,1
Çin	2,0	1,1
Hindistan	1,2	0,7
Endonezya	0,6	0,3
Malezya	0,8	0,4
Tayland	0,1	*
Vietnam	0,6	0,3
Diğer Asya Pasifik Ülkeleri	0,2	0,1
Toplam Asya Pasifik	6,0	3,3
Toplam Dünya	188,8	100,0

1.3 Küresel Güçlerin Ortadoğu Politikaları

1.3.1 Rusya

Putin iktidara geldiğinde üç temel hedefi vardı. İlki, Rusya'nın prestijini yeniden kurmak ve ABD'nin dünyayı tek taraflı olarak yönetmesini engellemek; ikincisi, tekrar büyük güç olabilmek için Rusya ekonomisini yeniden inşaa etmek; üçüncüsü, Müslüman dünyadan, özellikle Ortadoğu'dan Çeçen isyancılara gelen yardımı kesmek.

Rusya, 2000 yılından itibaren Soğuk Savaş'ın yorgunluğunu üzerinden atarak Putin Dönemi'nde yeni bir reform sürecine girmiştir. Bu bağlamda; Putin Yönetimi, ülke içerisinde federal yapıyı güçlendirerek siyasi otoriteyi yeniden tesis etmiş, ülke dışında AB, Çin ve İran gibi önemli aktörlerle işbirliğini artırmış, enerji kaynaklarını hem ulusal güvenlik hem de ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek şekilde kullanarak yeniden etkinliğini artırmıştır.²⁶ Enerji açısından değerlendirildiğinde Rusya da önemli bir enerji üreticisi olduğundan bölgedeki enerji üreten devletleri hem ortak hem de rakip olarak görmektedir ve bu ülkelerle işbirliğine dayanan çıkar politikası izlemek niyetindedir.

Putin Rusya'nın yeniden bir süper güç olması için iktidara geldiği 2000 yılından başlayarak özel çaba sarf etmiştir. Fakat ekonomik problemler ve Çeçen direnişi hareket alanlarını kısıtlamıştır. Orta Asya'da Rusya çıkarlarını tehdit eden Usame Bin Ladin tehdidini ortadan kaldıracığına inanarak, Taliban'a karşı girişilen savaşta Rusya, ABD'ye destek olmuştur. Fakat ABD'nin 2003 yılındaki işgalinde Rusya ABD'ye taraf olmamıştır. 2004 yılının Aralık ayında Putin, Ortadoğu'nun Rusya için önemli olduğuna karar vermiştir. Bu düşüncenin sebepleri şunlardır: Birincisi, ABD'nin coğrafyadaki etkinliğinin Irak ve Afganistan işgalleriyle kötüye doğru gitmesi, ikincisiyse, yükselen petrol fiyatlarının Rusya'nın elini kuvvetlendirmesiydi.

İlk olarak, Rusya, Arap ülkelerinin SSCB döneminden kalan borçlarının affı konusunu gündeme getirmiştir. Rusya, ABD ile Türkiye arasında Irak savaşı konusunda oluşan sürtüşmeyi de kullanmayı denemiştir ve Türkiye ile askeri anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıca, Azerbaycan-Ermenistan gerginliği konusunda yardımcı olacağının sözünü vermiştir. Moskova, Suriye'nin Sovyetler Birliği döneminde kalan borçlarının yüzde 90'ını silmiştir ve Silah satışı yaparak ABD ve İsrail'in dikkatini çekmiştir.²⁷ 2005 yılında Lübnan lideri

²⁶ Akgül F, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi", Güvenlik Stratejileri Dergisi, No. 5, 2007, S. 130.

²⁷ Primakov Y, Rusların Gözüyle Ortadoğu, Timaş Yayınları, (2. Basım), İstanbul, 2010, S. 415-418.

Hariri'nin öldürülmesinden sorumlu tutulan Suriye ABD ve Fransa tarafından yaptırımlara maruz kalsa da, Rusya bu ekonomik yaptırımlar konusunda isteksiz davranmıştır.

2005 Şubatında Rusya İran'la uzun zamandır konuşulan Buşehr nükleer tesisinin inşası konusunda anlaşmıştır. Hemen sonrası Putin, Mısır ve İsrail'i ziyaret etmiş, İsrail yetkililerine İsrail'e zarar verecek hiçbir şey yapılmayacağı konusunda garanti vermiştir. Fakat İran'ın Atom Enerjisi kurumuyla yaşadığı gerginlikte Rusya İran'a yapılacak tüm yaptırımları engellemek konusunda çaba sarf etmesi İsrail'de şüphe uyandırmıştır. Diğer yandan, Putin Ortadoğu'da Rusya etkisini artırmaya çalışarak, Çeçenistan'a yardım etmemeleri konusunda Arap ve İslam alemini ikna etmeyi amaçlamaktadır. İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) İran'ın çabalarıyla gözlemci statüsünde katılan Rusya, Danimarka'da yayınlanan Hz. Muhammed karikatürlerini kınayarak, İslam ülkelerine destek vermiştir.²⁸ Bu sayede Suudi Arabistan'la ilişkiler kuran Rusya, Suudileri Çeçen direnişine yardım etmeme ve yeni Çeçenistan'ın inşasında Rusya'ya destek olma konusunda ikna etmeye çalışmıştır.

2006 Ocağında Hamas Filistin seçimlerini kazanınca Putin tarafından bu olay Ortadoğu'daki Amerikan diplomasisine büyük darbe olarak değerlendirilmiştir. Ardından, Putin Hamas yetkililerini Rusya'da ağırlayarak, Hamas'ın Rusya'nın terör listesinde olmadığını belirtmiştir. Bu hamlelerin elbette bir amacı vardı. Birincisi, Hamas'a siyasal değişim için zaman tanımak ancak bu sırada da onunla ilişkilerde bulunmak, onu engellememektir. Bu Rusya'nın elini Ortadoğu'da kuvvetlendirmekle kalmadı aynı zamanda bu ziyaretle Hamas'a siyasi meşruiyet sağlayan Rusya Arap toplumları arasında da saygınlık kazandırdı. Putin'in bir diğer amacı, Hamas'ın Çeçen direnişine olan desteğini çekmesini sağlamaktır. Putin'in bu çabaları sonuç vermiştir ve Hamas lideri Halid Meşşal, Rusya Dış İşleri Bakanı Sergei Lavrov'la görüştüktan sonra Çeçen sorununu "Rusya'nın iç sorunu" olarak değerlendirdi.²⁹

ABD'nin Irak'ta durumunun her geçen gün kötüye gitmesi, Bush'un ara seçimlerde hezimete uğramasıyla, Rusya Ortadoğu'da daha fazla etki sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu yüzden Rusya lideri Putin, Suudi Arabistan, Katar ve Ürdün'ü ziyaret ederek Körfez'i ziyaret eden ilk Rusya lideri olmuştur. Gezi sırasında, Çeçen direnişine olan desteğin kesilmesi yönünde uyarılarda bulunurken, Rus silah ve nükleer reaktörlerine yeni müşteriler bulmak için de çabalamıştır. Putin aynı zamanda Rusya-İran-Katar OPEC-Gaz anlaşması konusunda

²⁸ Stratejik Düşünce Enstitüsü, "Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle : Yeni Rusya, 2010, S. 61.

²⁹ Primakov, A.g.y., S. 427-427.

da temaslarda bulunarak, Arap sermayesini Rusya’da bankacılık alanında yatırımlar yapmaları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. ABD ve İsrail tarafından Filistin’e uygulanan ambargoların kaldırılması konusunda da Rusya çaba göstermeye devam etmiştir.

Rusya, OPEC üyesi olmayan petrol üreticileri arasında en büyük kapasiteye sahip olanıdır. Bir petrol ihracatçısı olarak Körfez ülkeler ile fiyatların dengelenmesi amacıyla işbirliği yapmak, küresel petrol rekabetinde Rusya’nın çıkarlarına olacaktır. Her ne kadar ihracatçı devlet konumunda olsa da, Ortadoğu’daki petrol rekabetinden rakiplerinin avantaj kazanması yönünde sonuçlanacağı için Rusya bölgeye dahil olmaya çalışmaktadır.³⁰

1.3.2 Avrupa Birliği

AB’nin Ortadoğu’ya ilgisinin siyasal, stratejik, kültürel ve ekonomik nedenleri vardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın Ortadoğu’ya ilgisi daha artmış ve bölgeye hakim olmaya başlamıştır. Bölgeye hakim olma konusunda özellikle İngiltere ile Fransa arasında rekabet artmış, bölgede bu devletler tarafından manda yönetimleri kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da Avrupa’nın bölgeye ilgisi devam etmiştir, ancak gücü azalmaya başlamıştır. Bölgeye yeni güç olarak ABD girmiş, İngiltere ve Fransa manda yönetimindeki bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalmışlardır. 1956 Süveyş Savaşı’nda Mısır’a karşı İsrail’le birlikte Fransa ve İngiltere’nin savaşmış olması; Fransa’nın uzun süre Cezayir’in bağımsızlık çabalarını kanlı şekilde bastırması ve Avrupa ülkelerinin Fransa’nın yanında pozisyon alması bölge ülkeleri ile Avrupa devletleri arasında uzun süre sağlıklı ilişkilerin kurulmasını engellemiştir.

Ortadoğu ülkelerinin de içinde yer aldığı Akdeniz havzası, coğrafi yakınlık yanında çeşitli ekonomik ve siyasi nedenlerle kuruluşundan bu yana AB’nin ilgisiz kalamayacağı bölgelerden biri olmuştur. Öncelikle, AB’nin bazı ülkelerinin bölgeyle tarihsel ilişkileri vardı. Birkaçı dışında bütün bölge ülkeleri AB üyesi ülkelerin eski sömürgeleriydi. Olumsuz da olsa tarihi bağlar AB’nin Akdeniz havzasına ilgisini sürdürmesinde etkili oldu. Bu bağların ve coğrafi yakınlığın bir sonucu da Akdeniz havzasının iki yakası arasında ekonomik anlamda gelişen karşılıklı bağımlılıktır.³¹ Ayrıca, Akdeniz ülkeleri, uzun yıllar AB ülkeleri için ihtiyaçları olan işgücünü sağlayan kaynak olmuştur. Akdeniz ülkeleri için de bu işçi göçü

³⁰ Selvi A, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya ve Ortadoğu Petrollerinin Uluslar arası Politikadaki Yeri ve Önemi”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, S. 97.

³¹ Kaya S, “Avrupa Birliği’nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail’in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı”, Ortadoğu Analiz, Cilt. 1, No. 2, Şubat, 2009, S. 45-46.

önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Son olarak, hemen yanı başında ki bu bölgede siyasi istikrarın varlığı da AB için önemlidir.

Kültürel nedenlerle de AB Ortadoğu'ya ilgi duymaktadır. Ortadoğu tek Tanrılı üç dinin çıkış noktasıdır. Özellikle Kudüs, Bütün dinler için önemli bir yere sahiptir. Hz. Süleyman'ın yaptırdığı Beyt-i Makdis, M.Ö. 586 yılında Babil Kralı Nabukednezar tarafından yıkılmıştır. Yahudiler esir alınıp Babile götürülmüştür. Babil esaretinden kurtulan Yahudilerin tekrar Kudüs'e dönerek yıkılan Kutsal Mabedin eski yerine yaptığı ikinci Mabet, M.S. 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. Günümüzde Yahudilerin Kutsal Mabedi'nin dört duvarından üçü yıkılmış olup, sadece "Ağlama Duvarı" olarak bilinen Batı Duvarı kalmıştır.

Avrupa'ya hakim olan Hristiyanlığın çıkış yeri de Ortadoğu'dur. Batı medeniyetlerinin temelini oluşturan Hristiyanlık dünyaya buradan yayılmıştır. Hz. İsa, Filistin'de doğmuştur ve Peygamberliğinin başladığı 27 yılından çarmıha gerildiğine inanıldığı 30 yılına kadar Kudüs'te yaşamıştır. O tarihlerde Yahudi yurdu olan Filistin, Roma'ya özel statüyle bağlı bir konuma sahiptir. Hz. İsa, kendisine vahiy edilen öğretileri bu bölgede yaymış, Havarileri ile bu bölgede karşılaşmıştır. Hristiyanlık inancına göre bu bölgede çarmıha gerilen Hz. İsa'ya karşı Yahudiler, yeni bir dinin gönderilmesini kabullenmediğinden Romalıları kızdırmış ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine neden olmuştur. Ancak bu tarihten itibaren Hristiyanlık, Roma'da hızla yayılmaya başlamıştır. Roma'da başlayan ve batı medeniyetlerinde hızla yayılan Hristiyanlık, Ortadoğu'da, Müslümanlarla ve Yahudilerle kıyaslanmayacak kadar etkisizdir.³²

Kudüs'ün Müslümanlar için önemi ise, Hz. Muhammed'in miraca çıktığı kayayı örten Kubet-üs Sahra'yla El Aksa Camii'nin (Mescid-i Aksa) bulunduğu Müslümanlarca Harem-i Şerif diye adlandırılan kutsal yerdir. Mescid-i Aksa, Romalılar tarafından yıkılan Mabedin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Harem-i Serif, İslamiyet'in ilk yıllarından 624 yılına kadar Müslümanlar için kible işlevi görmüştür. Kudüs, Hz. Ömer tarafından 637'de Yermuk Savaşında Bizanslılardan geri alınmış ve Mescid-i Aksa tamir ettirilmiştir. Yahudiler, yıkılan Kutsal Mabetlerini bir gün tekrar yapacakları inançlarını korumaktadır ancak Mabedin tekrar yapılabilmesi için Müslümanlarca kutsal olan Mescid-i Aksa'nın yıkılması gerekmektedir. İsrail'in buna kalkışması dahi bölgeyi büyük çatışmalara sürükleyecektir.³³

³² Turan, Ö, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, Yeni Şafak Gazetesi 9. Yıl Kültür Armağanı, 2003, S.23.

³³ Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu..., S. 37.

AB'nin Ortadoğu'ya ilgi duymasının ekonomik nedenlerine gelince, dünya petrol rezervlerinin yüzde 55'inin bu bölgede bulunması bölgeye olan ilgiyi arttırmaktadır. Kuzey Denizi'nde petrolün bulunmasından ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden ithalatın artırılmasından sonra Avrupa'nın Ortadoğu petrolüne bağımlılığı azalmakla birlikte halen bölge petrolüne bağımlılık %30'un üzerindedir.

Arap ülkelerinin 1973'te başlattıkları petrol ambargosu nedeniyle kendini gösteren enerji krizi sonucunda, Ortadoğu'dan Batı'ya petrolün akışı hayati bir önem kazanmıştır. Arap-İsrail Savaşı sırasında AB ülkeleri farklı tutumlar sergilemiştir.³⁴ Bunun sonucunda, Soğuk Savaş Dönemi boyunca AB Ortadoğu'da etkin rol oynayamamıştır.

Birinci Körfez Savaşı'nda AB'nin Tutumu; Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaline ABD gibi AT de hızlı ve sert bir tepki vermiştir. AT, Irak ve Kuveyt'ten petrol ithalatına ambargo başlatmış, üye devlet topraklarındaki Irak'a ait hesapları dondurmuş, Irak'a silah ve diğer askeri malzeme satışına ambargo koymuş, Irak ile askeri işbirliğini ve Irak'a uygulanan tercihli ticaret sistemini askıya almıştır.

Birinci Körfez Savaşı sonrası, AT Körfezde askeri operasyonların askıya alınmasını memnuniyetle karşılamıştır. Topluluk savaş sırasında da Ortadoğu ve Körfez bölgesinde kalıcı barış için işbirliğinin geliştirilmesinin yollarını aramıştır. AT'a göre Arap-İsrail çatışması ve Filistin sorunu bölgedeki istikrarsızlığın temel kaynağı idi ve bu nedenle uluslararası toplum geniş çaplı, adil ve kalıcı barışın sağlanması için çabalarını yenilemek gerekliydi.

Soğuk Savaş sonrası dönemde kendi güvenliğini tehdit eden yeni istikrarsızlık unsurlarından kendisini korumak amacıyla Avrupa Birliği, kendi çevresinde, bir "dostlar zinciri" oluşturmaya çalışmakta ve "demokratik barış yaklaşımına" uygun olarak demokratikleşme süreçlerine destek vermektedir. Bu bağlamda, Büyük Ortadoğu Ülkeleri için "Yeni Komşuluk Politikası" üretmiştir. Bu politika çerçevesinde, Yeni Ortadoğu coğrafyasında yer alan bölge ülkelerine, demokratikleşmeleri yönünde teşvikte bulunmaktadır. Orta Asya ülkeleri ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları; Ortadoğu ülkeleri ile

³⁴ Adelman M, "The Real Oil Problem", Regulation, Vol. 27, No. 1, Spring, 2004, S. 18.

de, Barcelona Süreci çerçevesinde, Avrupa – Akdeniz Ortaklık Antlaşmaları imzalayarak, bu politikasını hayata geçirmeye çalışmaktadır.³⁵

AB'nin son dönemlerde uygulamaya başladığı enerji politikaları dahilinde Ortadoğu petrollerinin öneminin arttığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi Rusya ve Norveç'e olan bağımlılığını azaltmak istemesidir. Ortadoğu ve Orta Asya doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacak olan Nabucco projesi de bölgeye ekonomik ilginin nedenlerinden birisidir.³⁶ Fakat Ortadoğu bölgesinde devam eden siyasi istikrarsızlık nedeniyle bu bölgede uygulayacağı enerji politikasında çeşitli değişikliklerin olması söz konusudur. AB, Ortadoğu'da geliştireceği yeni işbirlikleri ve yeni müttefikleri sayesinde petrol arz güvenliğini garanti altına almayı hedeflemektedir.

Ortadoğu ülkelerinin, dünyanın geri kalan petrol üretim alanlarına göre çok daha büyük bir kapasite ve maliyet avantajına sahip oldukları dikkate alındığında, enerji tüketim yoğunluğu gün geçtikçe artan AB ülkelerinin en az ABD kadar Ortadoğu bölgesinde etkin olmayı isteyeceği şüphesizdir. Doğal gaz açısından da durum petrol rezervlerinden pek farklı değildir.³⁷ Ayrıca doğal gaz kaynaklarına ulaşmak için Rusya dışında Hazar Havzası ve Körfez ülkeleri üzerinde yoğunlaşması olasıdır.

1.3.3 Çin

Çin, diğer ülkelerin iç işlerine karışmamayı prensip edinmiş, kurulan ilişkilerin karşılıklı çıkarlar doğrultusunda yürütülmesini tercih etmiştir. Uluslararası anlaşmazlıklarda özellikle taraf olmamaya özen göstermiş ve anlaşmazlıkların bir çatışmaya dönüşmemesi yolunda politikalar izlemiştir. Bu anlayışa 1995 tarihinden itibaren enerjinin sorunsuz elde edilmesi prensibi eklenmiştir. Çin'in uluslararası ilişkilerdeki bu prensiplerinin temelinde de Ortadoğu politikası şekillenmiştir.³⁸ Özellikle bölgedeki ABD hegemonyasını kırmak için çok kutupluluğu teşvik etmekte ve bunun gerçekleşebilmesi adına da bölgesel işbirliği olanaklarını geliştirmeye çalışmaktadır.

³⁵ Efeğil - Musaoğlu N, "Demokratikleştirme Bağlamında, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası", Akademik Ortadoğu, Vol. 3, No. 1, 2008, S. 168.

³⁶ Diriöz A. O., "Nabucco Ortadoğu'ya Genişleyebilir mi?", Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s.101-106

³⁷ Sevim C, "Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri" Güvenlik Stratejileri Dergisi, No.11, S. 61.

³⁸ Karaca R. Kutay, Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba, IQ Yayınları, İstanbul, 2005, S. 112.

Çin, ekonomik olarak dünyada bir güç halini alması ve 1990'lı yıllardaki ekonomik devrimleri sayesinde Ortadoğu'ya bakışını ideolojik boyuttan maddi boyuta taşınmıştır. Ortadoğu'daki terörün engellenmesi, enerji güvenliğini sağlanması ve Arap ülkelerindeki reformları desteklemesi de bu politika değişikliğinden ve Ortadoğu politikasının temel prensiplerinden kaynaklanmaktadır.

Çin' nin Arap ülkeleri ile işbirliğini geliştirme konusunda dört temel prensibe dayandığı söylenebilir: Karşılıklı saygı çerçevesinde siyasi ilişkileri arttırmak, ticari ve ekonomik kanalları zorlamak, kültürel değiş-tokuşu geliştirmek ve dünya barışı ile ortak değerleri koruyabilmek adına işbirliğinde bulunmaktır.

Çin'in petrol üretimi her geçen yıl düşmektedir. Bu nedenle 1993'ten beri petrol ithal eden ülkeler arasındadır. 1993'ten beri Çin, petrol ihtiyacının %20'sini ithal etmekte ve ithal ettiği petrolün %65'ini ise Ortadoğu ülkelerinden sağlamaktadır. Çin'in dış petrole bağımlılığı arttığı için 1997'den beri Çin ile Ortadoğu petrol işbirliği gelişmiştir. Bu doğrultuda Çin, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Ortadoğu ülkeleri ile petrol ithalatı için anlaşmalar yapmıştır. Fakat Çin petrol ihtiyacının önemli bir kısmını ABD karşıtı olan Suudi Arabistan ve İran'dan karşılamaktadır.³⁹ Ayrıca Çin ABD egemenliğini kırabilmek için çok kutuplu sistemi savunmakta ve ABD karşısında ortak çıkarlarının bulunduğu Rusya ile yakınlaşmaktadır.

1.3.4 Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, petrolün temel enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlaması ile artmıştır. ABD'nin bölge politikası, bölgenin zengin petrol kaynaklarına serbestçe erişim ve söz sahibi olmaya odaklıydı. ABD'nin Ortadoğu'daki askeri anlamda varlığı İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanır. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bölgeden çekilmeye başlarken; bölgede Amerikan etkisi artmaya başlamıştır.

ABD, 1957'de Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'ya yönelmiştir. Bu doktrin ile Ortadoğu ülkelerine, ekonomik ve askeri yardım yapılması, komünist kontrol altında bulunan herhangi bir devletin bu devletlere saldırması bölge devletlerinin talep etmesi halinde, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılması kararlaştırılmıştır. 1969 yılında açıklanan ve Vietnam savaşı

³⁹ Calabrese C, "Peaceful or Dangerous Collaborators? China's Relations with the Gulf Countries", *Pacific Affairs*, Vol. 65, No. 4, Winter, 1992-1993, S. 480.

dolayısıyla kendi kıtası dışında askeri çatışmalara girmemeyi ve bu amaçla Amerikan askerlerini diğer bölgelerdeki güvenlik sorunlarında doğrudan kullanmamayı öngören Nixon Doktrini⁴⁰ yayımlandıysa da bu durum kalıcı hale gelmemiştir.⁴¹

1970'lerin sonlarına kadar sorunsuz bir şekilde ve bir anlamda artarak devam eden ABD'nin Ortadoğu politikaları 1979'daki İran Devrimi ve aynı yıl gerçekleşen, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali gibi gelişmeler nedeniyle yeniden yapılandırılmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda ABD, başta Sovyet tehdidini önlemek, sonra da diğer çıkarlarını yerine getirmek amacıyla, 1979 sonunda Ortadoğu Bölgesi'nde görev almak üzere, merkezi Amerika'da olan Çevik Kuvvet'i diğer adıyla Acil Müdahale Gücü'nü (RDF) kurmuştur. Çevik Kuvvet 1980'ler ve sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik askeri ve güvenlik stratejilerinin temel dayanağı olmuştur. Bütün bunlar, Ortadoğu petrollerinin güvenliğinin ve Batıya akışının sürekliliğinin sağlanmasının, ABD'nin Ortadoğu politikasının temel ve vazgeçilmez unsuru haline dönüştüğünü göstermektedir.

1980'de ilan edilen Charter Doktrini'nde ise Basra Körfezi'ne yapılacak herhangi bir saldırının ABD'nin yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak değerlendirileceği ve bu tür bir saldırının askei güç de dahil gerekli her türlü yolla önleneceği ifade edilerek Nixon Dönemi anlayışı terk edilmiştir. Nitekim bölgede 1970li yılların sonlarında Suudi Arabistan ABD için en önemli müttefik haline gelmişti. 1980'de başlayan İran- Irak savaşıyla birlikte Suudi Arabistan Amerika'nın desteğine dayanmıştır. ABD'nin etkisiyle 1981 Mayıs'ında Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'ın katılımıyla oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK-GCC) kuruluşuna da Suudi Arabistan öncülük etmiştir.

1 Ocak 1983'te Çevik Kuvvet'in adı ABD Merkez Komutanlığı (CENTCOM-US) olarak değiştirildi. Merkezi Florida'da bulunan CENTCOM için tahsis edilen Bahreyn'deki üstten 1991 Körfez Krizi sırasında oldukça etkili bir şekilde yararlanılırken, Mart 2003'te Irak'ın işgali sırasında karargah olarak Katarda ki üs kullanılmıştır.

11 Eylül 2001'de El Kaide terör örgütü üyesi teröristlerin, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington'daki Savunma Bakanlığı binası Pentagon'a düzenledikleri saldırılarının ardından ABD'nin dost ve düşman tanımlaması değişmiştir. Bunun için de

⁴⁰ Söz konusu Doktrin askeri güç bulundurma yerine bölgesel müttefiklere daha fazla askeri ve ekonomik destekle bulunarak bir anlamda olası tehditler konusunda onları güçlendirerek tehdidi önlemelerini sağlamayı amaçlıyordu.

⁴¹ Arı T, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul, (2. Baskı), 2007, S. 122.

askeri müdahaleyi bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından CIA Başkanı George Tenet, Irak'ın El Kaide Örgütü ile temasta bulunduğunu ve Irak ile İran'ın 11 Eylül saldırılarını desteklediklerini düşündüklerini ifade etmiştir.

Başkan Bush, ABD Kongresi'nde 29 Ocak 2002'de yaptığı konuşmada Irak, İran ve Kuzey Kore'yi “Şeytan Üçgeni-Axis of Evil” olarak nitelemiştir.⁴² El Kaide üyelerinin Afganistan'da konuşlandığını ve bunların teslimini isteyen ABD, istediği sonucu alamayınca 7 Ekim 2001'de Afganistan'a müdahale etmiştir. Afganistan Müdahalesi, başlangıçta NATO desteği alınmadan başlatılmış, sonradan NATO'nun ve dolayısıyla AB'nin desteği alınmıştır, bu sayede Taliban iktidarına son verilmiştir.

Buna karşılık, 2003'te ABD ve İngiltere tarafından Irak'a karşı düzenlenen operasyon kamuoyunda beklenen desteği görmemiştir. Fransa, Almanya, Rusya ve Çin gelişmelerden endişe duyduklarını dile getirerek, saldırıları durdurması istiyordu. Belçika ise ABD'nin hukuk düzeninden ayrıldığını dile getirmiştir.⁴³ II. Körfez Savaşı sonrası, ABD'nin Ortadoğu politikalarına tepki daha fazla artmıştır. Bu tepkiler, bir taraftan AB üyesi bazı ülkelerden gelirken, diğer taraftan Rusya ve Çin gibi aktörlerden gelmiştir.

Günümüz ABD Ortadoğu politikasının önemli bir ayağını da İsrail'in bölgedeki varlığı oluşturmaktadır. İsrail, bölge ülkeleri içinde ABD'ye en yakın devlettir. ABD'nin stratejik çıkarlarından biri olan İsrail'in bölgedeki varlığının sürdürülmesine ve geliştirilmesine yönelik izlediği bazı politikalar, gerek bölge ülkeleri tarafından gerekse bölge dışı aktörler tarafından eleştirilmektedir. Filistin'deki işgalini sürdüren ve kitle imha silahlarına sahip olduğu herkes tarafından bilinen İsrail üzerinde herhangi bir baskı oluşturmayı düşünmeyen Amerikan yönetiminin, bölgedeki Müslüman ülkelere karşı sürekli sert politikaları uygulamakta olması ilgili ülkelerdeki kamuoylarının ABD karşıtı olmalarına sebebiyet vermektedir.⁴⁴ Arap-İsrail çatışması, Ortadoğu'da istikrarsızlık nedenlerinin en önemlilerindendir ve bu durum merkezi bir problemi oluşturmaktadır. Bu sorundan dolayı bölgede birçok savaş çıkmış, terörist ve gerilla grupları oluşmuştur.

ABD'nin Ortadoğu'da izlediği önemli politikalardan biri de İran'ın çevrelenmesidir. Daha önceleri dost ve müttefik ülke olan İran artık ABD tarafından uluslararası terörü destekleyen devletler arasında sayılmakta ve sürekli baskı ve ambargo altında tutulmaktadır. ABD'nin

⁴² Akbaş Z, Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Barış Yayınları, Ankara, 2011, S. 150

⁴³ Arı, Geçmişten Günümüze..., A.g.y, S. 607.

⁴⁴ Arı, Irak, İran..., A.g.y., S. 127.

İran'a karşı sert tutumu 11 Eylül saldırıları sonrasında daha da sertleşmiştir. İran'ın barışçıl amaçlı olduğunu iddia ettiği nükleer enerji programı ABD tarafından şiddetle eleştirilmektedir. ABD girişimleri sonucu BM'den İran'a ambargo uygulanması kararı alınmıştır. İran ile İsrail arasındaki karşılıklı tehditler de ABD'nin İran'a karşı tutum geliştirmesine neden olmaktadır.

ABD'nin Ortadoğu politikasının önemli bir ayağını enerji kaynakları ihtiyacı oluşturmaktadır. ABD'nin petrole olan ihtiyacı yaşamsal bir çıkar sorunu olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, bölge enerji kaynaklarının batıya ucuz, güvenli, kesintisiz ve sorunsuz aktarılması ABD'nin en önemli dış politika önceliklerindendir. ABD'nin günlük petrol tüketimi 25 milyon varildir. ABD, petrol ihtiyacının % 30'unu üretmekte, % 70'ini ise ithal etmektedir. Bu durum ABD'nin petrole dışa bağımlılığını göstermektedir. 2003'te varili 25 ABD Doları olan petrol 2011'de 90 ile 100 dolar civarında seyretilmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ABD ekonomisini büyük oranda etkilemektedir.⁴⁵

ABD'nin yabancı petrole bağımlılık oranının 2001'de yüzde 52 iken, 2020'de yüzde 66 olacağı öngörülmektedir. Toplam tüketimin artmasına bağlı olarak ABD'nin 2020'de mevcut duruma göre ithalatını yüzde 60 arttırması söz konusu olacak-tır. 2025 yılına gelindiğinde ise, ABD tükettiği petrolün %71'ini dışarıdan satın almak zorunda kalacaktır.⁴⁶ Enerji bölgelerini denetim altına almak istemesinde, kendi ihtiyacını garanti altına almak istemesinin yanında, asıl amaç, dünya üzerindeki rakiplerinin çok büyük ölçüde bu kaynaklara bağımlı olmasıdır.

21. yüzyılda Küresel hâkimiyetin yeni belirleyici unsurunun enerji kaynaklarının kontrolüne dayandığı genel olarak, “enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” fikriyle açıklanmaktadır. Böylece ekonomi güvenliğinin olmazsa olmaz parçası kabul edilmektedir. ABD için Ortadoğu petrolünün güvenliği neredeyse ABD'nin güvenliği ile eşdeğer durumdadır. Özellikle Avrasya ve Ortadoğu'ya egemen olabilecek ve böylece ABD'ye meydan okuma yeterliliğine sahip olacak bir rakibin ortaya çıkması ABD'nin üstünlüğünü devam ettirmesi açısından tehlikeli görülmektedir.⁴⁷ Bu nedenle, ABD bölgedeki enerji kaynaklarını ve ulaşım yollarını kontrol ederek enerji bakımından bu bölgelere bağımlı olan ve gelecekte ABD'ye rakip olabilecek güçleri frenlemek istemektedir. Bu da enerjiyi kontrol altına mümkün olabilecektir.

⁴⁵ Akbaş Z, “Relationships of the USA and The Great Middle East”, History Studies, Special Issue, 2011, S. 7

⁴⁶ Ural A, “ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi Ve büyük Ortadoğu Projesi”, Akademik Ortadoğu, Vol. 3, No. 2, 2009, S. 138.

⁴⁷ Kuloğlu A- Salkaya F. E, “Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Cilt. 4, No. 48, Nisan, 2004, S.25.

Çin, Rusya ve AB ülkelerinin enerji politikaları ABD çıkarlarını etkilemektedir. Bu bakımdan dünyanın en önemli enerji kaynağı olan Ortadoğu üzerindeki rekabet de artmaktadır. Benzer şekilde, Hazar petrolleri, Kafkasya ve Karadeniz üzerinde de bir rekabet yaşanmaktadır. Bu durum Ortadoğu'nun önemini artırmaktadır. ABD hegemonyasının sürdürülebilirliği bölge enerji kaynaklarının kontrolüne bağlıdır.

ABD'nin Ortadoğu'da izlediği politikaları gerçekleştirmek üzere izlediği politikalardan biri de Büyük Ortadoğu Projesi'dir. Bu proje ABD çıkarlarını bölgede korumak ve geliştirmek üzere hazırlanmıştır. Büyük Ortadoğu Projesi, ABD Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice tarafından, Fas'tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin siyasi ve ekonomik coğrafyasının değiştirilmesi hedefi olarak tarif edilmiştir. İlerleyen zaman içinde BOP, Kuzey Afrika, Kafkasya ile Orta Asya ülkelerini alarak, Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (GOP) haline dönüştürülmüş ve Çin'e kadar uzanan coğrafyada, sivil toplum hareketlerinden kuvvet kullanımına kadar varan çeşitli yöntemlerle, Batıyla uyumlu rejimlerin tesis edilmesi hedefine yöneltilmiştir.

Önceleri, Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan proje, 2004 Haziran'ında, ABD'nin Georgia eyaletinin Sea Island bölgesinde düzenlenen G-8 zirvesi ile birlikte, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi adıyla anılmıştır. Demokratikleşme ve ekonomik kalkınmaya ağırlık verilmesine ilişkin olduğu iddia edilen Büyük Ortadoğu Projesi'nin esasında, Ortadoğu'nun enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak, bölgeyi kendi ekonomik, askeri ve siyasal çıkarlarının yanı sıra, İsrail için de daha güvenli hale getirmeyi amaçladığının düşünülmesi BOP'a duyulan kuşkuları artırmıştır.

1.4 Büyük Ortadoğu Projesi

1.4.1 Büyük Ortadoğu Projesinin Çıkış Noktası

11 Eylül saldırıları ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarında çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Saldırıları gerçekleştiren eylemcilerin kimlikleri ABD'nin dikkatini bu bölgeye çekmiştir. ABD, 11 Eylül sonrası geleneksel dış politika stratejisi olan Çevreleme (Containment) ve Caydırıcılık (Deterrence) stratejisini terk ederek, Önceden müdahale (Preemption) stratejisini uygulamaya başlamıştır.⁴⁸ Bu politika değişikliği, aynı zamanda, A.B.D' nin Ortadoğu politikasındaki amaçlarını da yeniden tanımladığını göstermektedir.

⁴⁸ Akdemir E, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", Der. Laçiner S, Ekinci A. C, 11 Eylül Sonrası Ortadoğu, USAK Yayınları, Ankara, 2011, S. 316.

11 Eylül öncesinde terörle mücadele bakımından izlenen strateji daha yumuşaktı. “Clinton yönetimi daha çok alternatif güçlerin engellemesine yönelik politikalar izlemekteydi. Terörün uluslararası bir tehdit olduğu ve nükleer-biyolojik silah yapımını sağlayacak teknolojilerin yayılmasıyla oluşabilecek zararların büyük olacağı kabul edilmekle birlikte, bu konuda daha çok liberal politikaların uygulanması çerçevesinden yumuşak stratejiler izlenmekteydi. Clinton yönetimine bu dönemde yapılan eleştirilerde Washington’un özellikle Ortadoğu’da ABD’ye meydan okuyan devletlere karşı gerekli kararlı politikaları izlemediği şeklinde olmuştur.

ABD’nin Ortadoğu politikasındaki değişim, George W. Bush’un 2002 yılında yaptığı ve ABD’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi’ni anlattığı konuşmada rahatlıkla görülmektedir. “Bush Doktrini” diye anılan bu doktrin dört ana hedefe yönelikti:⁴⁹

- Nükleer silahla ilk taarruzun önünün açılması: Doktrin, askeri güç kullanımı durumunda nükleer silahla ilk vuruşun yapılmasına izin vermiş ve böylece savaşa yeni eğilimler getirmiştir. Böylece nükleer silahlar, artık son başvurulacak silahlar olmaktan çıkmış, ilk başvurulacaklar arasında yerini almıştır.
- Tek taraflılığın çok taralılığa tercih edilmesi: Uluslararası ilişkilere “ya bizimlesiniz, ya da karşımızda” gibi tehlikeli bir anlayış getirilmiş ve tek taraflılık tercih edilerek BM’nin rolü önemli ölçüde azaltılmıştır. ABD yönetiminin istediği yerde ve istediği zamanda hareket etme gücünü sınırlandıran Uluslar arası Hukuk, antlaşma ve yükümlülükler göz ardı edilerek, “ABD’nin tek başına hareket etmekten tereddüt etmeyeceği” ortaya konmuştur.
- Küresel egemenliğin öngörülmesi: Dost veya düşman rakip bir devletin ortaya çıkmasını engellemek için ABD’nin herhangi bir ülke veya ülkeler topluluğu karşısında, özellikle askeri alanda üstünlüğünün devamını sağlamaya yönelik tüm tedbirlerin alınacağı hedeflenmiştir. Bunun için sahip olunan üstün güç ve bunu kullanmaya yönelik isteğin, ABD’nin dost ve düşmanlarına gözdağı vereceği, bunun da uluslararası arenada önem arz eden hayati konuların ABD lehine çözümlenmesini sağlayacağı belirtilmiştir.
- Evrensel değerlerin yayılmasının sağlanması: Özgürlük ve batının benimsediği tarzda bir demokrasi anlayışını, rejim değişikliği yoluyla getirmek için dünya çapında bir

⁴⁹ Cural A, “Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011, S. 152.

mücadele gerekli görülmektedir. Büyük Ortadoğu Projesinin, bu düşüncenin ürünü olarak uygulamaya konmaya çalışıldığı açıktır.

11 Eylül saldırıları üç açıdan önem taşımaktadır: “Öncelikle dünyanın en güçlü ülkesinin şahsında bütün devletler sistemine devlet dışı bir aktör tarafından meydan okunmuştur. İkincisi, küreselleşmenin sembolü olan ABD’yi tehdit eden uluslararası terörün bizzat kendisi, eylemlerin yapılma tarzı ve örgütlenme modeli bakımından küresel dünyanın bir sonucudur. Üçüncüsü de, bu saldırılar dev bir güç olan ABD’yi kendi evinde vurmuş ve Amerikan halkının güvenlik duygularını derinden sarsmıştır. Bu durum Amerika’nın ilk sınır ötesi işgalini meşrulaştırmıştır.

11 Eylül saldırılarının üzerinden daha bir ay geçmeden Afganistan’daki Taliban yönetimine karşı başlatılan savaş Bush yönetiminin kararlılığını doğrulamıştır. Uluslararası toplumdan dışlanmış bir ülke olan Taliban Afganistan’ına karşı A.B.D yönetimi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ni ve NATO’daki müttefiklerini de ikna etmeyi başarmıştır. El-Kaide ile Taliban hükümeti arasındaki yakın ilişkiler, 11 Eylül’ün yarattığı dramatik acılara karşı uluslar arası kamuoyunun gösterdiği anlayış ve Afgan rejimine karşı olumsuz bakış açısı, 7 Ekim günü ABD’nin Afganistan’a başlattığı savaşı meşrulaştırır nitelikteydi. 12 Kasım günü Kabil ele geçirilmiş ve Afganistan’da yeni bir dönem başlamıştır. Ne var ki, Afganistan işgalinde elde edilen başarının Bush yönetimini sakinleştirmekten ziyade daha da cesaretlendirdiği kısa sürede anlaşılmıştır. Teröre karşı savaşın odağı Afganistan olmaktan çıkmış ve küresel bir savaşın devam ettiği sıkça vurgulanmıştır.

Bush yönetimi Afganistan operasyonunun ardından Saddam Hüseyin’in liderliğindeki Irak’a yöneldi. Irak’ta kitle imha silahlarının bulunduğu dair elinde kanıt belgeler olduğunu savunan Bush yönetimi, uluslararası arenada istediği desteği tam olarak alamasa da Irak Savaşı’na girmekten çekinmedi. Kitle imha silahlarında umduğu dayanağı bulamayan Bush ‘demokratikleştirme’ ve ‘insan hakları’ sloganlarını kullanarak uluslararası toplumdan umduğu desteği almaya çalışmıştır. “Irak’ı özgürleştirme Harekatı” adı verilen operasyonla dünya petrol rezervlerinin büyük bir çoğunluğunu bulunduran Irak’ı işgal ederek Irak petrollerini ele geçirmiş ve batıya daha kolay ulaşmasını sağlamıştır.⁵⁰ Irak işgaliyle ABD’nin Büyük Ortadoğu projesi ortaya çıkmıştır.

⁵⁰ Özpek B. B, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, Ortadoğu Etütleri, Vol. 3, No. 2, Ocak, 2012, S. 186.

20 Ocak 2004’de ABD Başkanı George Bush kongrede yaptığı, “Ulusa Sesleniş” başlıklı konuşmasının dış politika stratejileri bölümünde ilk kez Büyük Ortadoğu Projesi’nde yapılması hedeflenen somut eylemlere yönelik mesajlar vermiştir. Bush, terörle mücadele amacıyla bölgede daha aktif politika izleyeceklerini vurgularken terörün müttefiklerine ve reformun düşmanlarına da meydan okuyacaklarına dikkat çekmiştir.

ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, 24 Ocak 2004’de Davos’ta yapılan Dünya Ekonomi Forumu’nda (WEF) Ortadoğu’nun içinde bulunduğu koşulları sıraladıktan sonra terörün anti-demokratik despot rejimlerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bölgeyi terörden temizlemek amacıyla demokratikleşme girişimlerini başlatacaklarını ifade eden Cheney, Büyük Ortadoğu’da başlatacakları özgürlük savaşının bir ya da birden fazla kuşak sürebileceğine işaret etmiştir.⁵¹

Mayıs 2010’da yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (UGSB), Ortadoğu’yu ele aldığı bölümün başlığında –*Greater Middle East*– “Büyük Ortadoğu” ifadesini kullanmaktadır. Bir anlamda, Başkan Barack Obama döneminin güvenlik anlayışını yansıtmak amacıyla hazırlanan belge, mevcut ifadesiyle, Bush dönemi Ortadoğu perspektifine benzer bir jeopolitik anlayış ortaya koymaktadır.⁵² Aynı ifadeye (*The Greater Middle East*), Bush döneminde atanan ve Obama tarafından görevde tutulan Robert Gates’in yönettiği Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Dört Yıllık Savunma Gözden Geçirme Raporu’nda da rastlanmaktadır. ABD Ulusal güvenlik Strateji Belgesi’nin, Ortadoğu’ya ilişkin hedef ve beklentilerini şu şekilde sıraladığı belirtilebilir:⁵³

- Irak ülke bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarın korunması; sözü edilen ülkede demokrasinin teşvik edilmesi, bölgeye yeniden entegrasyonunun sağlanması
- İran’ın, nükleer programı, terörizmi desteklemesi, komşularına tehdit oluşturmaması, İsrail’i tehdit etmesi, İsrail–Filistin barışını zayıflatması gibi eğilim ve hedefler taşıyan politikalarının değiştirilmesi ve dönüştürülmesi; anılan ülkenin küresel piyasalara entegrasyonunun; kontr–terörizm, enerji gibi hususlarda işbirliğinin ve sınırları içinde evrensel insan haklarına dayalı bir rejim benimsemesinin sağlanması,
- Bölgede ABD ile geliştirilen işbirliği alanlarının genişletilmesi ve derinleştirilmesi,

⁵¹ Selamoğlu A, “ABD’nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2007, S. 109.

⁵² USA National Security Strategy, May, 2010, S. 24, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (01.05.2012)

⁵³ Quadrennial Defense Review Report, February, 2010, S. 24-26, http://www.defense.gov/qdr/images/QDR_as_of_12Feb10_1000.pdf, (01.05.2012)

- Irak'ta başarılı bir geçiş döneminin sağlanması ve ülkedeki tüm sorumluluğun başarıyla Iraklılara devredilmesi,
- Arap – İsrail barışının sağlanması; İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve bu amaçla güvenilir bir barış durumuna ulaşılması, 1967 sınırları ile iki devletli bir çözüm geliştirilmesi.

Büyük Ortadoğu Projesinin içeriğinin ortaya çıkmasına rağmen, belgeye dayanan bir strateji olarak henüz detayları kesinleşmemiştir ve ABD'nin terörist tehdide karşı geliştirdiği bir çözüm olduğu açıktır. BOP' un mantığı, Ortadoğu'nun terörün ana kaynaklarından biri olduğu varsayımına dayanmaktadır. “2004'ün ilk aylarında G-8 ülkeleri liderlerine sunulan taslak teklif Londra'da Arapça yayın yapan El-Hayat gazetesi tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu taslakta büyük Ortadoğu bölgesinin uluslararası camia için önemli bir tehdit ve fırsat sunduğu dile getirilmekte ve BM Arap İnsani Gelişmişlik Raporlarına atıfta bulunmaktadır. Buna göre, bölgede özellikle üç alanda, özgürlük, bilgi ve kadınların rollerinde görülen önemli eksiklikler G-8 ülkelerinin ulusal çıkarları için önemli bir tehdit anlamına gelmektedir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için alınacak tedbirler ise, temelde üçe ayrılmaktadır: demokrasi ve iyi yönetimi teşvik etmek ve geliştirmek, bir bilgi toplumu inşa etmek ve ekonomik fırsatları geliştirmek.”⁵⁴

1.4.2 Büyük Ortadoğu Projesi Coğrafyası

Büyük Ortadoğu Hindistan ve Cebelitarık arasındaki bölge olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, içerisinde çeşitli bölge ve alt bölgeleri barındıran Büyük Ortadoğu, Kuzey Afrika'dan İran Körfezini de kapsayacak şekilde Pakistan'a, Filistin'e, Orta Asya'ya ve Kafkaslara uzanan bölgedir.⁵⁵

BOP' un faaliyet coğrafyası olarak resmen ilan edilen belirlenmiş sınırları yoktur. Her an yeni devletlerin projeye dahil edilmesi için açık kapı bırakılmıştır. Bununla birlikte 27 ülkenin projenin kapsamı içerisinde olduğu söylenebilir. Bu devletler şunlardır: “Afganistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Komor Adaları, Lübnan, Libya, Mısır, Moritanya, Pakistan, Somali, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen.” Günümüzde projeye, Kafkasya ve Orta Asya

⁵⁴ Çakmak C, “Irak Savaşı ve Büyük Ortadoğu Projesi”, Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler, Ed. Atilla Sandıklı & Kenan Dağcı, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, S. 156.

⁵⁵ Cöhce S, “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ve Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, Akademik Bakış, Vol. 2, No. 3, Kış, 2008, S. 65.

Cumhuriyetleri ile Endonezya'nın da dahil edildiği söylenmektedir.⁵⁶ Bu haliyle Proje Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (GOP) olarak anılmaktadır.

Büyük Ortadoğu Projesi kapsamındaki ülkelerde yaşayan insanlar çoğunlukla İslam'a inanmaktadırlar. Ancak İslam Dini; Şii ve Sünni olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bölgede sayıca fazla olan Müslüman nüfusun yanı sıra İsrail, Lübnan, Irak ve Suriye'de Yahudi ve Hristiyanlar da yaşamaktadır. Ortadoğu'da petrol ve doğal gaz ekonominin ana unsurlarıdır. Bölge, Hazar petrollerinin ihraç yolu üzerindedir.

Bölgenin sergilediği genel özellikler geri kalmışlık, yoksulluk, eğitimsizlik, hızlı nüfus artışı, göç, antidemokratik yönetimler, teröre kaynaklık etme, süregelen anlaşmazlık ve çatışmalardır. Bölgenin öne çıkan eksiklerden biri de demokrasi ve insan haklarıdır. Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Batılı anlamda demokrasi ile yönetilen iki ülke bulunmaktadır. Bunlar İsrail ve Türkiye'dir. Buna karşın, İran'da Batılı anlamda bir demokrasiden bahsetmek olası değildir.

Ortadoğu, kitle imha silahları ve bunları başlıklarında taşıyabilen uzun menzilli füzeler açısından da tehlikeli görülmektedir. ABD'ye göre Ortadoğu'nun dönüşümü ancak Avrupalı müttefiklerle de işbirliği yaparak ve ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyutları da içeren kapsamlı bir projeyle mümkün olabilir.

1.4.3 Büyük Ortadoğu Projesinin Hedefleri

ABD Başkanı George W.Bush böyle bir proje ile Ortadoğu'ya yönelmelerinin en önemli gerekçesini birçok Ortadoğu ülkesinde var olan yoksulluğun derinleşmesinde görmektedir. Ona göre, bu ülkelerde kadın hakları bulunmamaktadır. Kadınların okula gitmesi engellenmektedir. Bütün dünya ilerlemekteyken, Ortadoğu toplumları yerinde saymaktadır. Ortadoğu, özgürlüğün yeşermediği bir yer olarak kaldığı sürece, bölgede durgunluk sürece ve şiddet, ihraç edilmek üzere her zaman var olacaktır.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin mimarlarından olan Dick Cheney, Büyük Ortadoğu Projesi'nin ana fikrinin, bütün bölgeye demokrasiyi yayarak bölgeyi geliştirmek ve barışı garantilemek olduğunu söylemektedir. Cheney'e göre demokrasi süreci için ilk önce bölgenin sorunları çözülmelidir. Bu kapsamda demokrasiye giden yolda yapılması gerekenler hukuk

⁵⁶ Şafak H, Büyük Ortadoğu Projesi- İsrail'in İmparatorluk Planı, Profil Yayınları, (2. Baskı), İstanbul, 2006, S. 50.

ihlallerini önlemek, dinsel ve ulusal azınlıkların kendi yazgısını belirlemek, bütün bölgeyi olumsuz etkileyen yanlış ideolojileri bastırmak için eğitimdeki büyük ilerlemeyi sağlamaktır. Bu yönetime göre ilk aşamada, önce olumsuzlukların nedenleri belirlenmelidir. Cheney, ilk olarak bölgesel sorunların tarif edilmesini ve daha sonra demokrasiye giden yolda çarelerin belirlenmesini söylemektedir.⁵⁷

Projede kadınlara özel bir yer verilmektedir. Kadınların siyasette aktif olarak yer almasının teşvik edilmesi, gerekli eğitim atağının alt yapısının oluşturulması planlanmaktadır. BOP ile hedeflenen demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi ve kurumsallaşması amacıyla Büyük Ortadoğu coğrafyasının bilgi toplumuna dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Bölgenin, demokratikleşmesinde, istikrara ve barışa kavuşmasında etkili başka bir faktör ekonomik atılım da raporda özel bir yer tutmaktadır. Hem bölge devletleri hem de uluslararası pazarlar arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerine uygulanan Marshall Yardımı'na benzer bir fonun bölgede uygulanması planlanmaktadır. Ekonomik gelişme bağlamında teknolojinin geliştirilmesi, serbest ticaret bölgelerinin uygulanması ve Büyük Ortadoğu Kalkınma Bankası'nın kurulması hedeflenmektedir.⁵⁸ Terörizm, kökten dincilik, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile kitle imha silahlarındaki artış gibi tehditlerle mücadele etmek amacıyla Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile NATO arasında işbirliklerinin oluşturulması, Kitle imha silahlarının tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik ulusal ve uluslararası hukuki önlemlerin alınması hedeflenmektedir.

Aslında ABD'nin BOP ile esas amacı enerji kaynaklarına sahip olmak ve enerji akışını kontrol etmektir. Enerji hakimiyeti teorisine göre petrol ve doğalgaza alternatif enerji kaynakları bulunmadığı veya üretilmediği takdirde enerji üretimine ve dağıtımına hakim olacak devlet küresel hakimiyette ön plana çıkacaktı. Bu durumda, Ortadoğu bölgesinin ABD çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi, ABD hegemonyası için son derece önemli ve acil bir konu olarak ön plana çıkmıştır.

Ortadoğu açısından baktığımızda, ABD'nin enerji kaynakları ve sevk yollarını kontrol etmek istemesinin nedeni sadece, kendi petrol ihtiyacını karşılamak veya dünyayı birlikte yönetmeyi planladıkları "uluslar üstü şirketlerin" petrol ticaretini sürdürmelerini güvence

⁵⁷ Evcioğlu K, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi, Umay Yayınları, İzmir,2005, s.475.

⁵⁸ Şafak, A.g.y, S. 96.

altına almak değildir. ABD, ihtiyacının büyük bir bölümünü çok verimli kendi kaynaklarından, geri kalan ihtiyacının önemli bir bölümünü Meksika, Venezüella ve Kuzey Denizi'nden (Norveç) karşılamakta, sadece küçük bir bölümünü Ortadoğu ülkelerinden almaktadır. Dolayısıyla, bölgeyi denetim altına almak istemesinde, kendi ihtiyacını garanti altına almak amacıyla ilgili hesaplar olmasıyla birlikte, asıl amaç, dünya üzerindeki rakiplerinin çok büyük ölçüde bu kaynaklara bağımlı olmasıdır.⁵⁹ ABD, Avrupa ve Rusya'dan önce bölgeyi kontrol etmek istemiş, aksi takdirde askeri ve siyasi ve iktisadi açıdan zarar göreceğini düşünmektedir.

Zalmay Khalilzad ve Ian O. Lesser tarafından derlenen “21. Yüzyılda Çatışma Kaynakları” (Sources of Conflict in the 21'st Century) adlı incelemenin “Büyük Ortadoğu'daki Çatışma Kaynakları” (Sources of Conflict in the Greater Middle East) bölümünde Ortadoğu Bölgesinin ABD için önemi üzerinde durulmuştur. Amerikan çıkarları için tehdit oluşturacak bazı durumlara dikkat çekilmiştir. İncelemeye göre, ABD Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için askeri güç kullanmalıdır. Bölge “ABD çıkarlarının tehlikede olduğu, çatışmaların sürekli devam ettiği ve ABD'nin askeri gücüne olan talebin yüksek olduğu yer” olarak tanımlanmaktadır. Amerika yapacağı müdahale ile terörle mücadele ederek, bölgedeki enerji güvenliğini, bölgesel istikrarın geliştirilmesini sağlamış olacaktır.⁶⁰

Büyük Ortadoğu Projesi öncesi hazırlanan bir diğer çalışma ABD Ulusal Enerji Politikaları Geliştirme Grubu'nun, 17 Mayıs 2001'de yayımlanan Ulusal Enerji Stratejisi Belgesidir. Bu raporda özetle; ABD petrol açığının “ekonomiyi, yaşam standardını ve ulusal güvenliği tehdit edeceği” yolunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu belgedeki temel uyarılar şöyledir;⁶¹

- Global enerji politikaları global ekonomik büyümenin temeli olarak tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.
- Enerji güvenliği Dış politika ile Ekonomi ve Ticaret diplomalarının önceliği haline gelmelidir.
- Global enerji kaynakları arzında yer alan bölge ve ülke sayısı arttırılmalı ve çeşitlendirilmeli, orta-uzun vadede daha istikrarlı ve güvenli bir global enerji piyasası oluşturulmalıdır.

⁵⁹ Yıldız Y. G, Oyun İçinde Oyun Büyük Orta Doğu, IQ Yayınları, İstanbul, 2004, S. 19-20.

⁶⁰ Lesser I. O.- Nardulli R. B- Arghavan L. A, “Sources Of Conflict In The Greater Middle East”, Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser(ed.), Sources of Conflict in the 21st Century Regional Futures and U.S. Strategy, Published by RAND 1998, S.195-198.

⁶¹ Ural, A.g.y., S. 143.

- Enerji ve taşıma yollarının güvenliğinin sağlanması, güvenlik stratejilerinin temeli olmalıdır.
- Enerji kaynaklarında dışa bağımlılık dengesi korunmalı, arz kaynakları çeşitlendirilmelidir.

ABD için enerji akışının sürekliliğini ve enerji kaynaklarının bulunduğu bölgede istikrar ve güvenliği sağlamak bir zorunluluk olarak algılanmaktadır. Resmi olarak ifade edilmese de ABD'nin Ortadoğu projesi ile ilgili amaçlarının başında enerji havzalarının ve kaynaklarının olduğunu belirtmek mümkündür.

ABD, genişletilmiş Ortadoğu'ya yönelik olarak hazırladığı BOP ile bölgede etkinliğini sağlayıp, küresel ekonominin kontrolünü elinde tutmayı ve dünya gücü statüsünü sürdürmeyi de hedeflemektedir. Kısa, orta ve uzun vadede amaçlarını ortaya koyan ABD, bölgede AB Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya'nın ABD hegemonyasını etkileyecek faaliyetlerini bertaraf etme hedefindedir.⁶² ABD bu şekilde, petrole kavuşmayı, güvenliğini pekiştirmeyi, ekonomisini geliştirmeyi, bölgede nüfuzunu sağlamlaştırmayı, dünyada tek egemen güç olma özelliğini devam ettirmeyi hedeflemektedir.

ABD Ortadoğu'da Irak'tan Kafkaslarda Gürcistan, Azerbaycan'a, Orta Asya'da Afganistan'dan Kazakistan ve Kırgızistan'a kadar yerleşmiştir. Gürcistan ve Ukrayna'da Batı yanlısı yönetimler işbaşına gelmiştir. Bulgaristan ve Romanya'ya üsleriyle yerleşmiştir. Avrasya'da elde ettiği askeri ve siyasi üstünlükle mutlak egemenliğini sürdürme stratejisinde oldukça ilerlemiştir.

⁶² Kaynak M, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler", Truva Yayınları, (5. Baskı), 2008, S. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA İRAN'IN ÖNEMİ

2.1 İran'ın Jeopolitik Değerlendirmesi

Bir Ortadoğu ülkesi olan İran, kuzeyden Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan, doğudan Afganistan ve Pakistan, güneyden Basra ve Umman körfezleri, batıdan da Irak ve Türkiye ile çevrilidir. Hazar denizine 675 km, Umman körfezine 784km, Basra körfezine de 1259 km uzunluğunda sahili vardır. İran 1,648,195 km²'lik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş 18. ülkesidir. Ortadoğu'nun da Suudi Arabistan'dan sonra en geniş ikinci ülkesidir. Başkenti Tahran'dır. Önemli şehirleri: Meşhed, Isfahan, Tebriz, Şiraz, Ahvaz, Abâdân, Hemedan, Kirmanşâh, Kum, Hurremşehir'dir.

Farsça resmi dil olarak kullanılmaktadır. İran'ın %90'ı Şii Müslümanlardan, %8'i Sünni Müslümanlardan, %2'si diğer dinlerden (Bahailer, Sâbiiler, Hindular, Yezidiler, Ahli-Hak, Zerdüştcüler, Yahudiler ve Hristiyanlar) oluşmaktadır. İran'ın resmi dini İslam, resmi mezhebi Şiilik'tir. İran'da çok farklı etnik kimliklerin bulunmasına rağmen, kültürel üretimin ve devletin resmi dilinin Farsça olması Fars merkezli yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. İran kendini tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği esasında tanımlamıştır.⁶³ İran Riyali ülke içerisinde geçerli olan resmi para birimidir.

İran'ın coğrafi yüzölçümün yanı sıra nüfus potansiyeli açısından da bölgesel dengeler içerisinde stratejik öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir. 2004 verilerine göre 71,5 milyon nüfusa sahip olan İran nüfusunun 2013 yılında 77,6 milyona ulaşması öngörülmektedir. Yapılan araştırmalara göre İran nüfusunun %46'ini Farslar, %33'ünü Azeri Türkleri, %7'sini Kürtler, 6%'ini Gilekler ve Mazendaranlılar, %3'ünü Araplar, %2'sini Lurlar, %2'sini Beluciler, %2'sini Türkmenler ve %1'ini Kaşkay Türkleri ve diğer etnik gruplar oluşturur.⁶⁴

Coğrafi konumu İran'ın Uzak Doğu Asya ile Akdeniz ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmesine neden olmuştur. Sahip olduğu konum İran'ı, İpek Yolu olarak da bilinen ve Avrupa ile Çin'i birbirine bağlayan uluslararası ticaretin merkezine koymuştur. Aynı

⁶³ Keskin A, "Tüm Boyutları ile Türkiye İran İlişkileri, Stratejik Analiz, Eylül 2004, Cilt. 5, No. 53, S. 23.

⁶⁴ Çalış A, "İran Ülke Raporu", TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Şubat 2011, Ankara, S. 3, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/iran_ülke_raporu_2011.pdf, (12.05.2012)

zamanda Kafkasya, Orta Asya, Basra Körfezi ve Hazar Havzası arasında bağlantı noktası da olan söz konusu coğrafya, zengin enerji kaynakları ile dikkat çeken ve jeopolitik güç mücadelelerine sahne olan coğrafyanın merkezi konumundadır.⁶⁵

Yer aldığı jeopolitiğin verdiği stratejik avantajın yanı sıra İran İslam Cumhuriyeti, petrol ve doğal gaz zengini bir ülkedir. İran, OPEC'in Suudi Arabistan'dan sonra en büyük petrol üreticisidir ve dünya petrol rezervlerinin yüzde 9.9'unu topraklarında barındırmaktadır. 2010 verilerine göre kanıtlanmış petrol rezervleri 137 milyar varildir.⁶⁶ İran'ın stratejik rezervlerinin önemli bir bölümü ülkenin güneybatısında Irak sınırı yakınındaki Kuzistan bölgesinde bulunmaktadır. İran, petrol ihracatının büyük bir kısmını başta Japonya olmak üzere, Çin ve Hindistan'a yani Asya pazarına ulaştırmaktadır. Ayrıca doğalgaz rezervi bakımından yaklaşık yüzde 16'lık paya sahip olan İran, bu alanda Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir.

Körfez Bölgesini ve Hürmüz Boğazını denetleyen jeostratejik konumunun, İran'ın Ortadoğu politikalarını etkileyebilecek stratejik pozisyonunu daha da artırdığı söylenebilir. Fars, İran ve Arap Körfezi olarak da adlandırılan Basra Körfezi, Hint Okyanusu'nun uzantısından oluşmakta ve Arap Yarımadası ile İran'ın güneybatısı arasında kalan 240.000 km² alanı kapsamaktadır. İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman'ı içerisine alan Basra Körfezi, zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin %55'ini ve petrol üretiminin % 28'si, doğal gaz rezervlerinin %41'i bu bölgeden karşılandığı düşünüldüğünde, uluslararası politika açısından Körfezin ve Körfez ülkelerinin önemi daha ön plana çıkmaktadır.⁶⁷

Petrol ihraç eden Körfez ülkelerinin ve İran'ın okyanuslara açıldığı tek çıkış noktasıdır. Hürmüz Boğazı, Larek, Geşm ve Hürmüz Adalarının varlığından ötürü tamamen İran hâkimiyeti altındadır. Irak, Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Dubai ve Kuveyt'e ithalat ve ihracat sevkîyatının tamamına yakını buradan yapılmaktadır. Orta Doğu'nun % 60'dan fazla petrolü bu boğazdan sevk edilmektedir. En önemlisi şudur ki Orta Doğu'nun ihraç ettiği petrol Avrupa, Çin, Japonya'ya tamamen bu boğazdan geçmektedir.

⁶⁵ Brzezinski Z, Büyük Satranç Tahtası, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Yayınları,, İstanbul, 2005, S. 207.

⁶⁶ BP, "BP Statistical Review of World Energy June 2011", S. 6

⁶⁷ Cordesman A, "Iran, Oil and the Strait of Hormuz", Center for Strategic and International Studies, 26 March 2007, S. 2, http://csis.org/files/media/isis/pubs/070326_iranoil_hormuz.pdf, (13.05.2012)

Avrupa'dan, özellikle de Japonya ve Çin'den ihraç edilen malların % 60'tan fazlası da bu boğazdan Ortadoğu'ya geçiş yapmaktadır.⁶⁸

Ayrıca, İran'ın kıyı boyu diğer Körfez ülkelerine göre daha önemlidir. Bölgeden geçen gemi ve tankerlerin geçiş güzergâhlarının, İran'ın kara topraklarından, deniz üstlerinden ve Körfezi kontrol altına alan adalarından çok daha yakın geçmesi, Körfez Bölgesi'nde İran'ın harekât alanını daha da artırdığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, hayati öneme sahip olan Körfez Bölgesi'ne ve Hürmüz Boğazı'na hâkim bir İran'ın, her zaman için küresel ve bölgesel aktörler tarafından dikkatle izlenen bir ülke olmasına neden olmuştur.⁶⁹

İran, Hazar Bölgesi olarak tanımlanan jeopolitik havzanın beş kıyıdaş devletlerinden birisidir. Hazar Havzası'nın mevcut rezervlerine yönelik beyan edilen en düşük rakamlarının bile, Basra Körfezi'ndeki rezervlerinin dörtte birine eşit olduğu söylenebilmektedir. Bu kapsamda, Hazar Havzası'nın dünya genelinde büyük bir petrol ve gaz kaynağı konumunda olması, bölgenin SSCB sonrası yeniden bölüşüm sürecinde önemli bir jeopolitik nüfuz mücadelesi içerisinde yer almasına yol açmaktadır. Büyük enerji potansiyelini içerisinde barındıran Hazar Havzası'nın stratejik yeraltı kaynaklarını, enerji tüketici ülkelere ulaşımında sağlayacak boru hatlarının kuzey-güney ekseninde Basra Körfezi'ne taşınması İran'ın önemli jeopolitik projelerinden biridir.⁷⁰ Ayrıca, SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte, ortaya çıkan Hazar Havza'sının yasal statüsü sorununa Tahran'ın sergileyeceği jeopolitik yaklaşımların, bölgenin geleceğinde ve güvenliğinde kritik bir rol oynayabileceği değerlendirilmektedir.

Görüldüğü gibi İran Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibariyle enerji kaynaklarını birbirine bağlayan bir merkezde bulunmaktadır. Avrasya anakarasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. İran ayrıca Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır. Bu konumu ile İran, sadece Körfez'i değil, Körfez ile birlikte Hazar Havzası ve Orta Asya doğal enerji kaynaklarını da kontrol edebilecek imkana sahiptir.⁷¹ Bu bağlamda İran Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif

⁶⁸ A.g.y.

⁶⁹ Aydın D, "İran'ın Ortadoğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, İstanbul, S. 7.

⁷⁰ A.g.y. S. 8

⁷¹ Laçiner S, "Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi", OAKA, Cilt. 1, No. 1, 2006, S. 67-68.

rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır.

2.2 İran ve Nükleer Silahlar

İran, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, önderliğini yaptığı Şii İslam ideolojisi ve kökten dinci radikal örgütlerle sürdürdüğü yakın ilişkiler nedeniyle Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya dengelerinde ağırlığı hissedilen bir ülkedir. Bu jeopolitik verilerden ötürü, İran kontrol altına alınmadan Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyalarının şekillendirilmesi mümkün değildir. Bu hakikatin farkında olan bölgesel ve küresel güçler, Hazar Havzası ve Ortadoğu coğrafyalarının denetlenmesi bağlamında İran'daki gelişmelere karşı kayıtsız kalamamaktadır.⁷²

İran İslam Cumhuriyeti'nin uzun süredir kendi silah programını uygulamaya koyduğu ve bu alanda önemli mesafeler kat ettiği bilinmektedir. İran rejimi bunu gizlememektedir. İran, nükleer politikasında nükleer silah ve nükleer enerji arasında ayrımın dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. İran nükleer enerji elde etmek istediğini açıkça belirtmektedir. İran'a göre nükleer enerjiye sahip olmak bir haktır ve bu haktan vazgeçmek istememektedir.⁷³

İran komu oyu nükleer programa sahip çıkmaktadır ve dünyaya nükleer konusunda kararlı olduklarını belirtmektedirler. İran'a göre;

- İran gelecekte enerji bakımından, diğer ülkelere bağımlı olmak istememektedir. İran'ın sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları, nükleer enerjiye sahip olmaması için mantıklı bir sebep olamaz. Bugün doğal kaynaklar yönünden zengin olan İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'da nükleer enerji kullanımına büyük önem vermektedirler.
- Bu mesele İran için prestij meselesine de dönüşmüştür. ABD'nin her istediğini yaptıramayacağını göstermek ve uluslararası hukukun müsaade ettiği çerçevede bu çalışmaların devam ettirilmesi İran dış politikasının önemli bir unsuru haline gelmektedir.

⁷² Turan K, "İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt. 5, No. 7, 2009, S. 39-40.

⁷³ Segal D, "Atomic Ayatollahs: Just What the Mideast Needs- An Iranian Bomb, ", The Washington Post, 12 April 1987.

- İran nükleer silaha sahip devletler tarafından çevrelenmiş durumdadır. Bugün İsrail, Pakistan, Hindistan ve Rusya nükleer silaha sahiptir. Böyle bir ortamda, her ne kadar İran kabul etmese de nükleer silaha sahip olmak, İran için hem kalkan hem de caydırıcı güç olacaktır.⁷⁴ Bu durum Ortadoğu’da keyfi ABD müdahalelerinin önlenmesi ve İsrail’in anlaşmaz tutumunu terk etmesine yardımcı olması bakımından önemlidir.
- İran’ın nükleer enerji konusunda ısrar etmesi dünyanın bu konuya odaklanmasına neden olmuştur. Nükleer silahlara sahip İsrail’in neden benzer yaptırımlara maruz kalmadığını sorgulama imkanı doğmuş ve nükleer silah ayrıcalığına sahip olan Güvenlik Konseyi daimi üyeleri İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve ABD’nin de nükleer silahsızlanma için gereken fedakarlığı yapmaları gerektiği yani nükleer silahlarını tamamen imha etmeleri ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.⁷⁵

Kısaca İran’ın zengin enerji kaynaklarına rağmen nükleer enerjiye yönelmesinin iki nedeni olduğu öne sürülebilir: Artan enerji ihtiyacı ve güvenlik kaygıları.

2.2.1 Artan Enerji İhtiyacı

1979 İslam Devrimi’nden sonra İran, batı kampından kopunca başta ABD olmak üzere pek çok devletin açık ve gizli ambargosuyla karşı karşıya kalmıştır. Petrol ve gaz endüstrisi fevkalade teknik ve yeni teknolojilere ihtiyaç duyduğundan, sürekli yeni yatırımlara gerektiren bir sektördür. Batılı Devletlerin önyargısı ve ambargoları nedeniyle İran petrol ve gaz sanayisi çağın gerisinde kalmıştır. Devrim öncesinde İran günlük 5,5 milyon varil ham petrol ihraç ederken günümüzde bu miktar bütün çabalara rağmen 3,5 milyon varili aşamamaktadır. Petrol ve gaz sanayinde yeni yatırımlar için gerekli olan dış yatırımlar ve teknoloji transferi gerçekleşmeyince İran, sürekli artış gösteren kendi iç tüketim ihtiyacını karşılamakta bile zorlanmaktadır. Uzmanlara göre durum bu şekilde devam ederse önümüzdeki dönemlerde İran, petrol ihracatçısı bir konumdan petrol ithal eden bir ülke konumuna gerileyecektir.

İran, yüksek nüfus artışı olan bir ülkedir. Tahminlere göre şu anki 71,5 milyon nüfusu 2025 yılında 100 milyonu aşacaktır. Kalkınmakta olan bu ülkenin konut ve sanayide kullanacak yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulacaktır. Ülkenin planlama uzmanları bu

⁷⁴ Çetinsaya G, İran ve Güvenlik Algılamaları, ed. Refet Yiyaç&Hakan Taşdemir, “İran2ın Nükleer Politikaları ve Türkiye”, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, S. 145.

⁷⁵ Durmuş M, “Nükleer Enerji Bunalımı ve İran’ın Uluslar arası Sisteme Yeniden Entegrasyonu”, <http://www.turksam.org/tr/a440.html>, Türksam, 10.08.2005, (15.05.2012)

enerji ihtiyacının önemli bir kısmını nükleer yakıt kullanarak elektrik üretmeyle karşılamayı planlamaktadırlar. İranlı strateji uzmanları kendi enerjisini üretemeyen bir devletin daima ikinci sınıf bir devlet olarak kalacağı ve tam bağımsız sayılmayacak prensibinden hareket ederek önümüzdeki dönemde nükleer santrallerde enerji üretimine öncelik verdiklerini açıklamış ve bu doğrultuda gereken adamları atmışlardır.⁷⁶

İşin ekonomik yönüne bakıldığında ham petrolden sayısız kimyasal ve sanayide kullanılan değerli ürünler elde edilmektedir. Bir tahmine göre ham petrolden 70,000 farklı ürün elde edilmektedir. Dünyada artan ihtiyaca göre petrol fiyatları günden güne artış göstermekte ve yükselen bir eğilim izlemektedir. İranlılar ellerinde bulunan bu değerli maddeyi yakıt olarak kullanmaktansa onu ihraç etmeyi, alternatifi olarak da daha ucuz, temiz ve giderek bütün dünyada yaygınlaşmakta olan nükleer yakıtı kullanmak istemektedirler. Bu işlemi de kendi toprakları üzerinde yapmak taraftarıdırlar. Bunun ülkenin ulusal güvenliği bakımından gerekli olduğunu ve üstelik ülke içinde üretilen nükleer yakıtın ithalatından daha ucuz fiyata elde edildiğinin farkındadırlar. Uzmanların belirttiğine göre Fars Körfezi kıyısındaki Buşehr Nükleer Santralı için gerekli olan yakıtın Rusya'dan satın alma maliyeti 50 milyon dolarken ülke içinde üretilen bu yakıtın maliyeti 25 milyon dolar civarındadır. Yakıtın taşıma bedelinden dolayı artan maliyet ve taşındığı sırada karşılaşılabilecek muhtemel tehlikeler ise işin bir başka yönüdür.⁷⁷

Nükleer enerji, çağımızın en gelişmiş ve ileri teknolojiye gereksinim duyan bilim alanlarından biridir. İran nükleer teknolojiye büyük önem vermektedir. Bilimin herhangi bir sahasındaki ilerlemenin diğer sahaları da olumlu yönde etkileyeceği ve tetikleyeceği prensibinden hareket ederek nükleer bilim ve teknolojiye önemli kaynaklar ayırmakta ve devlet bütün imkânlarıyla bu sahadaki yenilikleri ve projeleri desteklemektedir. Yıllardan beri Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü'nde ve diğer nükleer araştırma merkezlerinde; tıp, tarım, hayvancılık, jeoloji, madencilik ve benzeri sahalarda önemli başarılar elde edilmesi ve bu sahalarda pek çok bilim adamı yetiştirilmesi, İran açısından küçümsenmeyecek bir başarı sayılmaktadır.⁷⁸ İranlılar bu sahayı daha da geliştirip pekiştirme niyetindedirler. İranlı bilim adamlarına göre Batı, her konuda olduğu gibi kendilerinin bilimsel gelişmelerinin önüne

⁷⁶ Kısacık S, "BM Yaptırımları ve İran", Bilgesam, 2010, S. 3.

⁷⁷ A.g.y. S. 4

⁷⁸ Ekinci Celalifer A, "İran'ın Nükleer Teknolojiyle Tanışma Süreci ve Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı", Usak Stratejik Gündem, 12 Ekim 2009, <http://www.usakgundem.com/ders-notu/10/%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-n%C3%BCkleer-teknolojiyle-tan%C4%B1%C5%9Fma-s%C3%BCreci-ve-n%C3%BCkleer-program%C4%B1n%C4%B1n-tarihsel-arka-plan%C4%B1.html>, (16.05.2012)

engeller koymakta ve yüksek teknolojiye ulaşmalarının önünü kesmek istemektedir. Batının bu yaklaşımının ardında ekonomik çıkarlar ve emperyalist yaklaşımlar söz konusudur.

2.2.2 Güvenlik Kaygıları

1979 Devrimi'nden sonra İran, kendisini düşman bir çevrede düşmanca ilişkilerin ortasında görmekte, güvenlik konseptini buna göre tanımlamaktadır. ABD, Rusya, İngiltere, İsrail ve batılı devletlerin devrim liderlerine göre İran üzerinde emelleri bulunmaktadır. İran'a göre İslam Dünyası'nın en büyük düşmanları arasında yer alan İsrail nükleer bir güçtür ve bu gücün dengelenebilmesi için İslam ülkelerinden birisinin de (İran'ın) nükleer silaha sahip olması bir zorunluluktur. Bu açıdan bakıldığında, böylesine düşmanca değerlendirmelerin etkisi altında İran'ın kısa, orta ve uzun menzilli füzeler üretmesi, kendi silah sanayisini kurması ve nükleer silahlar üretmesi kendisi açısından kaçınılmazdır.⁷⁹ Bu nedenle İran silahlanma için önemli bir miktar kaynak ayırmaktadır.

Düşmanlarla çevrili ülke psikolojisinin bir nedeni, İslam Devrimi, bir diğeri ise, İslam Devrimi öncesi ve sonrası yaşanan tecrübedir. Bugünkü İran toprakları, tarih boyunca yabancı güçlerin işgaline ve müdahalesine uğramıştır. Geleneksel Fars toprakları, Hz. Ömer ve sonrası Arap devletleri tarafından hakimiyet altına alınmaları ve Müslümanlaşmalarını bir tarafa bırakacak olursak, özellikle binli yıllardan sonra Selçukluların, Moğolların, Osmanlıların, Britanya ve Rusya imparatorluklarının ve en sonunda SSCB'nin işgalini görmüştür. Sünni Araplar ile Şii Farslar (ve Şii Araplar) arasındaki mezhep farklılığını da tarihi sürece eklemek yerinde olacaktır. Ek olarak, devrim sırasında Amerikan ve İsrail düşmanlıkları, devrimcilerin tüm söylemlerinde yer alan konuların başında gelmiştir.⁸⁰

Devrimin hemen sonrasında Irak ile savaşa sürüklenmesi de İranlıların silahlanma arayışı için önemli bir gerekçe oluşturmuştur. İleride de yeni bir savaşa sürüklenmeyeceklerinin bir garantisi yoktu. Üstelik, İsrail ile sürekli söz düellosu yaşamaları önümüzdeki yıllarda ister İsrail tarafından isterse başka bir taraftan gelsin savaş gerçeğiyle karşılaşabileceklerinin güçlü bir göstergesiydi. Diğer bir konu ise İranın petrol zengini olmasıdır. Petrolünü millileştirip daha ulusal ve bağımsızlıkçı politikalar izlemeye çalışan devletlerin başlarına gelenleri de yakından biliyorlardı. Petrolü korumak için güçlü olmak zorundaydılar. Güçlü olmak demek ise, güçlü bir orduya sahip olmak ve onu modern ve yok edici silahlarla donatabilmektir.

⁷⁹ Minasian S, "The Contemporary Statüs of Iran's Nuclear Missile Programme and Russo- Iranian Relations, Iran & the Caucasus, Vol. 6, No. 1/2, 2002, S. 252.

⁸⁰ Gündoğan Ü, "İran ve Ortadoğu", Adres Yayınları, Ankara, 2010, S. 420.

Petrol, insan gücü ve devrim ideolojisinin de etkisiyle, İran'ın bölgede göz ardı edilemez bir güç olma isteği mevcuttur.⁸¹

İran'ın sahip olduğu petrol yataklarının denetimine yönelik Batı müdahaleleri Soğuk Savaş dönemine dayanır. Bu bağlamda, 1953 yılında seçimle işbaşına gelen Başbakan Musaddık, petrol kaynaklarını millileştirmesinin ardından ABD ve İngiltere tarafından desteklenen bir darbe ile düşürülmüş⁸² ve yönetime Batı taraftarı Rıza Pehlevi tekrar getirilmiştir. İran İslam Devrimi'nin hemen akabinde Irak'ın İran'a saldırması, İran'ın bölgesel bir güç olarak Basra Körfezi'nde ağırlığını hissettirmesini engellemiştir.

İran'ın etkinliğinin sınırlanmasında ABD'nin İran'a uyguladığı siyasi, ekonomik ve diplomatik yaptırımların da etkisi olmuştur. İran- ABD ilişkilerinde yaşanan güven bunalımının ve hasmane tutumun temelinde, 5 Kasım 1979 tarihinde İranlı öğrenciler tarafından Amerikalı diplomatların rehin alınması ile başlayan ve 444 gün süren “Rehine Krizi” yatmaktadır. Krizin yarattığı karşılıklı güvensizliğin etkisiyle çeyrek asır boyunca kötü bir seyir izleyen İran-ABD ilişkileri, bugün öyle bir noktaya gelmiştir. İran'ın İslam Devriminden itibaren “Büyük Şeytan” olarak betimlediği ABD, İran'ı Amerikan çıkarlarını hedef alan “Şer Eksen”inin bir üyesi olarak tanımlamaktadır.⁸³

ABD ve İran arasındaki gerginlik, her iki ülkenin de diğerini tehdit olarak algılaması neticesinde tırmanma eğilimi göstermektedir. İran'ın ABD'yi kendisine tehdit olarak görmesinin ardında;

- Sekiz yıl süren İran-Irak savaşında ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin Irak'ı desteklemiş olmaları,
- ABD'nin devrim sonrasında İran'a karşı kesintisiz olarak ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulaması, ABD Dış İşleri Bakanlığının İran'ı terörü destekleyen ülkeler listesinde tutması,
- Afganistan ve Irak harekâtları sonrasında ABD'nin İran'ı doğudan ve batıdan kuşatması,
- ABD'nin Basra Körfezi'nde mütemadiyen silahlı güç bulundurması etkili olmaktadır.

⁸¹ Chubin S, “Does Iran Want Nuclear Weapons?”, Survival, Vol. 37, No. 1, Spring 1995, S. 90.

⁸² Stephen K, “All the Shah's Man: An American Coup and the Roots of Middle East Terror”, Middle East Quarterly, Vol. 11, No.3, Summer 2004, S. 159.

⁸³ Bilgesam, “İran'ın Nükleer Politikaları ve Türkiye”, 23.02.2010, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1436:rann-nuekleer-politikalar-ve-tuerkiye&catid=168:ortadogu-analizler, (16.05.2012)

İranlıların devrimin hemen sonrasında Askeri alanda önemli yatırımlar yaptığı bilinmektedir. Rusya ve Çin ile özellikle nükleer teknoloji ve uzun menzilli füzeler konusunda işbirliği yapmışlar ve 1990'ların sonuna doğru 2000 kilometre menzile sahip Şahab füzelerini başarıyla denemişlerdir. Şahab 3 füzesini denedikleri 1998 yılından sadece birkaç yıl önce İran'ın uzun menzilli füze üretebilmesinin önünde on yıldan fazla bir süre bulunduğu iddia edilmekteydi. İran'ın kısa bir süre sonra 5000 ve 10000 km menzilli Şahab füzelerini üretebileceği yönünde raporlar bulunmaktadır.⁸⁴ Bu füzeler Rusya'nın SS füze teknolojisine dayanarak üretilmektedir ve nükleer, biyolojik ve kimyasal başlıklar taşıyabilecek özelliktedirler.

Uzun menzilli füzeler İran'ı, komşuları ve tüm Körfez ülkelerinin yanında İsrail ve Mısır'ı askeri açıdan tehdit eder duruma getirmiştir. Füzeler sadece taşıyıcıdır ve üzerlerine takılan başlıklarına göre atıldıkları yeri tahrip ederler. İran için iddia edilen en önemli konu, bu ülkenin nükleer ve diğer kitle imha silahlarını üretmeye çalıştığı iddiasıdır. Bu konuda İran'ın tezi farklıdır. Bu ülke, nükleer programlarının amaçlarının barışçıl ve sadece enerji elde etmeye dönük olduğunu iddia etmektedir. Eğer nükleer silah üretmeyi başarsa, İran'ın Ortadoğu'da bölgesel bir hegemonik güce dönüşmesi önünde engel kalmamış olacaktır. Bu noktada, ABD ve müttefiklerinin hassasiyetleri bulunmaktadır.⁸⁵ Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- İran'ın Ortadoğu'da hegemonik güç olması ABD çıkarlarına aykırıdır. Çünkü petrol ve doğalgaz arzının kontrolünde ABD tekeli ortadan kalkabilecektir. Arap petrolünün çıkarılmasında ve pazarlanmasında hissesi olan ABD şirketlerinin gelecekte bu imtiyazlarını kaybetmeleri gündeme gelebilecektir. Ayrıca, ABD'nin gücünü en azından bölge genelinde dengeleyebilecek bir İran'ın varlığı, Bölge ülkelerindeki ulusalcı hareketleri güçlendirebilir ve petrol imtiyazlarına karşı aynen 1950 ve 1960'lı yıllarda olduğu gibi millileştirme hareketlerine ivme kazandırabilir.⁸⁶
- İsrail ve diğer ABD müttefiki bölge ülkelerinin güvenliği tehlikeye girecektir. Nitekim İsrail sürekli olarak İran'ın nükleer silah geliştirmeden önce, rejimin yıkılarak bu programa son verilmesinin, bu yapılamaz ise, İran'ın önemli ekonomik ve askeri tesisleri ile nükleer tesislerinin vurulmasının, bu da yapılmazsa sadece nükleer tesislerin vurulmasının propagandasını yapmakta ve ABD'yi böylesi bir çatışma için

⁸⁴ Cankara Y, Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, S. 25.

⁸⁵ Takeyh R, "Iran's Nuclear Calculations", *World Policy Journal*, Vol. 20, No. 2, Summer, 2003, S. 23.

⁸⁶ Vanaik A, "The Iran Issue", *Economic and Political Weekly*, Vol. 41, No. 6 February. 11-17, 2006, S. 468.

ikna etmeye çabalamaktadır.⁸⁷ İsrail, İran'ın nükleer silah üretmesinden sonra her şeyin çok geç olacağını düşünmektedir. Bölgede tek nükleer güç olarak bilinen İsrail'in karşısında diğer bir devletin nükleer güç olarak ortaya çıkması İsrail açısından kabul edilebilir bir durum değildir.

- İran'ın nükleer silah üretmesi diğer bölge ülkelerinin de bu silaha yönelmesini teşvik edebilecektir. Böyle bir durumda Türkiye, Suudi Arabistan, Irak ve Mısır'ın çabalarının engellenmesi mümkün olmayabilir. Zira, tehdit edildiğini düşünen ülkelere karşı nükleer caydırıcılık imkanlarından yararlanmak isteyeceklerdir. Yıllardır ABD ve diğer batı devletleri tehdit algılamalarına karşı konvansiyonel silahların yaygınlaşmasını desteklerken bu tür endişelere hiç kapılmamışlardı. Ayrıca konvansiyonel silahlar etkileri açısından nükleer silahlar ile karşılaştırılmaz. Aynı zamanda bu silahların periyodik sürelerle bakıma ihtiyaçları vardır. Teknolojileri de kısa aralıklarla yenilenme gerektirmektedir. Bu durum, ABD ve diğer silah üreticisi ülkeler uzun yıllar boyunca bu sektörden refah sağlayabilmişlerdir. Ancak, nükleer silahlar bu açıdan farklıdır. Hem caydırıcılık etkileri büyük, hem tahribatları korkunç, hem de daha ulusal kaynaklara dayanarak üretilmektedir. Bu şekilde, İran'ın nükleer silah üretmesi aynı zamanda bölgede konvansiyonel silah ticaretinin sekteye uğraması ya da yön değiştirmesi anlamına gelebilecektir.
- ABD'ye göre İran, 1979 Devrimi'nin gerçekleştiği ilk yıllardan itibaren teröre destek veren ülkelerin başında gelmektedir. Bu iddiaya göre İran rejimi, Lübnan, Filistin, Türkiye, Irak, Afganistan, Pakistan ve diğer İslam ülkelerinde terörist faaliyetleri cesaretlendirmekte ve örgütlere askeri ve mali yardımın yanı sıra eğitim desteği sağlamaktadır. Yine aynı iddiaya göre, 11 Eylül saldırıları İran'ın potansiyel olarak neler yapabileceğini göstermiştir. Şimdi bu noktada, ABD'ye göre nükleer silah üretimini başarması durumunda, İran terör desteklerine daha kuvvetli bir şekilde devam edebilecek veya nükleer silahlarını terör örgütlerinin eline verebilecektir.⁸⁸ Özellikle terörle savaş kapsamında mücadele edilen El Kaide'nin eline bu silahların geçmesi durumunda ABD şehirlerine veya önemli tesislerine karşı yeni bir saldırı düzenlenebileceği propagandası sürekli yapılmaktadır. Ancak, burada parantez açıp El Kaide ile İran'ın birbirlerini İslam dışı olmakla suçlayıp, tamamıyla karşı karşıya geldiklerini hatırlatmakta yarar var. Taliban ve El Kaide fanatik Şii karşıtı örgütleridir ve 2000'li yıllarda birçok İranlı diplomatı kaçırıp öldürdükleri bilinmektedir. Bir diğer

⁸⁷ Beres Louis R- Maoz Z, "İsrail and the Bomb", International Security, Vol. 29, No. 1, Summer, 2004, S. 177.

⁸⁸ Betts R, "Incentives for Nuclear Weapons : India, Pakistan, Iran", Asian Survey, Vol. 19, No. 11 November, 1979, S. 1060.

parantez ise, ABD'nin aynı propagandayı zamanında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu kurulan Ukrayna ve Kazakistan için kullanılmasıdır. Bu iddialar zaman içerisinde temelsiz çıkmıştır.

- İran'ın nükleer güç olarak belirmesiyle, 1990 yılından itibaren küresel hegemonya peşinde koşan ABD'nin çabalarının büyük bir darbe alacağı açıktır. Hatta, ABD hegemonyasının kurulabilmesi için İran önemli psikolojik bir bariyerdir. Bu bariyeri aşamaması durumunda ABD'nin gücü sorgulanacak ve bu güce dayalı olarak elde edilmiş sayısız çıkar bölgeleri tek tek elden çıkabilecektir. Askeri güç olmadan ekonomik güç olmaz. Avrupa'nın ve Japonya'nın ekonomik refahları dahi sanılanın aksine askeri güç ile mümkün olmuştur. Bu ülkelerin ekonomik çıkarları bu defa ABD ordusu tarafından korunmuştur. Bu yüzden, ABD askeri gücünün İran tarafından dengelenebileceği veya dengelenmesi gerektiği fikri İranlılar için önemlidir. Bunu gerçekleştirebilirlerse, 11 Eylül'den sonra ABD bir büyük darbe daha yemiş olabilecektir. İşte ABD'nin en korktuğu senaryo budur. Yoksa İran'ın nükleer silah üretmesi ile ABD şehirlerini vurması olasılığı ciddi bir iddia değildir.⁸⁹

⁸⁹ Alvandi R, "Iranian- American Relations After September 11: Clash of Civilisations or Clash of Interests", *AQ: Australian Quarterly*, Vol. 74, No. 2, March. - April, 2002, S. 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN’IN NÜKLEER PROGRAMININ AŞAMALARI

3.1 İran’ın Nükleer Programının Tarihsel Arka Planı

3.1.1 Şah Dönemi

6 Ağustos 1945’te Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombalarının etkilerini ve gücünü gören ABD, nükleer teknolojisinin yayılmasını engellemek amacıyla, bu silahlara sahip “tek ülke olma” avantajını korumak istemiştir. Ancak 1949 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin nükleer silahları geliştirmesi, ABD’nin bu avantajının sarsılmasına neden olmuştur. Rusya’nın ardından İngiltere, Fransa ve Çin’in de bu stratejik silahları edinmesi ve özellikle İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transferinden büyük mali kazanç elde etmeleri, ABD’nin nükleer enerji konusundaki gizlilik politikalarını değiştirmiştir. Önce en yakın müttefiki Birleşik Krallık (İngiltere) ile bu alanda işbirliğine gidip bilgilerini paylaşmıştır. Nitekim İngiltere 1952 yılında ilk nükleer denemeyi gerçekleştirmiştir.⁹⁰

Bu sürede ABD firmaları yönetim tarafından kısıtlanırken İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transfer etmelerinden büyük mali kazanç sağlamalarının görülmesi sonucu, ABD gizlilik politikasını değiştirerek nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaşması yönünde, ancak bunu yaparken nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek ve gerekirse engelleyecek önlemleri de içeren bir politika benimsemiştir. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower’ın, 1953 yılında BM Genel Kurulunda yaptığı “Barış İçin Atom” konulu konuşmasından sonra, ABD’nin daha önce gizlilik içerisinde yürüttüğü sivil nükleer çalışmalar tüm dünyaya açıklanmıştır. Bu tarihten sonra da ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi amacıyla teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir.

İran, Şah Rıza Pehlevi döneminde Batı bloğunun sadık bir destekçisi ve bir CENTO üyesi olarak SSCB’yi güneyden çevreleme politikasının önemli bir parçası olmuştur. İran nükleer programının temelleri, ABD ve Avrupa ülkelerinin desteğiyle bu dönemde atılmıştır. Soğuk savaş sürecinde Doğu ve Batı blokları, karşılıklı olarak nükleer silahların kullanılma ihtimalinden dolayı silahlanma yarışını tırmandırmışlardır. İran’da nükleer çalışmaların başlamasını soğuk savaşın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. ABD, İkinci Dünya

⁹⁰ Kibaroglu M, “İran’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler”, Harp Akademileri, Türkiye’nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye İçin Güvenlik Politikasına Etkileri Sempozyumu, İstanbul, 2006, S.1-2.

Savaşı'ndan sonra İran yönetimi üzerinde etkinlik kazanmış, komünizmin yayılması endişesi ile İran'ın askerî kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. 1957 yılında, "Barış İçin Atom Programı" kapsamında İran ve ABD arasında nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanımına ilişkin işbirliği antlaşması imzalamıştır.⁹¹ 1958'de İran, Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (UAEA) üyesi olmuştur. 1959 yılında "Tahran Nükleer Araştırma Merkezi" tesis edilmiştir.

İran-ABD arasında zorunlu bir stratejik birliktelik söz konusu olmuştur. Şah, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezinde ABD çıkarlarının korunması için topraklarının kullanılmasına izin vermiş ve buna karşılık ABD, İran'ı bölgesel güç haline gelebilmesi için tüm modern askerî teçhizat ve silahları sağlamıştır.⁹² 1967 yılında ABD tarafından Tahran Üniversitesine 5MW gücündeki ilk nükleer araştırma reaktörü kurulmuştur. Bu reaktör, ihtiyacı olan yakıtı karşılayacak yıllık 600 gram plütonyum üretme kapasitesine sahipti. Bu gelişmelerin ardından İran, 1968 yılında "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması"nı (NPT) imzalamış ve 1970 yılında meclis onayından geçirmiştir. Bu anlaşmayı imzalayan İran, antlaşmanın 4. Maddesinin kendisine tanıdığı hakla, hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, üretim ve araştırma yapma, gerekli malzemeleri ve teknolojiyi temin etme hakkı kazanmıştır.⁹³

Muhammed Rıza Pehlevi'nin, 1973 yılında Arap- İsrail savaşı sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurulmasıyla, dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu büyük bir gelir akışına sahip olması ilgi odağı olmuştur. 1974 yılında "İran Atom Enerjisi"ni kurmuş ve İran'ın 1994 yılına kadar 23000 MW'lık nükleer enerji elde etmeyi hedeflediğini ilan etmiştir. Kurumun başına İsviçre'de öğrenim görmüş nükleer bilimci Dr. Akbar Etemar getirilmiştir ve kuruma 1975 yılı için 30,8 milyon \$'lık bütçe ayrılır. Başkan Jimmy Carter döneminde, ABD firmaları piyasalardaki avantajları kaybetmemek için, "İran'ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın, bu kaynaklardan tasarruf yapması ve daha temiz ve

⁹¹ Cankara Y, A.g.y, S. 83.

⁹² Özcan N. A, "İran Sorunu'nun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri, Tepav, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar_Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, (28.12.2011)

⁹³ NPT Antlaşması 4. Madde: (1) Bu antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve 1. Ve 2. Maddelere uygun olarak, Antlaşmaya taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır. (2) Bu Antlaşmaya taraf bütün devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Antlaşmaya taraf devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu Antlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer devletlerle veya uluslar arası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliği de yapacaklardır.

daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması” konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunmuştur.

İran Atom Enerjisi Kurumu’nu kurduktan hemen sonra ABD ile 10 yıllık bir nükleer yakıt temini sözleşmesini de imzalamıştır. Bu yıllarda İran’ın programının en önemli destekleyicileri Batılı ülkelerdir; Örneğin reaktörler ABD, Fransa ve Batı Almanya’dan satın alınmıştır. Ayrıca Alman firmasıyla Buşehr’de iki adet 1.200MW’lık reaktör inşaatı için sözleşme imzalanmış ve firma 1974 yılında inşaatı başlamıştır.⁹⁴ 1974’te ise İran, Fransız firması Framatome ile Darhovin’de 950 MW’lık iki reaktörün Bender Abbas kendine kurulması için sözleşme imzalamıştır. Fransa ve İran arasında beş nükleer reaktörün inşaatı için imzalanan 10 yıllık işbirliği antlaşmasıyla birlikte Fransa İran’ın en önemli sanayi ortağı olmuştur.⁹⁵ Şah döneminde İran’ın nükleer çalışmaları sadece reaktör inşa etmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda uranyum zenginleştirme şirketlerine de ortak olunmuştur. Ayrıca İran 1975 yılında Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya’nın ortak girişimi olan uranyum zenginleştirme firması Eurodif’in %10 hissesini satın almıştır.⁹⁶

İran, 3 Mart 1975 tarihinde ABD ile toplam kapasitesi 8.000MW olan sekiz reaktörün kurulması için 15 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamıştır. 1975’te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, İran Atom Enerjisi Kurumu ile İranlı mühendislerin eğitilmesi konusunda bir antlaşmaya imzalamışlardır.⁹⁷ 1976 yılında İran Güney Afrika Cumhuriyeti ile gizli bir antlaşma imzalayıp 700milyon \$ değerinde “sarı pasta” almayı sağlar. Yine aynı yıl İran ve Almanya arasında altı nükleer güç santrali yapılması konusunda antlaşma yapılmıştır. 1977 yılında ABD ve İran arasında nükleer teknoloji değişimi ve nükleer güvenlikte işbirliği konularında bir antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca ABD tarafından İran’a “en çok gözetilen ulus kaydı” statüsü verilmiştir.

⁹⁴ Keskin A, “Nükleer Enerji”, Türksam, 25 Ocak 2005, <http://www.turksam.org/tr/a77.html>, (31.12.2011).

⁹⁵ The New York Times, “France and Iran Sign \$4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors”, 28 Haziran 1974, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F00F11FF3F5F10738DDDA10A94DE405B848BF1D3&scp=1&sq=france%20and%20iran%20sign%20%244billion%20accord&st=cse>, (30.12.2011)

⁹⁶ The New York Times, “Iran Will Spend \$15 Billion in US over Five Years”, 5 Mart 1975, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F10B11FB3F5C127588DDAC0894DB405B858BF1D3&scp=1&sq=iran%20will%20spend%20%2415%20billion%20in%20us&st=cse>, (30.12.2011)

⁹⁷ “Ford Administration National Security Study Memoranda”, Gerald R. Ford Library, <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nsdm292a.htm>, (31.12.2011).

3.1.2 1979 İslam Devrimi Sonrası

1979 devrimi İran'ın nükleer çalışmalarını da ciddi şekilde etkilemiş, devrimin hemen ardından çeşitli nedenlerle nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Humeyni önderliğindeki İslami rejimin iktidara gelmesiyle birlikte İran dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmış; yeni rejim ABD'yi ve Batı'yı en büyük düşman olarak görmüş, “Ne Doğu Ne Batı” sloganıyla SSCB'ye de mesafe koymuştur. Devrimden hemen bir yıl sonra başlayan İran-İrak savaşı nedeniyle İran'ın nükleer projeler kapsamında bağlantılı olduğu firmalar İran'dan ayrılmışlardır. Ayetullah Humeyni, yabancı ülkelere bağımlılık yaratır düşüncesiyle nükleer çalışmaları durdurmuş ve tesislerin tamamlanmasını istememiştir. Ayrıca savaş sırasında Irak'ın Buşehr nükleer tesislerini altı kez bombalaması ciddi tahribata neden olmuştur.

Devrimin getirdiği ekonomik güçlükler ve maddi darboğazlar birçok önemli nükleer yatırımın iptal edilmesini gündeme getirmiştir. Ayrıca Humeyni'nin kişisel olarak kitle imha silahlarına karşı takındığı olumsuz tavır dolayısıyla nükleer program askıya alınmıştır. Esas olarak nükleer çalışmaların durdurulmasında etkili olan hususlar:⁹⁸

- Yeni rejimin Batı ve özellikle ABD karşıtlığı nedeniyle, anlaşma ve antlaşmaların Batılılar tarafından iptal edilmesi,
- Maliyet açısından ekonomiye yük olması, (1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak savaşının da etkisi büyüktür),
- Dinsel açıdan sakıncalı bulunmasıdır.

1980-1988 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşı İran'ı ekonomik yönden olumsuz olarak etkilemiştir ve İran'ın elektrik enerjisine olan ihtiyacı artmıştır. Öte yandan savaş sırasında İran, gelişmiş teknolojiye sahip olmanın önemini anlamış ve nükleer teknolojinin öneminin farkına varmıştır. Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsanjani'nin dini lideri ikna etmesiyle birlikte nükleer bir güç olma yolunda, Şah rejimi döneminde atılan adımların kaldığı yerden devam etmesi kararı alınmıştır. İran daha güçlü ve bağımsız olabilmek için kendi nükleer tesislerinin olmasını istemiştir.

Şah Döneminde İran- ABD ilişkileri en üst seviyede idi. Askeri ve nükleer enerji de dahil olmak üzere birçok alanda işbirliği yapmışlardır. 1979 Devrimi sonrasında ABD ile ilişkilerde yeni bir döneme geçilmiştir. 1979 yılının Kasım ayında İranlı öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini işgal edip elçilikteki personeli rehin alması, iki ülke arasındaki ilişkilerde

⁹⁸ BÜSAM, “Ortadoğu’da Güncel Güvenlik Sorunları”, İstanbul, Ekim, 2010, S. 20.

önemli bir kırılma noktası olmuştur. 52 Amerikalı 444 gün boyunca elçilikte rehin tutulmuş ve kriz sürecinde Amerika başarısızlıkla sonuçlanan bir kurtarma girişiminde de bulunmuştur.⁹⁹ Bu olay, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın siyasi kariyeri açısından pahalıya mal olmuş; Amerikan kamuoyunun Carter'ın başarısız bir liderlik sergilediği yönündeki izlenimi, Carter'ın seçimlerde Cumhuriyetçi rakibi Reagan'a yenilmesine neden olmuştur. Rehine krizi sonrası iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri askıya almış; ABD İran'ın uluslararası arenada izolasyonu için elinden geleni yapmıştır.

İslam devrimi sonrasında ABD'nin ciddi muhalifi konumuna gelen İran, rejimin dünya kamuoyunda yarattığı imaj yüzünden Batı dünyası tarafından yalnız bırakılmıştır. İran, küresel yalnızlığını kırabilmek ve uzun yıllar süren Irak savaşı sonrası askerî kapasitesini geliştirebilmek için ihtiyaç duyduğu desteği Rusya Federasyonu ve Çin'de bulmuştur. 1991 yılında Çin, İran'a UAEA denetiminde uranyum zenginleştirme teknolojisinde kullanılan uranyum heksaflorid sağlamıştır. 1992 yılında Rafsancani'nin Pekine yaptığı ziyarette iki adet 300- 330MW'lık nükleer reaktörün satın alınması konusunda antlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁰

Çin'in yanı sıra İran, 1989'da Garbaçov yönetimi ile nükleer alanda işbirliği kararı almış, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci nedeniyle bu işbirliği bir süre ertelenmiştir. 1995 tarihinde, Yeltsin Hükümeti dönemindeki Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile nükleer işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Uluslar arası alanda bu iki ülkenin işbirliği endişe yaratmıştır. Fakat her iki ülke de UAEA'nın kurallarına bağlı kalacaklarını ifade ederek çalışmalara başlamışlardır.¹⁰¹ Bu antlaşmayla birlikte Buşehr'de Alman firması KWU (Siemens) tarafından yarım bırakılan tesislerin Rus firmaları tarafından tamamlanacağı açıklanmıştır. Ayrıca her yıl İran'dan Rusya'ya nükleer alanda uzmanlık eğitimi almaları için 20-30 yüksek lisans ve doktora öğrencisi gönderilmesine ve bilimsel ve teknolojik konularda gelişmiş işbirliği yapılmasına karar verilmiştir.

1997 Eylül'de, uzun süre İran Atom Enerjisi Kurumunun Başkanlığını yapan Rıza Emrullah'ı değiştirmiş ve eski Petrol Bakanı Golamrıza Ahazade'yi başa getirmiştir. Bu atama, Hatemi'nin İran'ın nükleer güç programlarının etkili bir şekilde yönetimine olan

⁹⁹ Köse T, İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, Setav, Ankara, 2008, S. 16.

¹⁰⁰ Coll S, "US Halted Nuclear Bid by Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers", Washington Post, 17 Kasım 1992, <http://pqasb.pqarchiver.com/washingtonpost/results.html?st=basic&uid=&MAC=50a23aa1f3f5c6104e90e36051420d61&QryTxt=US+halted+nuclear+bid+by+Iran&sortBy=RELEVANCE>, (03.01.2012)

¹⁰¹ Eisenstadl M, Iranian Military Power: Capabilities and Intentions, Washington Inst for Near, Washington, 1996, S. 106.

vurgusu ya da sadece bürokratik değişim sürecinin basit bir parçası olarak da değerlendirilebilir.¹⁰²

Rusya, ABD'nin baskılarına rağmen işbirliğini durdurmayı kabul etmemiştir. 2000 yılında Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev ve İran Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Rohani ile yaptığı toplantıda Rusya, İran'ın askeri ve teknik kabiliyetinin geliştirilmesi konusunda destek garantisi vermiştir.¹⁰³ Rusya'nın yanı sıra Almanya, Arjantin, Kuzey Kore, Pakistan, Belçika ile gerçekleştirilen işbirlikleri sayesinde İran yirmiden fazla nükleer tesise sahip olmuştur. En önemli tesisleri İsfahan, Natanz, Arak ve Buşehr'dedir.

3.2 İran Nükleer Krizi

3.2.1 İran'ın Gizli Tesislerinin Açığa Çıkması ve Kriz

14 Ağustos 2002'de Washington D.C.'de düzenlenen bir basın toplantısında İran Ulusal Direniş Konseyi'nin ABD ofisi İran'ın çok gizli nükleer projeleri hakkında bilgiler ortaya koymuştur. Bu projeler Natanz'da inşa edilen uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'ta inşa edilen ağır su üretim tesisleriydi. Karmaşık bir teknoloji ile gelişmiş bir uzmanlık gerektiren bu tesislerin keşfi, İran'ın, ABD'nin yaptırımlarına rağmen, 1990'lar boyunca nükleer silah yapımına giden bu iki yolda önemli ilerlemeler sağladığının işareti olmuştur.¹⁰⁴

İran'ın gelişmişlik derecesi, teknolojik uzmanlık seviyesi ile bu tesislerde yapılan çalışmaların gizli doğası ABD'de güçlü tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. ABD, İran'ın Natanz'da beyan edilmemiş uranyum zenginleştirme tesisi inşa etme çabalarının bu ülkenin nükleer silah üretmeyi amaçlayan gizli niyetlerinin bir işareti olduğunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla, ABD'ye göre, İran'ın çabaları NPT'nin 2. Maddesinin ihlaliydi.¹⁰⁵ ABD, İran'ın nükleer silah üretme niyetinde olduğunu iddia ederken artık kendince somut ve haklı bir gerekçeye sahip olmuştur ve İran'ı nükleer silah yapmaya teşebbüsle suçlamıştır. Böylece İran nükleer kriz süreci başlamıştır. İran'ın UAEA' ya bildirmeden yürüttüğü bu faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında ABD, İran'ın ani denetim hakları sağlayan Ek Protokolü meclis onayından geçirmesi ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son

¹⁰² Cordesman Anthony H., *Iran and Nuclear Weapons*, CSIS, Washington, 2000, S. 24.

¹⁰³ Gerardi J.G. – Aharinejad M., "Report: An Assessment of Iran's Nuclear Facilities", *The Nonproliferation Review*, Spring- Summer, 1995, S. 211.

¹⁰⁴ Global Security, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>, (13.03.2012)

¹⁰⁵ NPT Antlaşması 2. Madde: Antlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı taahhüt eder.

vermesini istemiştir. Buna ilaveten, ABD, İran'ın NPT yükümlülüklerini ihlal ettiğinde cezai yaptırımların uygulanabilmesi için UAEA Yönetim Kurulu'nda bulunan İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) havale edilmesini talep etmiştir.

3.2.2 UAEA'nın İlgili İddialara İlişkin Soruşturma Evresini Başlatması

UAEA, Eylül 2002 tarihinde İran hükümetiyle görüşmeye başlamış ve İran Hükümeti'nden Natanz'da ki yer altı tesisi ve Arak'taki ağır su üretim tesisi inşaatıyla ilgili bilgileri açıklamasını istemiştir. Bunun üzerine İran Atom Enerjisi Kurumu Başkan Yardımcısı Gholamreza Aghazadeh, uzun vadede toplam kapasitesi 6000 MW olan nükleer güç santralleri inşaatı hakkında bir projeleri olduğunu açıklamıştır. Buna ilaveten böylesine geniş kapsamlı bir projenin, planlama aşamasında olduğunu ve bu projenin kapsamına nükleer yakıt, güvenlik ve atık yönetimi gibi konuların dâhil olacağını da söylemiştir.¹⁰⁶ Aghazadeh, bahsi geçen tesislerin UAEA denetçileri tarafından ziyaret edilebileceğini ve gerekli hususlarda görüşmeler yapılabileceğini de sözlerine eklemiştir.

UAEK Başkanının 21 Şubat 2003 tarihinde Natanz'da yaptığı incelemede bölgede 160 Santrifüjün tamamlandığını ve kullanıma hazır hale getirildiğini, binden fazlasının ise yapım aşamasında olduğunu tespit etmiştir.¹⁰⁷ Ziyaret sırasında UAEA, Natanz'da inşaat halinde olduğu iddia edilen iki yeni tesis ve İran'ın uranyum zenginleştirme programı konusunda bilgi verilmiş ve bu iki tesisi gezebilme imkanı verilmiştir. Ayrıca İran, Arak'taki Ağır Su Üretim Tesisi'nin yapım aşamasında olduğunu da doğrulamıştır. Aslında UAEA Koruma Antlaşmaları çerçevesinde İran'ın inşaatına başlayacağı nükleer tesisler konusunda UAEA'ya haber verme zorunluluğu bulunmamaktadır. Antlaşma'da da belirtildiği üzere "İran, bahsi geçen nükleer tesislere nükleer yakıt sokmadan 180 gün önce UAEA'ya bilgi vermekle yükümlüdür." Bu durumda Natanz Tesislerinin olması NPT' nin ihlali anlamına gelmemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ The Speech of Vice-President of Islamic Republic of Iran and President of the Atomic Energy Organization of Iran at the 46th General Conference of the IAEA in Vienna, 16 September 2002, S. .3 <http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC46/iran.pdf>, (10.04.2012)

¹⁰⁷ Dalar M, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslar arası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 7, No:24, (İlkbahar,2008), S. 282.

¹⁰⁸ International Atomic Energy Agency, "The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/Others/infirc214.pdf>, (12.04.2012)

İran hükümeti UAEA ile yaptığı görüşmelerde de hiçbir yerde zenginleştirme ve geliştirme programı yürütülmediğini, yapılan tüm deney ve testlerin ise simülasyon çalışmaları niteliğinde olduğunu belirtmiştir. UAEA İran'dan şeffaflık politikası doğrultusunda, NPT Antlaşması kapsamında olmayan ve buradaki faaliyetler hususunda Ajans'ın bilgilendirme zorunluluğu bulunmayan bazı atölye ve tesisleri gezmek ve numuneler almak üzere izin talep etmiştir. İran ise önce bu isteği reddetmiş daha sonra bir kısmının Mart 2003 tarihinde diğer kalan kısmının ise Mayıs 2003'de denetlenmesine izin vermiştir. Ajans İran'a, santrifüj ve lazer zenginleştirme programları ve ağır su programı hususunda da sorular yöneltmiş ve yazılı cevap istemiştir. İran da 4 Haziran 2003 tarihinde yazılı raporunu sunmuştur.¹⁰⁹ 5 Mayıs 2003 tarihinde de İran ilk defa, Arak'taki İran Nükleer Araştırma Reaktörü'nde kurmayı planladığı 40 MW'lık ağır su araştırma reaktörü hususunda UAEA'yı bilgilendirmiştir. Diğer taraftan 2003'de İsfahan'da inşa etmeyi planladığı yakıt üretim fabrikası hakkında da rapor vermiştir.

İran'ın kimseye rapor vermeden yürüttüğü faaliyetlerin ortaya çıkması sonrasında kriz meydana gelmiştir. İran nükleer krizinin başladığı tarihte herkesi tedirgin edecek boyutlara ulaşmaması ise İran'ın, bazı konularda UAEA ile işbirliği yapması ve gerekli bilgileri Ajans'a sunma konusunda yoğun bir çaba sarf etmesi sayesinde olmuştur. UAEA denetçileri Haziran 2003'te İran'ın Viyana'daki UAEA Daimi Temsilciliği'ne, aldıkları numunelerde yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına rastladıkları ve İran'ın belirli nükleer materyaller ve faaliyetlerini rapor etmediği bilgisini vermişlerdir.

Temmuz 2003'te UAEA, İran'dan daha fazla şeffaflık sağlamasını ve Ek Protokolü meclis onayından geçirmesini istemiştir. UAEA, Natanz'da bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının görüşülmesi, kaygıya yer veren tesislerin denetlenmesi ve numuneler alınması hususunda bir ekip göndereceğini belirtmiştir. 19 Ağustos 2003 tarihinde de İran Atom Enerjisi Kurumu, bu konuda bir takım bilgiler sunmuştur. Böylece İran, 1990 yıllarında uranyum dönüştürme deneyleri gerçekleştirdiğini ve bunları Ajans'a rapor etme konusunda ihmalkâr davrandığını kabul ederek telafi edici tedbirler alacağını söylemiştir.¹¹⁰ UAEA Genel Kurulu, 12 Eylülde aldığı bir kararla İran'dan Ajans'ın tespit ettiği hususları telafi etmesini, ilgili tüm faaliyetlerini durdurmasını ve belirsizlik arz eden konulara ilişkin gerekli adımları Ekim sonuna kadar atmasını istemiştir.

¹⁰⁹ Russel J, "Regional Threats and Security Strategy: The Troubling Case of Today's Middle East", November, 2007, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>, (12.04.2012)

¹¹⁰ International Atomic Energy Association, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by Director General, GOV/2003/63, 26 August 2003, S. 5, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-63.pdf>, (06.05.2012)

İstenen Önlemlerin alınmaması durumunda ve gerekli adımlar atılmadığı takdirde konunun Güvenlik Konseyi'ne havale edileceği de belirtilmiştir.¹¹¹

İran, UAEA' nın yapmış olduğu tespitlere 21 Ekim 2003'te verdiği yanıtla 1999-2000 tarihleri arasında ilgili tesiste ufak dozlarda UF6 (Uranyum Heksaflorid) kullanarak sınırlı sayıda deneyler gerçekleştirdiğini kabul etmiştir. Ayrıca, 1970'lerde başlamak suretiyle dört farklı yabancı şirketle lazer zenginleştirme ve lazer ayırıştırma sözleşmeleri imzaladıklarını da kabul etmiştir. 2002 yılı sonunda ağır su reaktörü dizaynının %90 tamamlandığını ve 2005 sonuna doğru detaylı olarak tamamlanacağı mektupta belirtilmiştir.¹¹²

UAEA Başkanı 10 Kasım 2003 tarihinde konuya ilişkin genel raporunda, uranyum madeni işlenmesi, dönüştürülmesi, zenginleştirilmesi, yakıt üretimi, ağır su üretimi, bir hafif su reaktörü, bir ağır su araştırma reaktörü ve araştırma geliştirme tesislerini kapsayan İran nükleer programını, neredeyse bir yakıt çevrimi programının ön evresi olarak değerlendirmiş ve programın bu kadar ilerlemiş olabileceğini önce tahmin etmediklerini belirtmiştir.¹¹³

3.2.2.1 Ekim 2003- Ağustos 2005

14 Ağustos 2002'de İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili gizli faaliyetlerinin olduğu açıklamalarının çıkmasıyla birlikte ABD konuyu BM Güvenlik konseyine taşımak istemiştir. O dönemde devam eden Irak müdahalesi nedeniyle dünya devletleri İran konusunda böyle bir durumun tekrarlanmasını istememekteydiler. Bu nedenle AB ile ABD arasında fikir ayrılıkları olmuştur. AB üçlüsü olarak anılan İngiltere, Fransa ve Almanya arasında krize çözüm bulunması amacıyla müzakereler başlamıştır.

21 Ekim 2003 tarihinde İran ile AB Üçlüsü arasında Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu Deklarasyon'da İran gönüllü olarak tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını ilan etmiştir ve Ek protokolün imzalanmasını kabul etmiştir. AB Üçlüsü ise buna karşılık olarak, İran'a ekonomik ve teknolojik işbirliği önerisinde bulunmuştur.¹¹⁴ Tahran

¹¹¹ International Atomic Energy Association, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Resolution adopted by the Board, GOV/2003/69, 12 September 2003, S. 2, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Boards/2003/gov2003-69.pdf>, (06.05.2012)

¹¹² International Atomic Energy Association, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by Director General, GOV/2003/75, 10 November 2003, S. 8, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf>, (06.05.2012)

¹¹³ A.g.y.

¹¹⁴ BBC News, "Iran Declaration", 21 October 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3211036.stm>, (06.05.2012)

Deklarasyonu AB üyeleri tarafından da desteklenmiştir. Irak olayı ile karşılaştırıldığında AB'nin birlik ve beraberlik içerisinde hareket ettiği gözlemlenmiştir.

18 Aralık 2003 tarihinde İran, NPT Antlaşmasının Ek Protokolünü imzalamıştır. UAEA Şubat 2004'ten itibaren İran nükleer programını inceleyebilme fırsatına sahip olmuştur. Fakat kısa bir süre sonra bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. UAEA Başkanı El-Baradei'nin 1 Haziran 2004 tarihli raporu İran'ın eksik bilgi verdiği yönündeydi. Deklarasyona göre, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması gerekiyordu. İran'a göre ise zenginleşme faaliyetleri durdurulacaktı fakat santrifüj parçalarının üretimi, montajı ve denenmesi gibi araştırma geliştirme faaliyetleri devam edebilecekti. Tahran Deklarasyonunun krize ilişkin diplomatik çözüm bulunabileceğine dair umutların oluşmasına neden olduysa da bu etki uzun ömürlü olmamıştır.

27 Temmuz 2004 itibariyle İran gönüllü olarak askıya aldığı faaliyetlerini yeniden başlatmıştır. Tahran Deklarasyonu'nun başarısızlığı AB üçlüsünde hayal kırıklığına neden olmuş ve bu aşamadan sonra İran'a karşı daha sert ve daha ciddi bir sürecin başlaması gerektiğine ilişkin görüşler artmaya başlamıştır. İran'a karşı "zorlayıcı diplomasi" yöntemine geçilmesi kararının bu dönemde alındığı söylenebilir.

UAEA 18 Eylül 2004 tarihli kararı ile İran'da daha fazla güven ortamı yaratması gerektiği ifade edilmiştir ve İran'dan tüm faaliyetlerini durdurması istenmiştir. Bu kararla birlikte ilk defa İran'a sert bir ultimatoma gönderilmiş oldu. Bu dönemde ABD İran dosyasını Güvenlik konseyine göndermekte ısrarlıyken, AB ise henüz diplomatik yolların tükenmediğini savunmuştur. 2004 sonbaharı boyunca AB ile İran arasında görüşmeler devam etmiştir. 15 Kasım 2004 tarihinde Paris Antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁵Buna göre;

- İran ve AB/3 NPT'ye olan bağlılıklarını yinelemişlerdir.
- AB/3 İran'ın NPT'den doğan haklarını tanımıştır.
- İran, NPT' nin 2. Maddesine dayanarak nükleer silahların peşinde olmadığını ve olmayacağını açık bir şekilde söylemiştir. İran UAEA denetçilerine ani ve habersiz denetim hakkı tanıyan Ek Protokolü gönüllü olarak uygulamayı kabul etmiştir.
- AB/3 İran'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine destek vermeyi, askıya alınan İran ile Ticaret ve İşbirliği Antlaşması müzakerelerini yeniden başlatmayı ve Halkın

¹¹⁵ TASAM, "İran Dış Politikası'nın Nükleer Program Çıkmazı", 21.06.2011, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran_dis_politikasinin_nukleer_program_cikmazi, (06.05.2012)

Mücahitleri, El kaide gibi terör örgütleriyle mücadelede ortak tutum içerisinde olacaklarını belirtmiştir.

Paris Antlaşması'nın iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, İran bu antlaşma ile birlikte ikinci defa uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayı kabul ediyordu. İkincisi de bu antlaşma, daha önceki Tahran Deklarasyonu'ndan daha bağlayıcı bir nitelik taşımaktaydı.

3.2.2.2 Ağustos 2005- Şubat 2006

AB'nin İran'la kapsamlı diyalog sürecini başlatmasına neden olan ılımlı Cumhurbaşkanı Hatemi'den sonra Ağustos 2005'te Mahmud Ahmedinejad Cumhurbaşkanı seçilerek görevi devralmıştır. Bu tarihten sonra İran'ın nükleer programına ilişkin politikasında daha radikal ve sert olmaya başladığı söylenebilir. AB/3 müzakerelerin duraksamasını önlemek ve krize çözüm bulmak amacıyla İran'a bir öneri paketi hazırlar. Öneriye göre; İran'ın sivil amaçlı nükleer enerji üretme hakkı tanınırken, Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında ana güzergah olması öngörülmüştür.¹¹⁶ ABD de bu öneriyi destekleyerek ilk kez İran'ın sivil nükleer silah programına sahip olmasını kabul etmiştir.

Öneri paketi İran'ın sivil nükleer programına uzun vadeli destek, silahsızlanma, terörizm, bölgesel güvenlik ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele dahil siyasi ve güvenlik işbirliği konularını kapsamaktaydı. AB/3 İran'ın NPT'den doğan araştırma, geliştirme ve üretim yapma haklarını ayrımcılık yapmadan tanıdığını vurgulamıştır. Uluslar arası kurallara uyması koşuluyla İran'ın güvenli, ekonomik ve enerji ihtiyaçlarını karşılayan sivil nükleer güç üretimine destek vereceğini de belirtmiştir.¹¹⁷ Bu paket AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası adına önemli bir aşamadır. AB üyelerinin her birinin ulusal çıkarlarını farklı yönde etkileyebilecek bir konuda ortak bir karar almışlardır.

İran kendisinden talep edilenler karşılığında sunulan imtiyazların yeterli olmadığını söyleyerek öneri paketini kabul etmemiş ve İsfahan'daki yeniden başlattığını açıklamıştır.¹¹⁸ Bu sebeple Fransa, Almanya ve İngiltere, ABD'nin istediği gibi Tahran'ı Güvenlik

¹¹⁶ International Atomic Energy Association, "Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representative of France, Germany and the United Kingdom to Agency", INFCIRC/651, 8 August 2005, S. 20, http://www.armscontrol.org/pdf/20050805_Iran_EU3_Proposal.pdf, (06.05.2012)

¹¹⁷ International Atomic Energy Association, A.g.y.

¹¹⁸ The New York Times, "Chronology of Iran's Nuclear Program, 8 August 2005, <http://www.nytimes.com/2005/08/08/international/08timeline-iran.html>, (06.05.2012)

Konseyi'ne havale etmekten başka bir yol kalmadığı yönünde açıklamalar yapmışlardır. Fakat İran bu açıklamaları dikkate almamıştır.

Çıkmaza giren müzakerelere yeni öneri Rusya tarafından yapılmıştır. Bu öneriye göre, İran'daki nükleer reaktörlerde kullanılacak yakıt için gerekli olan uranyum zenginleştirme faaliyetleri, İran ve Rusya ortaklığıyla Rus topraklarında gerçekleştirilecekti. Bu öneriye ABD ve AB olumlu yaklaşmıştır. İran'ın ilk tepkisi de konuyu düşüneceği yönünde olmuştur.

UAEA 2 Eylül 2005 tarihli raporunda belirsizlik arz eden konuların çözülmesi için İran'dan gerekli güvenceleri sağlamasını istemiştir. İran, 10 Ocak 2006 tarihinde Natanz Tesislerindeki mühürleri kaldırmış ve gönüllü olarak askıda tuttuğu düşük ölçekli uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Müzakerelerin tıkanmasıyla birlikte yumuşa diplomasiden yana olan AB'nin ABD ile aynı düşünmeye başladığı döneme girilmiştir. 31 Ocak 2006'da Londra'da yapılan 5+1 toplantısında (Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya) Güvenlik Konseyinde veto hakkına sahip Çin ve Rusya ikna edilerek konunun Güvenlik Konseyine gönderilmesine karar verilmiştir.¹¹⁹

5+1 toplantısı sonucunda alınan karara, İran sert tepki göstermiş ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi durumunda iş birliğine son vereceğini belirtmiştir. İran'a göre 5+1 ülkelerinin amacı İran'ı baskı altında bırakmak ve Rusya'nın uranyum zenginleştirme programına yönelik sunduğu öneriyi kabul ettirtmektir. 2 Şubat 2006 tarihinde AB üçlüsü tarafından hazırlanan taslak karar UAEA toplantısında oylanmış ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesine karar verilmiştir. Bildirim sonrası kademeli bir süreç işleyecek ve ekonomik yaptırıma en son aşamada başvurulacaktı.

3.2.2.3 Şubat 2006- Kasım 2008

Rusya'nın önerisinin görüşülmesi için 20 Şubat 2006 tarihinde İran ve Rusya arasındaki müzakereler Moskova'da başlamıştır. İran bu konuda daha az istekliydi. Çünkü bu planı kabul etmesi halinde nükleer yakıt çevrimi ile ilgili çalışmalarını kendi toprakları dışında yapacaktı ve nükleer programı konusunda başka bir ülkeye bağımlı kalmış olacaktı. Rusya'nın da kendi çıkarına olacağını düşündüğü bazı durumlar vardı. Birincisi; İran'ın nükleer yakıt çevrimi teknolojisine ulaşması ve bağımsız olması Rusya çıkarına olmazdı. İkincisi; Bu krizin

¹¹⁹ Welsh S, "IAEA on Iran: Recent and pending action and legal parameters, International Security Law Project", 2 February 2006, <http://www.cdi.org/news/law/iran-iaea-020206.cfm>, (06.05.2012)

çözümünde kilit rol oynayan ülke olarak hem bölge ülkeleri hem de dünya ülkeleri nazarında itibarı artacaktı.

17 Mart 2006 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi, ilk defa resmi olarak İran nükleer dosyası ve UAEA Başkanı'nın raporlarını incelemek üzere bir araya gelmişlerdir. 29 Mart 2006 tarihinde oy birliği ile alınan karara göre İran'a 30 gün içerisinde tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma çağrısı yapılmıştır.¹²⁰ İran'ın karara uymaması durumunda nasıl bir tavır takınılacağı belirtilmemiştir. Ayrıca Rusya ve Çin ekonomik ve askeri müdahalenin olmasını istememişlerdir.

İran AR-GE amaçlı faaliyetlerinden vazgeçmeyeceğini açıklamıştır. Ahmedinejad, araştırma düzeyindeki çalışmalar tamamlandıktan sonra NPT ve diğer uluslar arası antlaşmalar çerçevesinde ve UAEA çatısı altında, endüstriyel bazda uranyum zenginleştirme teknolojisine erişene kadar faaliyetlerini sürdüreceklerini açıklamıştır. Güvenlik Konseyi'nin uyarı mahiyetindeki kararına rağmen, İran nükleer programını sınırlandırmaktan yerine programında ilerleme kaydetmeye karar vermiş ve bu yönde politikalar izlemiştir. Bu dönemde İran nükleer yakıt teknolojisine ulaştığını ilan etmiştir.¹²¹

Böyle bir açıklamanın iki nedeni olabilirdi. İlki, İran'ın gövde gösterisi yapması ve meydan okumasıdır. İkincisi de, İran'ın söz konusu teknolojiye ulaştığını ve buna rağmen barışçıl faaliyetlerini sürdürmek için uluslararası antlaşmalara bağlı kalacağını ve UAEA ile işbirliği yapacağını göstermesidir. Buna rağmen, İran'ın tutumu, nükleer çalışmaların tamamen barışçıl amaçlı olduğu yönündeydi. Nükleer enerjiden yararlanma hakkının olduğunu dile getiren İran, nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını, kendisinin de İran-Irak savaşında Kitle imha silahlarından zarar gördüğünü ve NPT'ye bağlı olduğunu vurgulamıştır. İran'ın petrol ve doğal gaz zengini bir ülke olarak nükleer enerjiye sahip olma isteği şüpheyle karşılanmış ve İran'ın iyi niyeti olmadığı düşünülmüştür. Oysa Rusya da dünyadaki ciddi enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen halihazırda elli bir nükleer santrali bulunmaktadır. Rusya, pahalı olan petrol ve doğalgazı ihraç edip, ucuz olan nükleer enerjiyi içeride kullanmaktadır.

31 Temmuz 2006 tarihinde, İran'a karşı ilk bağlayıcı karar Güvenlik Konseyi'nden çıkarılmıştır. Bu kararla birlikte bir ay süre tanınmış ve faaliyetlerin durdurulmaması halinde

¹²⁰ Sinkaya B – Yıldırım Ali K, "İran Yaptırımlarının Mali Boyutları", Ortadoğu Analiz, Cilt. 2, No. 13, S. 41.

¹²¹ Ogilvie T, "International Responses to Iranian Nuclear Defiance: The Non- Aligned Movement and the Issue of Non- Compliance", EJILL, Vol. 18, No. 3, S. 460.

sonraki adımın yaptırım kararı olacağı söylenmiştir. İran'ın cevap olarak müzakerelere açık olduğunu belirtmesi Çin ve Rusya gibi Güvenlik Konseyi'nden çıkan yaptırım kararına karşı olanların elini güçlendirmiştir. İran'ın öneri paketini reddetmemesi diplomatik araçların tüketilmediğini göstermiştir. Buna rağmen İran, ağır su reaktörü açılışı yaptığını tüm dünyaya duyurmuştur.

Güvenlik Konseyi'nin İran'a verdiği sürenin dolmasıyla başlayan ve aylar süren müzakereler sonrasında 23 Aralık 2006 tarihinde İran'a karşı 1737 Sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla ilk yaptırımlar alınmış oldu. Bunlar:

- Tüm zenginleştirme, dönüştürme, araştırma ve geliştirme faaliyetleri UAEA tarafından denetmesi,
- Ağır su reaktörleri ile ilgili bütün araştırma, geliştirme ve yapım projeleri UAEA tarafından denetlenmesi,
- Hiç bir devlet, İran'ın faydasına olacak bir biçimde zenginleştirme ve ağır su faaliyetleri ile ilgili teknoloji yardımı, materyal sağlanması, taşıma sistemlerinin geliştirilmesi ile ilgili hiç bir yardımda bulunamamasıdır.¹²²

Bu kararın başarılı tarafı, İran'a istenildiğinde Güvenlik Konseyi'nde ortak bir karar alınabileceğinin gösterilmesi olmuştur. Olumsuz tarafı ise, İran'daki aşırı muhafazakarların, bu durumu iç politika aracı olarak kullanmalarına ve başından beri savundukları saldırgan ve Batı karşıtı politikaların güçlenmesine sebep olmasıdır. Ayrıca bu kararla birlikte İran Hükümeti, 2007 Şubat ayında İran'ın endüstriyel uranyum zenginleştirme faaliyetlerini başlatacağını ilan etmiştir. İran'ın nükleer konulardaki baş müzakerecisi Ali Laricani, BM Güvenlik Konseyi'nin Tahran'a sınırlı yaptırım kararının ardından ziyaret ettiği Pekin'de, nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlar dışında kullanmayı düşünmediklerini ancak ülke tehdit edilirse bunun değişebileceğini söylemiştir.¹²³

Alınan ilk yaptırım kararına tepkiyle yaklaşan İran, kendisine verilen süre sonunda faaliyetlerini durdurmaya 24 Mart 2007 tarihinde öncekinden daha etkili olan 1747 sayılı yaptırım kararı Güvenlik Konseyi'nde oy birliği ile onanmıştır. 1747 sayılı karar ile İran'a

¹²² UN Security Council, "Resolution 1737 (2006) – Adopted by the Security Council at its 5612th meeting, on 23 December 2006, S. 2, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/681/42/PDF/N0668142.pdf?OpenElement>, (06.05.2012)

¹²³ Hürriyet, "Tehdit Edilirse İş Değişir", 6 Ocak 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/5729508.asp>, (06.05.2012)

yönelik yaptırımlara silah alım-satımını dâhil etmiş ve bir önceki kararın ekinde İran'ın nükleer programı ve balistik füze programı ile ilgili kişilerin ve kurumların sayısı artırılmış ve bu kişilerin seyahatlerine sınırlama getirilmiştir. Genişletilmiş listede nükleer program ile ilgili kurumlara destek verdiği gerekçesiyle Bank Sepah ve Bank Sepah International yer almıştır.¹²⁴ Bu kararda bütün devletlerden ve uluslararası finans kurumlarından insani amaçlar ve kalkınma amaçları dışında İran hükümetine mali yardım ya da borç vermek gibi yeni yükümlülöklere girmekten sakınmaları istenilmiştir.

Güvenlik Konseyi Kararından sonra İran faaliyetlerini durdurmak yerine ilerlemeler kaydederek devam etmiştir. 9 Nisan 2007 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, İran'ın endüstriyel bazda uranyum zenginleştirme teknolojisini elde ettiğini söylemesi ve İran'ın nükleer ölkeler kulübüne katıldığını ilan etmiştir.¹²⁵ İran'ın böyle bir açıklamada bulunması uluslararası arenada tedirginliğe yol açmışsa da, İran'ın bu iddiasının doğru olmadığı ve İran'ın henüz açıkladığı gibi endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip olmadığı iddiaları tartışılmıştır.

23 Nisan 2007 tarihinde AB Dış İşleri Bakanları “tam ve gecikmeksizin” İran'a karşı alınan kararların uygulanması kararını onaylamışlardır. Her ne kadar AB bu kararı almış olsa da, İran ve Avusturya'nın önemli firmalarından olan OMV arasında gaz antlaşmasının imzalanması¹²⁶ AB'nin bu konuda tek ses olamadığını tartışmalarını gündeme getirmiştir. ABD bu antlaşmaya tepki göstermiştir. AB'nin bu kararının ardından 2006'dan beri duraklama dönemine giren müzakerelerin yeniden başlaması gündeme gelmiştir. Türkiye'nin arabuluculuğuyla Ankara'da gerçekleştirilen Larijani- Solano görüşmeleri müzakerelerin yeniden başlaması doğrultusunda önemli bir gelişme olmuştur. Bu durum diplomatik kanalların hala açık olduğunu göstermiştir.

İran ve UAEA arasında yapılan görüşmeler sonrasında 11 Temmuz 2007 tarihinde İran, geçmiş ve mevcut nükleer programının belirsizlik arz eden noktalarının aydınlatılması ve kafalarda soru işareti yaratan hususların cevaplanması konusunda taahhütte bulunmuştur. Bu durum ABD, İngiltere ve Fransa'yı tatmin etmemekle birlikte Rusya ve Çin'in memnuniyet duyduğu bir gelişme olmuştur.

¹²⁴ Sinkaya – Yıldırım, “İran Yaptırımlarının..., a.g.y., S. 42.

¹²⁵ Global Security, “Natanz”, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>, (07.06.2012)

¹²⁶ Global Enerji, “İran Avusturya İşbirliği”, <http://www.globalenerji.com.tr/hab-23000206-113,33@2300.html>, (07.05.2012)

Kasım 2007’de yayınlanan ABD Ulusal İstihbarat Raporu’nda, İran’ın 2003 yılında nükleer silah programını durdurduğu ve bu programın bir daha başlatılmadığı açıklanmıştır. Bush Hükümetine göre, 2003 yılında nükleer silah programının durdurulmuş olması, İran’a karşı izlenen zorlayıcı diplomasi ve baskı sonucunda olmuştur. Rapor sonrası krizin genel seyrinde bir rahatlama olmuştur. Böylece kriz devam etse bile İran’a müdahale ve savaş hali ortadan kalkmıştır.

Uluslararası platformdaki kararlılığı göstermek ve İran’ın Güvenlik Konseyi kararlarına uymasını sağlamak amacıyla üçüncü yaptırım kararı için İngiltere, Fransa ve ABD’nin çabaları sürmeye devam etmiştir. Bu çabalar sonunda amacına ulaşmış ve Ocak 2008’de Berlin’de yapılan 5+1 toplantısında üçüncü yaptırım kararı konusunda mutabakata varılmış 3 Mart 2008 tarihinde de onaylanmıştır. Bu yaptırım, İran’ın diğer ülkelerle ikili ticaretini engellemekten ziyade psikolojik baskı yaratma özelliğindeydi.¹²⁷ İran öneriyi reddetmesine rağmen, müzakerelere hazır olduğunu ancak müzakere edilecek hususların dengeli ve tüm tarafların çıkarlarını gözeterek şekilde ayarlanması gerektiğini söylemiştir. BM Güvenlik Konseyi 27 Eylül 2008’de kabul ettiği 1835 sayılı karar ile önceden aldığı bütün kararları teyit etmiş ve Konsey’in İran’dan taleplerini yinelemiştir.¹²⁸

3.2.2.4 Kasım 2008- Ocak 2011

BM Güvenlik Konseyi, 1 Ekim 2009 tarihinde Cenevre’de gerçekleşen zirve sonrasında iki önemli karar almıştır:¹²⁹

- Kum kentindeki Fordo Nükleer Tesisleri’nin UAEA denetimine açılması,
- UAEA’ye üye ülkelerin nükleer yakıt ihtiyacını karşılamak için yardımcı olması yükümlülüğü çerçevesinde Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü’nün (TNAR) yakıt ihtiyacının karşılanmasıdır.

Taraflar İran’ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılarak daha yüksek oranda zenginleştirilip yakıt çubuğuna dönüştürülmesi ve yakıt çubuklarının İran’a teslim edilmesi üzerine prensip olarak anlaşmıştır. Taraflar İran’ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılarak daha yüksek oranda zenginleştirilip yakıt

¹²⁷ Ekinci Arzu C, İran Nükleer Krizi, Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2009, S. 260.

¹²⁸ UN Security Council, Resolution 1835 (2008)- Adopted by the Security Council at its 5984th meeting, on 27 September 2008, S/RES/1835(2008), http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1835-2008.pdf, (07.05.2012)

¹²⁹ Akşam, “Cenevre’de Nükleer Zirve”, 2 Ekim 2009, http://aksam.medyator.com/2009/10/02/haber/dunya/2542/cenevre_de_nukleer_zirve.html, (07.05.2012)

çubuğuna dönüştürülmesi ve yakıt çubuklarının İran'a teslim edilmesi üzerine prensip olarak anlaşmıştır.

Cenevre'de varılan prensip anlaşması gereği İran ile ABD, Fransa ve Rusya (Viyana Grubu) temsilcileri 19-21 Ekim'de Viyana'da biraya gelmişler ve TNAR için gerekli yakıtın sağlanması için UAEA'nın hazırladığı bir öneri üzerinde mutabakata varmışlardır. Bu öneriye göre İran yüzde 3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun yüzde 70'ini (1200 kg) Rusya'ya gönderecekti. Rusya ise İran'dan aldığı düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu TNAR için gerekli olan düzeyde, yüzde 20 oranında zenginleştirecek ve Fransa'ya gönderecekti. Yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum daha fazla zenginleştirilmesini önlemek üzere Fransa'da işlenecek ve nükleer yakıt çubuğuna dönüştürülecek, nükleer yakıt çubukları da İran'a teslim edilecekti.¹³⁰

Viyana'da varılan anlaşma İran ile Batı arasında İran'ın nükleer programından kaynaklanan ihtilafı çözmek için yeterli olmasa da Viyana anlaşması bu konuda daha sonra yapılacak müzakereler için taraflar arasında güven artırıcı bir adım olarak değerlendirilmiştir. İran hükümeti önerinin hayata geçirilmesi için anlaşmada öngörülen mekân, süre ve miktar hususlarında revizyona gidilmesini istemiştir. İran'ın Viyana'da varılan anlaşmaya karşın yeni önerilerde bulunması Batılıların tepkisini çekmiş ve Batılılar İran'ın önerisini reddetmiştir. Buna rağmen Cenevre ve Viyana'da taraflar arasında yakalanan "iyimser havanın" ve Viyana anlaşması ile ortaya çıkan güven artırıcı adım fırsatının kaybolmaması için, dönemin UAEA Başkanı Muhammed El Baradei ortaya yeni bir öneri artmıştır. Baradei 8 Kasım'da katıldığı bir televizyon programında, İran'ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran'a nükleer yakıt teslim edilene kadar her iki tarafın da güvendiği bir ülke olan Türkiye'de depolanmasını önermiştir.¹³¹ Baradei'nin önerisine ABD'den ve Rusya'dan da destek gelmiştir. Böylece Türkiye, İran'ın nükleer programı ile ilgili sürece aktif olarak dâhil olmaya başlamıştır.

Baradei'nin önerisini ortaya atmasından sonra kısa bir süre içerisinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin İran'ın az zenginleştirilmiş uranyumunu depolamak için hazır olduğunu bildirmiştir. Hatta daha ileriye giderek ABD, UAEA ve İran arasında adeta mekik dokurcasına Baradei önerisinin hayata geçirilmesi için çalışmaya başlamıştır. İran'dan farklı yönlerde gelen birçok açıklamanın ardından nihayet Dışişleri Bakanı Muttaki 18 Kasım'da

¹³⁰ BBC, "İran: Uranyumu Daha da Zenginleştireceğiz", 2 Aralık 2009, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/12/091202_iran_uranium.shtml, (07.05.2012)

¹³¹ Today's Zaman, "IAEA chief: Iran should store enriched uranium in Turkey," 9 November 2009, <http://www.todayszaman.com/news-192403-iaea-chief-iran-should-store-enriched-uranium-in-turkey.html>, (07.05.2012)

yaptığı açıklamada İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stokunu kesinlikle ülke dışına çıkarmayacağını duyurmuştur. Ancak İran'ın yüzde 20 zenginleştirilmiş uranyumu aldıktan sonra kendi stoklarından bir kısmını verebileceği eşzamanlı bir takas yapılabileceğini ifade etmiştir. Muttaki, Viyana'da Batılıların önerdiği 116 kg yüzde 20 zenginleştirilmiş uranyum karşılığında İran'ın yüzde 3,5 zenginleştirilmiş 1200 kg vermesi teklifinin kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve İranlı uzmanlardan ne kadar yakıt takas edilebileceğini çalışmalarını istemiştir.¹³²

2010 yılına gelindiğinde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurumaması ve bunu açıkça deklare etmesi neticesinde yukarıda aktarılan girişimlerin sonuçsuz kaldığı değerlendirilmektedir. Söz konusu açıklamalar neticesinde İran'a yeni bir yaptırım uygulanacağı hususu kulislerde dile getirilmeye başlanmıştır. 5+1'in konu ile ilgili görüşmeleri esnasında her iki taraf da karşılıklı olarak "ultimatom" niteliğinde söylemler geliştirmekten çekinmemiştir.¹³³ ABD ve Fransa İran'a karşı yeni ve daha sert BM yaptırımları için düğmeye basmış; Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ve ABD Savunma Bakanı Robert Gates, yaptıkları ortak açıklamada "İran konusunda hemfikiriz. Nükleer programa karşı yeni ve güçlü yaptırımlar üzerinde çalışmaktan başka seçeneğimiz yok" ifadesini kullanmışlardır.

17 Mayıs 2010 tarihinde Brezilya, İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları Tahran Bildirisini imzalamışlardır. İran, Tahran Bildirisi'ne imza atarak bildiride belirtildiği üzere Viyana Grubu ile nükleer yakıt takası konusunda anlaşmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Bildirinin ilk maddesinde Türkiye ve Brezilya, NPT çerçevesinde İran'ın barışçıl amaçlı uranyum zenginleştirme faaliyetleri dâhil nükleer enerji araştırma-geliştirme ve kullanma hakkını kabul etmiştir. Bildiride, İran ve Viyana Grubu arasında nükleer yakıt takası anlaşmasına varılmasının, nükleer enerjiyle ilgili konularda uluslar arası alanda yapıcı ve olumlu bir havanın yaratılması ve işbirliği sürecinin başlaması için önemli bir adım olacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede İran, düşük düzeyde zenginleştirilmiş 1200 kg uranyumu Türkiye'ye emanet bırakmayı kabul etmiştir.¹³⁴ Türkiye ve Brezilya ise Türkiye'ye emanet edilen uranyumun

¹³² ISNA, "Iran Not To Send Out Uranium For Swap: FM", 18 November, <http://old.isna.ir/ISNA/NewsView.aspx?ID=News-1441927&Lang=E>, (07.05.2012)

¹³³ IAEA, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran", GOV/INF/2010/2, http://www.armscontrolwonk.com/file_download/219/GOV_INF_2010_2.pdf, (08.05.2010)

¹³⁴ Sinkaya B, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", Ortadoğu Analiz, Cilt. 2, No. 18, Haziran, 2010, S. 73.

İran'ın malı olduğunu kabul etmiş ve İran'a isterse uranyumun Türkiye'de depolanma ve saklanma koşullarını izleme izni vermiştir.

İran, Brezilya ve Türkiye tarafından “olumlu” olarak değerlendirilen bu girişimler, Batı tarafından şaşkınlıkla karşılanmış; İran'ın nükleer programından kaynaklanan asıl endişeler hakkında bir gelişme sağlanamadığı gerekçesiyle yetersiz bulunmuştur. Nitekim İran'ın bildirinin ardından uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayacağını açıklaması yeni yaptırımların uygulanmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Söz konusu açıklama, yaptırımlar konusunda çekimser bir tutum sergileyen Çin ve Rusya'nın da ikna edilmesini kolaylaştırmıştır.¹³⁵ Türkiye, Brezilya ve İran arasında imzalanan Tahran Bildirisi, Viyana Grubu'nun olumsuz yöndeki tavrı ve BM Güvenlik Konseyi'nde alınan yaptırım kararlarıyla birlikte dondurulmuştur.

İran'ın nükleer programına yönelik oluşturulan 1929 sayılı uluslararası yaptırım paketi, 9 Haziran 2010 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde oylanarak kabul edilmiş; Türkiye yaptırım paketine onay vermemiştir. Söz konusu pakette ele alınan hususlar aşağıda belirtilmiştir:¹³⁶

- İran'a tank, zırhlı araç, yüksek kalibreli top sistemi, savaş uçağı, taarruz helikopterleri, savaş gemisi, füze sistemi satılması yasaklanmış,
- İran'a nükleer başlık taşıyabilecek balistik füze aktiviteleri yasaklanmış, diğer ülkelere İran'a balistik füze ve teknolojisi temin etme yasağı getirilmiş,
- İran'ın yurtdışında uranyum madenciliğı, uranyum zenginleştirme ve balistik füzeyle ilgili aktivitelerde yer alması yasaklanmış,
- Ülkelere İran ile ilgili bu tür yatırımların yasaklanması zorunluluğı ve İran'a yasaklı ürün taşıdığı sanılan gemilere baskın düzenleme yetkisi getirilmiş,
- Ülkelere, nükleer silahlarla ilgili mali para aktarımını engelleme çağrısı yapılmış,
- Diğer ülkelere İran Devrim Muhafızları (Pasdaran) ile iş yapan vatandaşlarını İran'ın silahlanma eylemlerine hizmet etmeme konusunda uyarma zorunluluğı getirilmiş,
- Silahlanmayla ilgili potansiyel bulunması durumunda ülkelerin, İran bankalarına lisans vermesi yasaklanmış,
- Altılar Grubu'nun İran ile diyalogu desteklediğı bildirilmiş,

¹³⁵ Büsam, “Orta doğuda ki Güncel...”, S. 31.

¹³⁶ UN Security Council, “Resolution 1929 (2010)- Adopted by the Security Council at its 6335th meeting”, 9 June 2010”, S/RES/ 1929(2010), http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1929-2010.pdf, (08.05.2012)

- Diğer ülkelere silahlanmayla ilgili bağlantı potansiyeli bulunan bankaların ülkelerinde şube açmasını yasaklama çağrısı yapılmıştır.

1929 (2010) sayılı karardaki yeni tedbirler arasında en dikkat çekici olanı önceki kararlarda devletlere kendi ülkelerinde verilen İran’a giden veya bu ülkeden gelen sevkiyatı denetleme görevinin açık denizleri de içine alacak şekilde genişletilmesidir. Böylece her devlet açık denizde bulunan bir gemiyi, bu geminin bayrağı ne olursa olsun, ambargo kapsamına giren malları taşıdığından şüphelenmesi halinde aramak için yetkili kılınmış olmaktadır. Karar, yetkinin kullanılmasını deniz hukuku kurallarına aykırı olmama, denetlenecek geminin bayrak devletinin rızası ve şüphenin makul olması gibi şartlara bağlamaktadır. Fakat bayrak devletinin rızası dışındaki şartlar değişik yorumlara açıktır. Rıza şartı da, keyfi davranışlara karşı bir garanti oluşturmaya rağmen, arama yapmak isteyen devletin ısrarcı olması halinde bayrak devletiyle arasında sürtüşmelere sebep olabilir. Yani bu tedbirin İran’ın isini ne kadar zorlaştıracığı tartışılabilir. Ancak devletler arasında gereksiz yeni ihtilaflara yol açma riski fazladır.

Bazı devletlerin bu yetkiyi kendi siyasi hesapları için keyfi olarak kullanabilirler. Yetki bütün devletlere verilmiş gözükse de, bu isi küresel çapta yapabilecek imkanlara sahip olan devlet sayısı sınırlıdır. Mevcut uluslararası şartlara göre, Rusya ve Çin gibi büyüklerin İran meselesindeki tavrı da dikkate alındığında, bu yetkiyi etkili bir şekilde kullanabilecek tek güç ABD ve birlikte hareket ettiği devletlerdir. Dolayısıyla Konsey’in açık denizlerde arama ve denetleme yetkisi vermesi aslında ABD’ye İran’ı deniz ablukasına alma imkanı tanıyan bir karardır.¹³⁷ ABD’nin daha sert tedbirler talep etmesine rağmen 1929 (2010) sayılı kararın önceki kararlarla aynı paralelde olmasını Konsey’deki diğer büyüklerin siyasi başarısı olarak değerlendirdiğimiz gibi, aynı kararın açık denizlerde denetimle ilgili 15. paragrafını da ABD’nin başarısı olarak görmek gerekir.

1929 (2010) sayılı kararda mali zorlama tedbirlerinin kapsamını genişleten tedbirler de öngörülmektedir. Esas olarak bankacılık sektörünü konu edinen bu tedbirlere göre, devletler ülkelerinde İran bankalarının yeni şubeler, irtibat büroları açmalarını, ortaklık kurma veya diğer yollarla yerel bankalarla işbirliği iş birliği alanını genişletmelerini engellemekle yükümlü tutulmuştur. Aynı şekilde, ulusal bankaların da İran’da benzer yatırım ve işlemlerde bulunmasını yasaklayan tedbirler almaları gerekir. Ancak, bu yasaklar söz konusu ilişki ve

¹³⁷ UN Security Council, “Resolution 1929 (2010)- Adopted by the Security Council at its 6335th meeting”, A.g.y.

işlemlerin İran nükleer programının finansmanında kullanılma ihtimalinin bulunması durumuyla sınırlandırılmıştır.¹³⁸

3.2.2.5 Ocak 2011- Mayıs 2012

Mayıs 2010'dan Kasım 2011'e kadar geçen süre yaptırımlar ve psikolojik savaş süreci olarak tanımlanabilir. Zira çeşitli yaptırım kararlarının haricinde, özellikle 2011 yılı sonlarında Batı medyasında fazlasıyla yer bulan bir “üçlü ittifak”tan bahsedilmiştir. ABD, İsrail ve İngiltere'den oluşan bu üçlü ittifakın, İran nükleer tesislerine yönelik askeri bir harekât yapacağı söylemi, bu sefer İran medyasında da fazlasıyla yer almıştır. Bu psikolojik savaşın her iki taraf açısından farklı amaçlara hizmet etmesi düşüncesiyle kullanıldığı düşünülmekteydi.

Bu gergin süreç sonrasında 8 Kasım 2011 tarihinde beklenen UAEA raporu yayınlanmıştır. Bu raporun metni öncekilerden farklı bir niteliğe sahiptir. Çünkü Ajans, İran'ın nükleer programının “askeri bir boyutunun olabileceğine” dair bir ifadeye ilk defa yer vermiştir. Bugüne kadar oldukça temkinli davranan Ajans, raporlarında hep kaygılardan bahsetmiş, ancak yapılan araştırmalar kapsamında İran'ın programının askeri bir niteliğe sahip olduğuna dair somut her hangi bir bulgunun olmadığına vurgu yapmıştır.¹³⁹ Bu son raporda İran'ın nükleer programının “askeri boyutlarının olabileceğine dair kaygıların arttığı” söylenmiştir. Ajans, 10 ayrı üye ülkenin sağladığı istihbarat, kendi araştırmaları ve İran'ın sağladığı bilgiler ışığında ilgili bulguları bir araya getirdiğini ve tespitleri bu doğrultuda rapora yansıttığını da ayrıca ifade etmiştir.

Raporda İran'ın bazı faaliyetlerinin nükleer patlayıcı bir cihazın geliştirilmesiyle ilintili olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunlar:¹⁴⁰

- Askeriye ile bağlantılı birey ve birimlerce nükleer programla ilintili, çift kullanımlı gereçler ve materyallerin temin edilmesine ilişkin çabaların sürdürülmüş olması,
- Nükleer materyallerin üretimi için deklare edilmemiş yolların geliştirilmesi çabalarının sürdürülmüş olması,

¹³⁸ UN Security Council, “Resolution 1929 (2010)- Adopted by the Security Council at its 6335th meeting”, A.g.y.

¹³⁹ Raynolds J, “Iran IAEA Nuclear Report Deepens Concerns, BBC News, 08.11.2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15642021>, (06.05.2012)

¹⁴⁰ IAEA Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/65, 8 November 2011, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/IAEA_Iran_8Nov2011.pdf, (08.05.2012)

- Gizli bir nükleer tedarik ağından, nükleer silahların geliştirilmesine dair bilgi ve belgelerin elde edilmiş olması,
- Yerli bir nükleer silah tasarımının geliştirilmesi ve bu tasarımın bileşenlerinin denenmesine dair çalışmaların yapılmış olması.

Bu raporun yayımlanmasıyla birlikte, başından beri İran'ın nükleer programının askeri amaçlı olduğunu ve günün sonunda İran'ın nükleer silahlara sahip olma amacı güttüğünü savunanlar, ABD ve İsrail konu Güvenlik Konseyi'ne gitmeli ve daha sert bir yaptırım kararı alınması gerektiğini savunmuşlardır. Avrupa Birliği, raporun ciddi kaygıları beraberinde getirdiğini ve Birliğin uygun bir yanıt verme hususunda çalışacağını söylemiştir. Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri de çok sert açıklamalar yapmışlardır. Rusya ve Çin ise, yaptırım ve baskıdan yana olmadıklarını ve diyalog seçeneğini desteklediklerini belirtmişlerdir. İran ise çok sert tepki göstererek Ajans'ın güvenilirliğinin zedelendiği, ABD'nin maşası olduğu ve İran'ın haklarından taviz vermeyerek yoluna devam edeceğini ifade etmiştir.¹⁴¹

İran Deniz Kuvvetlerinin, 24 Aralık 2011 tarihinde ülkenin güneyindeki karasular ile Hint Okyanusu'nun kuzeyini kapsayan 2 bin kilometrelik bir alanda deniz tatbikatı yapmasıyla İran nükleer krizi tekrar patlak vermiştir. İran, bu tatbikat kapsamında aralarında "Kadir" ve "Nur" isimli ve radara yakalanmadığını iddia ettiği uzun menzilli füzelerin bulunduğu çok sayıda silah da denemiştir.¹⁴² Tahran'ın 24 Aralık 2011'de Basra Körfezi'nde gerçekleştirdiği askeri tatbikatın 4. gününde açıkladığı "İran'a petrol alanında yaptırım uygularlarsa, Hürmüz Boğazı'ndan bir damla petrol geçirmeyiz" mesajı, batı kamuoyunda oldukça geniş yankı uyandırmıştır.

İran'ın kapatmakla tehdit ettiği Hürmüz Boğazı, İran ve Basra Körfezi'nden dünyaya sevk edilen ham petrolün en önemli geçiş kaynaklarından biridir. Öyle ki körfez ülkeleri ve İran petrolünün yüzde doksanının dünya piyasalarına ulaşmasındaki en önemli çıkış noktasıdır. Yaklaşık olarak günde 17-20 milyon varile yakın ham petrol bu dar boğazdan geçmekte bu miktar da dünya petrol arzının yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Dünya için bu kadar kritik bir nokta olan Hürmüz boğazının alternatifi Trans-Arap petrol boru hattıdır. Yaklaşık 2000 kilometre uzunluğundaki bu hat Suudi Arabistan'dan geçip Kızıldeniz'e ulaşıyor. Ancak

¹⁴¹ Ekinci Celalifer A, "İran Nükleer Krizinde Tehlike Çanları- Ajansın Son Raporu Bir Dönüm Noktası mı?", USAK, 19 Kasım 2011, <http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=1217>, (09.05.2012)

¹⁴² Köylü H, "İran Askeri Tatbikata Başladı", Deutsche, 05.02.2012, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15720031,00.html>, (10.05.2012)

bu hattan sadece 3 milyon varil sevk edilebiliyor.¹⁴³ Bu boğazdan geçen petrol ihracatının %85'inden fazlası Japonya, Hindistan, Güney Kore, ve Çin ile Asya pazarlarına gitmektedir. Hürmüz Boğazı'nın kapanması durumunda sadece İran'ın değil, tüm Ortadoğu'nun petrol ihracatına darbe vurması muhtemeldir. Bu sebeple İran'ın politik söyleminde sık sık yer alan petrol trafiğindeki küçük bir aksama, petrol-doğal gaz fiyatını yukarı iterek, küresel ekonomiyi belirsizleştirme potansiyeli taşımaktadır.¹⁴⁴

İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatacağını ilan etmesinden sonra dünyadan çeşitli tepkiler de gecikmemiştir. Suudi Arabistan dünyaya sakin olunması mesajını vererek; Körfez ülkelerinin, İran'ın Hürmüz Boğaz'ını kapatması halinde dünya pazarlarında oluşabilecek İran ham petrolü kaybını Körfez ülkelerinin karşılamaya hazır olduğunu belirtmiştir. Tabi en kritik tepki ABD'den gelmiştir. Bahreyn'de üslenmiş olan ABD donanmasının sözcüsü, kötü niyetli eylemlere karşılık vermeye hazır olduklarını söylerken, ABD Dışişleri'nden Mart Toner ise; İran'ın bir kez daha uluslar arası toplumun dikkatini esas konudan saptırmaya çalıştığını, esas konunun İran'ın nükleer faaliyetlerinde uluslar arası yükümlülüklerini yerine getirmemeyi sürdürmesi olduğunun altını çizmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Bernard Valero ise; "İranlı yetkilileri, uluslar arası yasaya, bilhassa da boğaz ve uluslar arası sularda seyrüsefer özgürlüğüne saygı duymaya çağırıyoruz" açıklamasıyla 1982 tarihli BM sözleşmesine göre Hürmüz Boğazı'nın uluslar arası bir boğaz olduğunun altını çizmiştir.¹⁴⁵

Bütün bu gelişmeler ile paralel olarak Obama, İran Merkez Bankası'nı hedef alan yaptırımlar kararını imzalamıştır. Karar ile birlikte İran Merkez Bankası olan Bank Markazi ile iş yapan yabancı finansal kurumların cezalandırılması öngörülüyordu. İran'ın petrol gelirlerini azaltmayı hedefleyen bu yaptırımları Senato'nun baskısıyla imzalayan Obama bazı kararlara da katılmadığının altını çizmiştir. İran, Obama'nın bu kararı imzalamasından saatler sonra ilk nükleer yakıt çubuğunu ürettiğini açıklamıştır.¹⁴⁶ Zenginleştirilmiş uranyum içeren yakıt çubukları, nükleer enerji santrallerine yakıt sağlıyor ve ambargolar nedeniyle dışarıdan alınamıyordu.

¹⁴³ Kardaş İ, "İran Raporu", Santral İstanbul/ Küresel Sorunlar Platformu, 13.01.2012, S.3, <http://www.platformforglobalchallenges.org/files/KSP-Iran-130112.pdf>, (10.05.2012)

¹⁴⁴ U.S. Energy Information Administration, "World Oil Transit Chokepoints", 30.11.2011, <http://205.254.135.7/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC>, (11.05.2012)

¹⁴⁵ Kardaş, A.g.y., S. 4.

¹⁴⁶ Euronews, "İran İlk Nükleer Yakıt Çubuğunu Üretti", 01.01.2012, <http://tr.euronews.com/2012/01/01/iran-ilk-nukleer-yakit-cubugunu-uretti/>, (10.05.2012)

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı İran'ın yer altındaki Fordo tesislerinde "yüzde 20'ye ulaşan düzeyde zenginleştirilmiş uranyum üretimine başladığını" doğrulamıştır. İran ise bu tesiste orta düzeyli uranyum zenginleştirme çalışmaları yürüttüklerini açıklarken, bu tesislerin yer altında bulunmaları ve zor hedefler olması yoğun bir ilgi ve kuşku uyandırıyordu. İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, ülkesinin, Batı'dan gelen baskılara boyun eğmeyeceğini bildirmişti. Hamaney'in, "İslam düzeni, ne yaptığının farkındadır; kendi yolunu seçmiş durumdadır ve bu yoldan ayrılmayacaktır" açıklamasından sonra Fordo tesislerindeki çalışmalar dünya kamuoyunda netlik kazanmaya başlamıştır.¹⁴⁷

Uygulanan ambargolar nedeniyle, Hürmüz Boğazı'nın İran tarafından kapatılması durumunda, bütçe gelirlerinin büyük oranı petrol ihracatına dayanan İran ekonomisinin büyük darbe alması ihtimali yüksektir. Fakat İran bu durumu giderek artan enerji ihtiyacı ile Çin'e daha fazla petrol ihraç ederek bertaraf edilebilir. Bununla birlikte ne olursa olsun, ambargo ile ekonomik yapısında istikrarsızlığa sürüklenen İran halkının refah seviyesi dolaylı bir şekilde düşecektir.¹⁴⁸ Ekonomisi zayıflayan halk, iktidar üzerinde baskı oluşturarak kaosa neden olacağından uzun vadede İran'ın ipi hem ekonomik hem de sosyal açıdan çekilmiş olacaktır.

Ayrıca Hürmüz Boğazı Suudi Arabistan, Irak, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi petrol ve doğal gaz sahibi Körfez ülkelerinin hidrokarbonlarının ana geçiş bölgesidir. Hürmüz Boğazı'nın kapatılması durumu, Körfez'deki Arap ülkelerinin ihracatını da olumsuz yönde etkileyeceğinden İran'a karşı duruşlarını sertleştirecek bir ilişkiye davetiye çıkaracaktır. Söz konusu durumun komşularıyla iyi ilişki kurma iddiasında olan İran'ı siyasi, güvenlik ve ekonomik açılarından çeşitli sıkıntılara sürükleyebileceği ihtimali de yüksek olasılıktır. Bu bağlamda İran için boğazı kapama durumu, kazan-kazan stratejisinden ziyade çok taraflı bir kaybetmeye neden olacaktır.

Boğazı kapama konusunda İran'ın en büyük engellerinden birisi aslında Hürmüz Boğazı'nın hukuki statüsüdür. Hürmüz Boğazı dünya tarafından uluslararası su çerçevesi içinde mütalaa edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hürmüz Boğazı'nın kapatılması

¹⁴⁷ BBC News, "Iran Enriching Uranium at Fordo Plant Near Qom", 10. 01. 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16470100>, (11.05.2012)

¹⁴⁸ Boz H, "İran'ın Nükleer Krizden Çıkış Yolu: Eskimeyen Hürmüz Kartı", 21.yy. Türkiye Enstitüsü, 30.01.2012, <http://www.21yyte.org/tr/yazi6469-Iranin-Nukleer-Krizden-Cikis-Yolu-Eskimeyen-Hurmuz-Karti.html>, (11.05.2012)

uluslararası hukukun ihlali anlamına gelebileceğinden söz konusu durum İran açısından tehlikeli ve belirsiz bir sürecin başlangıcı sayılabilir.¹⁴⁹

Avrupa bölgesinde pazar yakınlığı açısından İran petrolünün en çok aktığı ülkeler Yunanistan, İtalya, Fransa ve İspanya'dır. Bu nedenle de söz konusu ülkelerde İran ham petrolünün eksikliğinden oluşan boşluğun ilk etapta İran petrolüyle benzer nitelikte olan ve aynı fiyatlandırma formülasyonu ile ihracat edilen Suudi Arabistan petrolünün yanı sıra, Rus, Azeri, Kazak, kısmen Libya, Batı Afrika ve başta Venezüella olmak üzere Latin Amerika petrolü ile doldurulması yoluna gidilecektir.¹⁵⁰

Tahran hükümeti, petrol ambargosu uygulanması durumunda Hürmüz Boğazı'nı deniz trafiğine kapatması durumunda neticede, İran AB pazarından soyutlanacak, Asya ve Uzak Doğu pazarına bağımlı hale getirecektir. İran ambargonun etkisiyle normal koşullarda resmi satış fiyatı yerine daha ucuza satış yoluna gitmesi muhtemeldir. Özellikle Çin ve diğer Asya pazarları ambargo sonrasında piyasa fiyatlarındaki artışın etkisini sınırlamak adına bu yola başvurulacaktır. Fakat ilk aşamada AB'nin de ambargo kararı ile ilk etapta petrol borsalarında (ICE, NYMEX) Brent ve WTI kontrat fiyatlarında artışa yol açacağından bu artışın doğal olarak petrolün resmi satış fiyatlarını etkileme potansiyeli barındırmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Milli Gazete, "Hürmüz Boğazı Restleşmesi", 12.01.2012, <http://www.milligazete.com.tr/makale/hurmuz-bogazi-restlesmesi-226858.htm>, (11.05.2012)

¹⁵⁰ Doğan S, "İran'a Petrol Ambargosu Tartışmaları", ORSAM, 14.01.2012, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3080>, (11.05.2012)

¹⁵¹ Koçgündüz Leyla M, "Enerjinin Dar Boğazı Hürmüz", Orsam, 05.03.2012, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3290>, (12.05.2012)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLASI SENARYOLAR

İran nükleer krizini diplomatik yöntemlerle çözme girişimlerinden sonuç alınamaması ve bu yöndeki umutların azalmaya başlaması, krizin çatışmaya dönüşme ihtimalinin yüksek olduğuna dair yorumları beraberinde getirmektedir. Üstelik İran ile ABD'nin giderek sertleşmesi ve iki aktör arasında sıcak bir çatışma yaşanacağına ilişkin değerlendirmelerin uluslararası kamuoyunun gündemine yerleşmesi, İran'ı küresel kaos senaryolarının merkezine çekmektedir.

4.1 İran'a Askeri Operasyon Yapılması

İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmesi ve nükleer yakıt çubuklarını ürettiğini açıklaması uluslararası kamuoyunu tedirgin etmiştir. Ayrıca Tahran'ın nükleer silah tetik tertibatı ürettiğine, Şahab-3 (2000 km) füzeleriyle İsrail'i doğrudan vurabilecek kapasiteye ulaştığına, Fecr-3 (45 km) ve Fecr-5 (75 km) füzeleriyle de Hamas vasıtasıyla İsrail için her an bir tehdit oluşturduğuna dair haberlerin ABD ve İsrail kamuoyunda yayılması tüm dikkatleri İran'a çekmiştir.¹⁵² İran'ın nükleer programını engellemek için askeri müdahalede bulunma seçeneği tartışma konusu olmuştur.

ABD'nin hava harekâtı ve füze saldırısıyla İran'ın nükleer tesislerini vurma ihtimalinin arttığı düşünülmektedir. Eğer ABD herhangi bir askeri operasyon başlatmazsa olası bir saldırının İsrail tarafından tek başına gerçekleştirileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu konuda gerekli hazırlıkların üst seviyeye çıkarıldığı ve harekât ortamının olgunlaştırılmaya çalışıldığı tahmin edilmektedir. Geçmişte Tahran'ın nükleer bilgisayar kodlarına virüs bulaştırılması, birçok nükleer uzmanın öldürülmesi ve Tahran'ın yaklaşık 50 km batısındaki Bidganeh'teki tesiste yaşanan patlamada başta balistik füze programının önemli isimlerinden Tuğgeneral Hasan Tehrani Mukaddem olmak üzere 17 kişinin hayatını kaybetmesi İran'ın endişelerini arttırmaktadır.¹⁵³ Son olarak da İran'ın önde gelen nükleer bilim adamlarından Mustafa Ahmedi Ruşen'in 11 Ocak'ta öldürülmesi, İran'da istihbarat

¹⁵² Melman Y - Mizrahi H, "News of Palestinian Rockets", "HAMAS Rockets", Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hamas-qassam.htm>, (19.05.2012)

¹⁵³ Hürriyet, "Füze Uzmanını Öldüren Patlamada İsrail Şüphesi", 15 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19237351.asp>, (20.05.2012)

örgütleri arasında yaşanan gizli savaşın devletlerarası sıcak bir çatışmaya dönüşme ihtimalini gündeme yerleştirmektedir.¹⁵⁴

Bu bağlamda İran, ABD ve İsrail istihbaratlarının ve güvenlik kurumlarının koordineli hazırladığı bir operasyon planıyla önemli nükleer tesislerinin yok edilmek istendiğinden endişe duymaya başlamış ve Tahran yönetiminin olası saldırılara karşı hazırlıklarını arttırdığı öne sürülmüştür. Nitekim İran'ın Hürmüz Boğazı'nda yaptığı kapsamlı tatbikat da bunu doğrulamaktadır. General Muhammed Ali Caferi'nin olası bir saldırı veya gizli bir operasyon karşısında askeri güçlere her an hazır olma emri verdiği ileri sürülmüştür. Batılı istihbarat kaynakları ise Tahran rejiminin uzun menzilli füzeleri, tahrip gücü yüksek patlayıcıları, büyük topları ve muhafız birliklerini temel savunma noktalarına konuşlandırıldığını belirtmişlerdir.¹⁵⁵

4.2 İran'ın Hürmüz Boğazını Kapatması ve Petrol Krizi

İran'ın bütün yaptırımlara rağmen nükleer programına devam etmesi ve bir yıl içinde nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaşabileceğine ilişkin öngörülerde bulunulması, küresel ve bölgesel aktörlerin kaygılarını artırmaktadır. Söz konusu durumdan başta ABD ve İsrail olmak üzere uluslararası kamuoyu büyük rahatsızlık duymaktadır. Bu çerçevede ABD, İran Merkez Bankası ile iş yapan finans kuruluşlarına yaptırım uygulanması kararını almış; Suriye için toplanan AB Dışişleri Bakanları, 1 Aralık 2011 tarihinde 143 İran şirketinin mal varlıklarını dondurmuş ve 37 İran vatandaşına seyahat yasağı getirmiştir. Ayrıca Ocak 2012'de yapılan görüşmelerde ay sonunda yapılacak toplantıda petrol ambargosunun karara bağlanması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁵⁶ Avrupa Komisyonu'nun verilerine göre, 2010 yılında AB üyesi ülkeler ham petrol ihtiyaçlarının %5,8'ini İran'dan sağlamıştır.

ABD diğer ülkelerden de İran'dan yaptığı petrol ithalatını durdurmasını istemekte ve AB bu yönde karar almak için çalışmalarını hızlandırmaktadır. İran da buna karşı petrol ticaretinin önemli bir geçiş noktası olan Hürmüz Boğazı'nı kapatmakla tehdit etmektedir. Boğaz'ın kapanması durumunda ise petrol fiyatlarının varil başına 200 doları bulacağı tahminleri yapılmaktadır.¹⁵⁷ Dünya petrol ihracatının %25'inin Hürmüz'den karşılandığı yönündeki verilerin, AB ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalımın etkileriyle birlikte

¹⁵⁴ Sabah, "İsrail Ordu Sözcüsü Şok Etti", 12.01. 2012, <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2012/01/12/israil-ordu-sozcusu-sok-etti>, (21.05.2012)

¹⁵⁵ Sandıklı A- Emeklier B, "Kaos Senaryolarının Merkezinde İran", Bilgesam, Rapor No. 40, 2012, S. 16.

¹⁵⁶ Habertürk, "Suriye İçin Toplandılar, İran'a Yaptırım Kararı Aldılar", 01.11.2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/693310-suriye-icin-toplandilar-irana-yaptirim-karari-aldilar>, (20.05.2012)

¹⁵⁷ Akşam, "Hürmüz Kapanırsa Petrol 200 Dolara Çıkar", 09.01.2012, <http://www.aksam.com.tr/hurmuz-bogazi-kapanirsa-petrol-200-dolara-cikar,-cari-acik-36-milyar-dolar-artar-91327h.html>, (21.05.2012)

okunması durumunda ABD-AB ittifakını ne derece rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca AB üyesi ülkelerin İran petrolüne bağımlılığının değişik oranlarda olması AB'nin bu konudaki ortak kararını da zorlaştırmaktadır. Örneğin İran petrolüne bağımlılığı %4'ten az olan Fransa ambargonun hemen uygulanması yönünde tavır alırken, bağımlılıkları %10 ile %20 arasında değişen Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi AB üyelerinin daha tedbirli davranması olağandır.¹⁵⁸

İran, bu konudaki yaptırımların kendisini etkilemeyeceği mesajını vermek ve petrol bakımından İran'a bağımlı Avrupa ülkelerine petrol ihracatını derhal kesmek üzere harekete geçmiştir. Tahran'ın, bu hamlesi ekonomik krizlerle boğuşan Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi AB ülkelerini derinden etkileyecek, krize çözüm bulmaya çalışan Almanya ve Fransa gibi başat ülkelere de ek maliyet artışı ile zor durumda bırakacaktır. İran'ın olası bir krizde Hürmüz'ü kapatması, AB ülkeleriyle birlikte Asya ülkelerini de olumsuz etkileyecektir. Çünkü 2011 verileri incelendiğinde İran'ın en büyük petrol pazarının Asya ülkeleri olduğu görülecektir. Tahran'ın 2011'in ilk yarısı itibarı ile petrol ihracatının % 85'inin Asya'ya yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁵⁹

İran'ın, Asya ülkelerine yaptığı petrol ihracatındaki en büyük payın ise Pekin'e ait olduğu bilinmektedir. AB ve ABD tepkileri bir yana Çin'in Hürmüz'ün kapanması konusundaki görüşleri İran'ı diğerlerine göre daha çok bağlamaktadır. Hürmüz krizinin yoğun olarak tartışıldığı günlerde ise önemli bir gelişme yaşanmış, Çin Başbakanı Wen Jiabao, 14-19 Ocak 2012 tarihleri arasında bir heyetle birlikte bölgeye 6 gün süren önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakan Jiabao'nun Katar'ın başkenti Doha'da "Çin, İran'ın nükleer silah geliştirmesine ve sahip olmasına şiddetle karşıdır" şeklinde beklenmeyen bir çıkış yapıp ayrıca İran'ı Hürmüz'ü kapatma konusunda sert bir şekilde uyarması oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁰ Çin'in bu yeni tavrı, İran'ı siyasi olarak desteklemekten vazgeçmesinden ziyade Hürmüz Boğazı'nın kapatılmaması konusunda ciddi bir uyarı niteliği taşımakta, İran'ın Hürmüz'ü kapatması durumunda ise Pekin'in siyasi tavrında değişikliğe gidilebileceği sinyalleri verilmektedir. Çünkü Suudi Arabistan'ın Çin'e ihraç ettiği büyük

¹⁵⁸ Doğan S, A.g.y.

¹⁵⁹ Zaman, "Petrolde İran ve Hürmüz Endişeleri Yersiz", 18.01.2012, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1231205>, (22.05.2012)

¹⁶⁰ USA Sabah, "İran'a İlk elden Uyarı", 13.01.2012, <http://www.usasabah.com/Siyaset/2012/01/13/irana-ilk-elden-uyari>, (22.05.2012)

miktardaki petrolün tamamı VLCC denilen ham petrol tankerleri ile Hürmüz Boğazından geçmektedir.¹⁶¹

Olası bir sıcak çatışma çıkması ya da yaptırımların Tahran ekonomisini çıkmaza sokmasıyla Hürmüz'ün kapatılması durumunda Suudi Arabistan tarafından Çin ve ABD'ye ihraç edilecek petrolün Süveyş Kanalı'ndan taşınması ihtimali ise oldukça düşüktür. Zira Basra Körfezi'nden dünya piyasalarına taşınan günlük petrol miktarı yaklaşık 17 milyon varilken, Süveyş Kanalı'ndan dünya piyasalarına taşınan petrol miktarı yaklaşık 2.1 milyon varildir.¹⁶² Dolayısıyla, Hürmüz'ün kapatılması durumunda Çin'in petrol ihtiyacını Süveyş Kanalı gibi alternatif yollardan karşılaması pek de mümkün olmayacaktır. Çin'in Hürmüz konusundaki sert çıkışına karşılık İran'ın vazgeçilmez bir ortak olduğunun da altı çizilmelidir. Zira Çin ve İran'ın, zaman zaman imzaladıkları ortak bildirilerde ABD öncülüğündeki yeni dünya sistemine karşı çıkma konusunda hem fikir oldukları ortaya konulmaktadır.

İran'a göre, ABD ve İran arasında olası bir sıcak çatışma durumunda dört önemli amaca ulaşılabilir:

- Nükleer programı meşrulaştırmak,
- ABD'ye karşı küresel düşmanlığı körüklemek,
- Petrol piyasalarını alt üst ederek politik varlığını korumak,
- İç kamuoyunu toparlayarak, halkı bir hedef doğrultusunda birleştirmek.

4.3 Şii- Sünni Çatışması

Dünyadaki bir milyar üç yüz milyonluk Müslüman nüfusun sadece yüz otuz milyonu Şii'dir. İran, Azerbaycan, Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturan Şiiler, Lübnan'ın da en büyük mezhepsel grubudur. Şiiler; Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi yakın doğu ülkelerinin yanı sıra, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinde de on dört milyona yakın nüfusa sahiptirler. İran'da %90, Azerbaycan'da %74, Bahreyn'de %70 ve Irak'ta %65 oranlarıyla çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Buna karşılık, Yemen'de %45, Lübnan ve Kuveyt'te %35'er, Pakistan ve Afganistan'da %20 gibi oranlarla çoğunluğa sahip olmasalar da, nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Buna ek olarak, Birleşik Arap

¹⁶¹ Türkiye Gazetesi, Enerji için aldığımız riskler, , 13.01.2012, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/makaledetay.aspx?id=520770>, (22.05.2012)

¹⁶² Iran's Threats in the Strait of Hormuz, Stratfor Global Intelligence, 10.01.2012, <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/irans-threats-strait-hormuz>, (22.05.2012)

Emirlikleri'nin %18, Arnavutluk ve Suriye'nin %14, Suudi Arabistan'ın %10, Amman ve Katar'ın ise %10'unu Şiiler oluşturmaktadır. Bu rakamlara, Afrika ve Amerika kıtalarına serpiştirilmiş olan Şii nüfusunu da eklemek gerekir.¹⁶³

Şii jeopolitiğinin dünya açısından önemli olmasının nedenlerinin başında Şiilerin kayda değer bir nüfusa sahip olmalarının yanı sıra, dünya enerji kaynaklarının üçte biri üzerinde yerleşmiş olmaları gelmektedir. Ayrıca tarihi süreçte Şiilerin güçlü bir isyan kültürüne sahip oldukları algılaması ve günümüzde ABD politikaları sonucu değişen Ortadoğu denkleminin iktidardan dışlanan Şiiler için yeni umutlar doğurduğu düşüncesi de diğer önemli etkenler arasında sayılabilir. Şii jeopolitiğinin önemini bir kat daha arttıran faktör ise İran'ın tüm Şii coğrafyası ve nüfusu üzerindeki etkinlik arayışıdır.¹⁶⁴

Şii jeopolitiği üzerinde etki alanını genişletme potansiyeli ve hedefi olan İran, Arap Baharı kapsamında bölgede meydana gelen gelişmeleri yakından izlemekte, bölgeye yönelik strateji ve politikalarını bu çerçevede şekillendirmektedir. İran, ABD kuvvetlerinin Irak'tan çekilmesi ve bölgedeki ABD yanlısı yönetimlerin halk tarafından devrilmesiyle ortaya çıkan jeopolitik boşluğu bölgesel gücünü arttırmak adına avantaj olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda İran, Şii nüfus oranlarına sahip Körfez ülkelerindeki halk hareketlerinin başarıya ulaşması için destek sağlamak ve böylece ABD'nin bölgedeki etkisini kırmak istemektedir.

Önemli bir Şii nüfusa sahip Bahreyn'de ABD'nin 5. Filosu bulunmakta ve diğer Körfez ülkelerinde de ciddi bir ABD askeri varlığı yer almaktadır. Ayrıca son yıllarda bölgede artan İran etkisini dengelemek için faaliyet gösteren Körfez İşbirliği Örgütü'nün bölgesel ve bölge dışı aktörlerle stratejik ilişkilerini geliştirmesi ve bölge ülkelerine yapılan büyük çaplı silah alımları İran'ı rahatsız etmektedir.¹⁶⁵ İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Bahreyn'deki Şii halk ayaklanmasını bastırmak için asker göndermesini şiddetle eleştirmiştir. Suudi Arabistan yönetiminin kendi Şii kökenli halkının eylemlerine karşı tutumuna tepki göstermiştir.

¹⁶³ Tuncel M, Hedef Neden İran?- Ortadoğu'da Güç Savaşları, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, S. 32.

¹⁶⁴ A.g.y., S. 33.

¹⁶⁵ Bugün Dünya, "ABD'den Kilit Müttefike F-15" Satışı, 29.12.2011, <http://dunya.bugun.com.tr/abd-den-kilit-muttefike-f-15-satisi-179715-haberi.aspx>, (23.05.2012)

Suriye’de Mart 2011’de başlayan hükümet karşı gösterilere bazı bölge ülkelerinin destek vermeye başlamasıyla sorun bölgesel bir sorun haline gelmiştir. İran, Suriye’deki isyanı direniş cephesini yıkmak amacıyla emperyal güçlerin bazı bölge ülkelerinin de işbirliğiyle Esad rejimine karşı bir komplo olduğunu öne sürmektedir. Bu komplonun amacı da rejim değişikliğine yol açarak Suriye ile İran arasındaki ittifakın bitirilmesidir. Suriye’de Şii mezhebinin bir kolu olan %12 oranındaki Nusayriilerin iktidarda olması ve İran’la yakın ilişki içinde olmasını sağlamaktadır. İran’ın Suudi Arabistan gibi bölgesel rakipleri ve ABD, Suriye’de rejim değişikliğini teşvik ederek İran’ın jeopolitik çıkarlarına darbe vurmak istemektedirler.¹⁶⁶ Suriye, Suudi Arabistan ve ABD ile İran arasında hesaplaşmanın görüldüğü bir sahaya dönmüştür.

İran yönetiminin Şii hilali söylemini ön plana çıkararak Şii jeopolitiğindeki hareket serbestisini arttırmak istemesi ve bu yönde stratejiler geliştirmesi, Humeyni’den miras kalan dış politika anlayışının bir yansımasıdır. Zira İran’ın öncelikli hedefi bölgede kurduğu Şii eksenini korumak ve etkinliğini Şii hilali üzerinden genişletmektir. Suriye ve Lübnan’a ilave olarak bu eksene, ABD müdahalesi sonrasında Şiiilerin iktidarda söz sahibi olduğu ve giderek ağırlık kazandığı Irak da katılmıştır. İran, Irak’ta Şii iktidarın yönetimi devralması sonrasında bu ülke üzerindeki etkisini her geçen gün arttırmaktadır. ABD birliklerinin çekilmesinin hemen ardından, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni lider Tarık Haşimi hakkında terör olaylarına karıştığı gerekçesiyle tutuklama kararı çıkarılması, İran’ın bu ülkeyi kısa bir süre sonra tamamıyla kendi oyun alanı içine dâhil edebileceğini göstermektedir.¹⁶⁷

Bu gelişmeyle birlikte Arap Baharı kapsamındaki gelişmeler dikkate alındığında, İran’ın Körfez ülkeleri üzerindeki etkisini artıracığı ve manevra alanını Körfez ülkelerine doğru genişleteceği ileri sürülebilir. İran, İsrail ve ABD karşıtı söylemler üzerinden İslam jeopolitiğinde sempati toplarken, Şiilik üzerinden yeni kartlar ve avantajlar elde etmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Tahran yönetimi Şii eksenli izlediği bölgesel politikalar ve stratejiler ile Batı’nın "Şii-Sünni çatlağı oluşturmak suretiyle Müslümanları birbirine düşürme ve Müslüman jeopolitiğinde mezhepsel bir fay hattı meydana getirme" tezine zemin hazırlamaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Hafezi P, “Analysis: Iran Adopts “Wait and See Policy” on Syria’s Crisis”, Reuters, 27. 11. 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/11/27/us-iran-syria-policy-idUSTRE7AQ03020111127>, (22.05.2012)

¹⁶⁷ Sandıklı A- Emeklier B., A.g.y. S. 18.

¹⁶⁸ A.g.y., S. 19.

SONUÇ

1990'ların başında ABD'nin süper güç statüsünü daha uzun yıllar sürdürebilmesinin planlarını yapan Amerikan yöneticileri için, nükleer kapasiteye sahip bir İran kabul edilemeyecek bir gelişmedir. Nükleer teknolojiye ve dolayısıyla da nükleer silahlara sahip bir İran, hem ABD'ye hem de onun bölgedeki müttefik ve çıkarlarına doğrudan bir tehdit oluşturacaktır. İran için ise, her ne kadar açıkça ifade etmeseler de, ABD tehdidini gidermenin tek ve en etkili yolu nükleer teknolojiye ve sonra da nükleer silahlara sahip olmak gözükmektedir. Çünkü ABD'nin Irak'ın işgaline ilişkin gerekçelerinin daha baştan hepsinin yanlış ve asılsız çıkması ve buna rağmen işgali gerçekleştirmesi, İran'ın kendi güvenliğine yönelik muhtemel gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Bu anlamda hem ABD'nin İran politikası hem de İran'ın kendisine yönelik artan Amerikan tehdidine karşı müttefik arayarak uluslararası alanda yalnızlığını gidermeye çalışması ve nükleer teknoloji geliştirmeye daha fazla ağırlık vermesi, iki ülkenin de daha fazla güvenlik arayışının yansımaları olarak değerlendirilebilir.

ABD, Clinton döneminde geçmişe ilişkin İran konusunda büyük hatalar yaptıklarını itiraf etmiş, ancak bu ülkeyi uluslararası alanda izole etme politikasından da vazgeçmemiştir. Ayrıca ABD, Ortadoğu'da İran'ı kendisine tehdit olarak gören başka bir ülkeyi, İsrail'i, müttefiki olarak kabul etmekte ve bu ülkenin nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarına sahip olmasını olağan kabul etmektedir. İran ise ABD'nin Ortadoğu bölgesinde İsrail ve başka ülkeleri desteklemesini, her ne kadar bu ülkeler kendi güvenliklerini sağlamak için yaptıklarını söyleseler de, kendisine tehdit olarak algılamaktadır.

ABD ve İsrail gibi iki nükleer ve konvansiyonel güce karşı tek başına karşı koyabilmenin güçlüğüne farkında olan İran, nükleer güç olma isteği yanında Rusya ve Çin ile işbirliği imkanlarını geliştirmeye çalışmaktadır. ABD'nin itirazlarına rağmen Rusya, SB dönemindeki süper güç statüsünün özlemi ile olsa gerek, İran ile nükleer santraller kurulması ve konvansiyonel silah ticareti konularında işbirliği yapmaktadır. Çin de aynı şekilde artan enerji ihtiyacı ve büyük güç olması nedenleriyle İran ile işbirliğine gitmek gitmektedir. Ancak ABD'nin tek süper güç olması, hem Rusya'yı hem de Çin'i İran ile yaptıkları işbirliğinin derinliği konusunda etkileyebilmektedir.

ABD ve İsrail, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının Ortadoğu'daki "dengeyi" bozacağını ve bunun da bölgede var olan "barışı" ve "istikrarı" sona erdireceğini savunmaktadırlar. Oysa bugün tartışılan en önemli sorun Ortadoğu'da olan değil, olmayan barış ve istikrardır. Bunun da en önemli sebebi, Filistin sorunu merkezli Arap-İsrail sorunlarına çözüm bulunamamış olmasıdır. Yine ABD'nin, İran'ın nükleer silah elde etmesinden duyduğu endişenin, aslında Tahran'ın bunu ABD'ye veya İsrail'e karşı kullanması ihtimalinden ya da İran rejiminin bunu terörist gruplara vermesi ihtimalinden kaynaklandığını söylemek de zordur. İran'ın ABD'ye veya İsrail'e karşı bu silahı kullanması durumunda kendisinin daha ağır şekilde nükleer silahlarla cezalandırılacağı bir gerçek olarak ortadadır. İran tarafından desteklendiğine inanılan herhangi bir terörist grubun böyle bir silahı ABD ya da İsrail'e karşı kullanması durumunda tek suçlanacak ve cezalandırılacak olan İran olacaktır.

İran'ın nükleer programı kendisi için bir kazanım niteliğindedir. Program sonunda silah elde edilsin ya da edilmesin, İran nükleer teknoloji hususunda bilgi birikimi ve deneyim sağlamış durumdadır. Uygulanan yaptırımlar veya olası bir askeri operasyon yapılması durumunda nükleer program sekteye uğrayacak olsa bile, yeniden nükleer çalışmalara başlandığında İran sıfırdan başlayan bir devlet olmayacaktır. İran'ın nükleer programı hakkındaki belirsizlik durumunun bile caydırıcılık yarattığı gözlenmektedir. Doğruluğu bilinmemekle birlikte mevcut tahminler İran'ın 2012 yılında iki adet nükleer bombaya sahip olacağı yönündedir. İran'ın stratejik derinliği ve söz konusu silahların ülkenin farklı bölgelerine konuşlandırılacağı düşünüldüğünde, İran'ın önemli bir askeri avantaj sağlayacağı düşünülmektedir.

İran'ın nükleer silahlanmasının bölgede "domino etkisi" yaratabileceği ve bölge aktörlerinde nükleer olmasa bile konvansiyonel olarak aşırı silahlanmaya neden olabilecek potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir. İran'ın nükleer silah sahibi olması durumunda; nükleer silah sahibi olan tek komşusu Pakistan ile denge sağlanacaktır. Bölgede nükleer silah sahibi olan bir diğer devlet İsrail'in stratejik derinliği düşünüldüğünde, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının İsrail açısından oluşacak bir dengeden ziyade İran'ın bir adım öne geçmesi olarak nitelenmesi daha doğru olacaktır. İran Körfez ülkeleri üzerinde çok etkin güç projeksiyonu yaratma kapasitesine sahip olacaktır.

İran sorununun, uzun yıllar gündemi işgal edecek nitelikte olduğu görülmektedir. Bölge politikalarında etkin olan ABD ve İran'ın, ideolojik anlaşmazlıkları ve çıkar çatışmaları, niteliği itibarı ile sorunun kısa sürede, tek hamleli girişimlerle çözülemeyeceğini

göstermektedir. Nitekim ABD'nin rejim değiştirme hedefi kısa sürede gerçekleşmeyeceği gibi, sonuçları ve etkileri de uzun yıllar görülecektir. Bu nedenle sorun, uzun yıllar gündemde kalacak gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Adelman M, “The Real Oil Problem”, Regulation, Vol. 27, No. 1, Spring, 2004, S. 16-21.
- Akbaş Z, Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Barış Yayınları, Ankara, 2011.
- Akbaş Z, “Relationships of the USA and The Great Middle East”, History Studies, Special Issue, 2011, S. 1-18.
- Akdemir E, “11 Eylül Sonrası Amerika’nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları”, Der. Laçiner S, Ekinci A. C, 11 Eylül Sonrası Ortadoğu, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- Akgül F, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, No. 5, 2007, S. 129-155
- Alvandi R, “Iranian- American Relations After September 11: Clash of Civilizations or Clash of Interests”, AQ: Australian Quarterly, Vol. 74, No. 2, March. - April, 2002, S. 8-22.
- Arı T, Geçmişten Günümüze Ortadoğu- Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, (1. Basım), İstanbul, 2004.
- Arı T, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul, (2. Baskı), 2007.
- Aydın D, “İran’ın Ortadoğu Politikasının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, İstanbul.
- Ayhan V, İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, Nobel Yayınları, Ankara, 2006.
- Beres Louis R- Maoz Z, “Israel and the Bomb”, International Security, Vol. 29, No. 1, Summer, 2004, S. 175-180.
- Betts R, “Incentives for Nuclear Weapons : India, Pakistan, Iran”, Asian Survey, Vol. 19, No. 11 November, 1979, S. 1054-1064.
- Brzezinski Z, Büyük Satranç Tahtası, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Yayınları,, İstanbul, 2005.
- BP, “BP Statistical Review of World Energy June 2011”, S. 1-49.
- BÜSAM, “Ortadoğu’da Güncel Güvenlik Sorunları”, İstanbul, Ekim, 2010.
- Calabrese C, “Peaceful or Dangerous Collaborators? China’s Relations with the Gulf Countries”, Pacific Affairs, Vol. 65, No. 4, Winter, 1992-1993, S. 471-485.
- Cankara Y, Yeni Oyun: İran’ın Nükleer Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

- Chubin S, "Does Iran Want Nuclear Weapons?", *Survival*, Vol. 37, No. 1, Spring 1995, S. 86-104.
- Cohen M.J, "The Superpowers In The Middle East", *The International History Review*, Vol. 17, No. 2, Mayıs, 1995, S.339-347.
- Cordesman Anthony H., *Iran and Nuclear Weapons*, CSIS, Washington, 2000, S. 1-111.
- Cöhce S, "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ve Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler", *Akademik Bakış*, Vol. 2, No. 3, Kış, 2008, S. 65-80.
- Cural A, "Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması", *Yayımlanmış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011.
- Çakmak C, "İrak Savaşı ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Ed. Atilla Sandıklı & Kenan Dağcı, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çetinsaya G, *İran ve Güvenlik Algılamaları*, ed. Refet Yiyanç&Hakan Taşdemir, "İran'ın Nükleer Politikaları ve Türkiye", Seçkin Yayınları, Ankara, 2002.
- Dalar M, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 7, No:24, (İlkbahar,2008), S. 270-303.
- Davutoğlu A, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- Deniz Ş, "The Deconstruction of Redesign of Middle East: An Analysis on Greater Middle East Project", *The Journal of International Social Research*, Vol. 5, No. 20, Winter, 2012, S.168-183.
- Diriöz A. O. , "Nabucco Ortadoğu'ya Genişleyebilir mi?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, S.101-106
- Efegil - Musaoğlu N, "Demokratikleştirme Bağlamında, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Ortadoğu*, Vol. 3, No. 1, 2008, S. 165-174.
- Ekinci Arzu C, *İran Nükleer Krizi*, Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara, 2009.
- Erdinç A, *Orta Doğu'nun Tarihî Gelişimi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.
- Evcioğlu K, *ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi*, Umay Yayınları, İzmir,2005.
- Gerardi J.G. – Aharinejad M, "Report: An Assesment of Iran's Nuclear Facilities", *The Nonproliferation Review*, Spring- Summer, 1995, S. 211.
- Göknel M, "Ortadoğu'da Enerji Güvenliği", *Orsam*, 2010, S. 19.
- Gündoğan Ü, "İran ve Ortadoğu", *Adres Yayınları*, Ankara, 2010.
- Karaca R. Kutay, *Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba*, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.

- Kaya S, “Avrupa Birliği’nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail’in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 1, No. 2, Şubat, 2009, S. 39-46.
- Kaynak M, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler*, Truva Yayınları, (5. Baskı), 2008.
- Keskin A, “Tüm Boyutları ile Türkiye İran İlişkileri, Stratejik Analiz, Eylül 2004, Cilt. 5, No. 53, S. 23.
- Kısacık S, “BM Yaptırımları ve İran”, *Bilgesam*, 2010, S. 1-18.
- Kıbaroğlu M, “İran’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler”, *Harp Akademileri, Türkiye’nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye İçin Güvenlik Politikasına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul, 2006, S.1-39.
- Köse T, *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, Setav, Ankara, 2008.
- Kuloğlu A- Salkaya F. E, “Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Cilt. 4, No. 48, Nisan, 2004, S.23-32.
- Laçiner Sedat, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi”, *OAKA*, Cilt. 1, No. 1, 2006, S. 36-75.
- Lesser I. O.- Nardulli R. B- Arghavan L. A, “Sources Of Conflict In The Greater Middle East”, Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser(ed.), *Sources of Conflict in the 21st Century Regional Futures and U.S. Strategy*, Published by RAND 1998.
- McInnis K, “Extended Deterrence: The U.S. Credibility Gap in the Middle East”, *The Washington Quarterly*, Summer, 2005, S. 169-186.
- Minasian S, “The Contemporary Statüs of Iran’s Nuclear Missile Programme and Russo-Iranian Relations, *Iran & the Caucasus*, Vol. 6, No. ½, 2002, S. 249-260.
- Ogilvie T, “International Responses to Iranian Nuclear Defiance: The Non- Aligned Movement and the Issue of Non- Compliance”, *EJILL*, Vol. 18, No. 3, S. 453-476.
- “Orta Doğu”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul Cilt: 17, 2004.
- “Orta Doğu”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelisim Yayınları, İstanbul, Cilt:14,1986.
- Özpek B. B, “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, *Ortadoğu Etütleri*, Vol. 3, No. 2, Ocak, 2012, S. 183-215.
- Pehlivanoglu Ö, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Peköz M, “Küresel Güçlerin Ortadoğu Stratejisi”, *Kalkedon Yayınları*, İstanbul, 2007.
- Primakov Y, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Timaş Yayınları, (2. Basım), İstanbul, 2010.
- Sander O, *Siyasi Tarih(1918-1994)*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

- Sandıklı A, “Küresel Gelişmeler, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Yansımaları”, Der. Sandıklı A-Dağcı K, Büyük Ortadoğu Projesi –Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Segal D, “Atomic Ayatollahs: Just What the Mideast Needs- An Iranian Bomb, “, The Washington Post, 12 April 1987.
- Selamoğlu A, “ABD’nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Selvi A, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya ve Ortadoğu Petrollerinin Uluslar arası Politikadaki Yeri ve Önemi”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Sevim C, “Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri” Güvenlik Stratejileri Dergisi, No.11, S. 53-72.
- Sinkaya B – Yıldırım Ali K, “İran Yaptırımlarının Mali Boyutları”, Ortadoğu Analiz, Cilt. 2, No. 13, S. 40-47.
- Sinkaya B, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, Ortadoğu Analiz, Cilt. 2, No. 18, Haziran, 2010, S. 66-78.
- Stephen K, “All the Shah’s Man: An American Coup and the Roots of Middle East Terror”, Middle East Quarterly, Vol. 11, No.3, Summer 2004, S. 159-272.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü, “Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya, 2010, S. 1-103.
- Şafak H, Büyük Ortadoğu Projesi- İsrail’in İmparatorluk Planı, Profil Yayınları, (2. Baskı), İstanbul, 2006.
- Takeyh R, “Iran’s Nuclear Calculations”, *World Policy Journal*, Vol. 20, No. 2, Summer, 2003, S. 21-28.
- Tavşanoğlu Emeç L, Ortadoğu’da Satranç, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tuncel M, Hedef Neden İran?- Ortadoğu’da Güç Savaşları, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Turan K, “İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt. 5, No. 7, 2009, S. 39-53.
- Ural A, “ABD’nin Enerji Hakimiyeti Teorisi Ve büyük Ortadoğu Projesi”, Akademik Ortadoğu, Vol. 3, No. 2, 2009, S. 130-147.
- Vanaik A, “The Iran Issue”, Economic and Political Weekly, Vol. 41, No. 6 February. 11-17, 2006, S. 467-471.
- Yıldız Y. G, Oyun İçinde Oyun Büyük Orta Doğu, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.

İnternet Kaynakları

- Akşam, “Cenevre’de Nükleer Zirve”, 2 Ekim 2009, http://aksam.medyator.com/2009/10/02/haber/dunya/2542/cenevre_de_nukleer_zirve.html, (07.05.2012)
- Akşam, “Hürmüz Kapanırsa Petrol 200 Dolara Çıkar”, 09.01.2012, <http://www.aksam.com.tr/hurmuz-bogazi-kapanirsa-petrol-200-dolara-cikar,-cari-acik-36-milyar-dolar-artar-91327h.html>, (21.05.2012)
- BBC News, “Iran Declaration”, 21 October 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3211036.stm>, (06.05.2012)
- BBC, “İran: Uranyumu Daha da Zenginleştireceğiz”, 2 Aralık 2009, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/12/091202_iran_uranium.shtml, (07.05.2012)
- BBC News, “Iran Enriching Uranium at Fordo Plant Near Qom”, 10. 01. 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16470100>, (11.05.2012)
- Bilgesam, “İran’ın Nükleer Politikaları ve Türkiye”, 23.02.2010, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1436:ran-nuekleer-politikalar-ve-tuerkiye&catid=168:ortadogu-analizler, (16.05.2012)
- Boz H, “İran’ın Nükleer Krizden Çıkış Yolu: Eskimeyen Hürmüz Kartı”, 21.yy. Türkiye Enstitüsü, 30.01.2012, <http://www.21yyte.org/tr/yazi6469-Iranin-Nukleer-Krizden-Cikis-Yolu-Eskimeyen-Hurmuz-Karti.html>, (11.05.2012)
- BP, “Statistical Review of World Energy”, June, 2011, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf, (05.04.2012)
- Bugün Dünya, “ABD'den Kilit Müttefike F-15” Satışı, 29.12.2011, <http://dunya.bugun.com.tr/abd-den-kilit-muttefike-f-15-satisi-179715-haberi.aspx>, (23.05.2012)
- Coll S, “US Halted Nuclear Bid by Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers”, Washington Post, 17 Kasım 1992, <http://pqasb.pqarchiver.com/washingtonpost/results.html?st=basic&uid=&MAC=50a23aa1f3f5c6104e90e36051420d61&QryTxt=US+halted+nuclear+bid+by+Iran&sortby=RELEVANCE>, (03.01.2012)

- Cordesman A, “Iran, Oil and the Strait of Hormuz”, Center for Strategic and International Studies, 26 March 2007, S. 2, http://csis.org/files/media/csis/pubs/070326_iranoil_hormuz.pdf, (13.05.2012)
- Çalış A, “İran Ülke Raporu”, TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Şubat 2011, Ankara, S. 3, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/iran_ulke_raporu_2011.pdf, (12.05.2012)
- Doğan S, “İran’a Petrol Ambargosu Tartışmaları”, ORSAM, 14.01.2012, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3080>, (11.05.2012)
- Durmuş M, “Nükleer Enerji Bunalımı ve İran’ın Uluslar arası Sisteme Yeniden Entegrasyonu”, <http://www.turksam.org/tr/a440.html>, Türksam, 10.08.2005, (15.05.2012)
- Dursun D, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, Stradigma.com, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html, (04.05.2012)
- Eisenstadl M, Iranian Military Power: Capabilities and Intensions, Washington Inst for Near, Washington, 1996, S. 106.
- Ekinci Celalifer A, “İran’ın Nükleer Teknolojiyle Tanışma Süreci ve Nükleer Programın Tarihsel Arka Planı”, Usak Stratejik Gündem, 12 Ekim 2009, <http://www.usakgundem.com/ders-notu/10/%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-n%C3%BCkleer-teknolojiyle-tan%C4%B1%C5%9Fma-s%C3%BCreci-ve-n%C3%BCkleer-program%C4%B1n%C4%B1n-tarihsel-arka-plan%C4%B1.html>, (16.05.2012)
- Ekinci Celalifer A, “İran Nükleer Krizinde Tehlike Çanları- Ajansın Son Raporu Bir Dönüm Noktası mı?”, USAK, 19 Kasım 2011, <http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=1217>, (09.05.2012)
- Euronews, “İran İlk Nükleer Yakıt Çubuğunu Üretti”, 01.01.2012, <http://tr.euronews.com/2012/01/01/iran-ilk-nukleer-yakit-cubugunu-uretti/>, (10.05.2012)
- “Ford Administration National Security Study Memoranda”, Gerald R. Ford Library, <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nsdm292a.htm>, (31.12.2011).
- Global Enerji, “İran Avusturya İşbirliği”, <http://www.globalenerji.com.tr/hab-23000206-113,33@2300.html>, (07.05.2012)
- Global Security, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>, (13.03.2012)
- Global Security, “Natanz”, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>, (07.06.2012)

- Habertürk, “Suriye İçin Toplandılar, İran'a Yaptırım Kararı Aldılar”, 01.11.2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/693310-suriye-icin-toplandilar-irana-yaptirim-karari-aldilar>, (20.05.2012)
- Hafezi P, “Analysis: Iran Adopts “Wait and See Policy” on Syria’s Crisis”, Reuters, 27. 11. 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/11/27/us-iran-syria-policy-idUSTRE7AQ03020111127>, (22.05.2012)
- Hürriyet, “Tehdit Edilirse İş Değişir”, 6 Ocak 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/5729508.asp>, (06.05.2012)
- Hürriyet, “Füze Uzmanını Öldüren Patlamada İsrail Şüphesi”, 15 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19237351.asp>, (20.05.2012)
- International Atomic Energy Agency, “The Text of the Agreement between Iran and the Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, Information Circular-INFCIRC/214, 13 Aralık 1974, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infirc214.pdf>, (12.04.2012)
- International Atomic Energy Association, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, Report by Director General, GOV/2003/63, 26 August 2003, S. 5, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-63.pdf>, (06.05.2012)
- International Atomic Energy Association, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, Resolution adopted by the Board, GOV/2003/69, 12 September 2003, S. 2, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Boards/2003/gov2003-69.pdf>, (06.05.2012)
- International Atomic Energy Association, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, Report by Director General, GOV/2003/75, 10 November 2003, S. 8, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf>, (06.05.2012)
- International Atomic Energy Association, “Communication dated 8 August 2005 received from the Resident Representative of France, Germany and the United Kingdom to Agency”, INFCIRC/651, 8 August 2005, S. 20, http://www.armscontrol.org/pdf/20050805_Iran_EU3_Proposal.pdf, (06.05.2012)
- IAEA, “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran”, GOV/INF/2010/2,

http://www.armscontrolwonk.com/file_download/219/GOV_INF_2010_2.pdf,
(08.05.2010)

IAEA Board of Governors, Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, GOV/2011/65, 8 November 2011, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/IAEA_Iran_8Nov2011.pdf, (08.05.2012)

Iran's Threats in the Strait of Hormuz, Stratfor Global Intelligence, 10.01.2012, <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/irans-threats-strait-hormuz>, (22.05.2012)

ISNA, "Iran Not To Send Out Uranium For Swap: FM", 18 November, <http://old.isna.ir/ISNA/NewsView.aspx?ID=News-1441927&Lang=E>, (07.05.2012)

Kardaş İ, "İran Raporu", Santral İstanbul/ Küresel Sorunlar Platformu, 13.01.2012, S.3, <http://www.platformforglobalchallenges.org/files/KSP-Iran-130112.pdf>, (10.05.2012)

Keskin A, "Nükleer Enerji", Türksam, 25 Ocak 2005, <http://www.turksam.org/tr/a77.html>, (31.12.2011).

Koçgündüz Leyla M, "Enerjinin Dar Boğazı Hürmüz", Orsam, 05.03.2012, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3290>, (12.05.2012)

Köylü H, "İran Askeri Tatbikata Başladı", Deutsche, 05.02.2012, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15720031,00.html>, (10.05.2012)

Melman Y - Mizrahi H, "News of Palestinian Rockets", "HAMAS Rockets", Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hamas-qassam.htm>, (19.05.2012)

Milli Gazete, "Hürmüz Boğazı Restleşmesi", 12.01.2012, <http://www.milligazete.com.tr/makale/hurmuz-bogazi-restlesmesi-226858.htm>, (11.05.2012)

Özcan N. A, "İran Sorunu'nun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri, Tepav, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar_Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, (28.12.2011)

Quadrennial Defense Review Report, February, 2010, S. 24-26, http://www.defense.gov/qdr/images/QDR_as_of_12Feb10_1000.pdf, (01.05.2012)

Raynolds James, "Iran IAEA Nuclear Report Deepens Concerns, BBC News, 08.11.2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15642021>, (06.05.2012)

Russel J, "Regional Threats and Security Strategy: The Troubling Case of Today's Middle East", November, 2007, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>, (12.04.2012)

- Sabah, “İsrail Ordu Sözcüsü Şok Etti”, 12.01. 2012, <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2012/01/12/israil-ordu-sozcusu-sok-etti>, (21.05.2012)
- TASAM, “İran Dış Politikası’nın Nükleer Program Çıkmazı”, 21.06.2011, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2215/iran_dis_politikasinin_nukleer_program_cikmazi, (06.05.2012)
- The New York Times, “France and Iran Sign \$4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors”, 28 Haziran 1974, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F00F11FF3F5F10738DDDA10A94DE405B848BF1D3&scp=1&sq=france%20and%20iran%20sign%20%244billion%20accord&st=cse>, (30.12.2011)
- The New York Times, “Iran Will Spend \$15 Billion in US over Five Years”, 5 Mart 1975, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F10B11FB3F5C127588DDAC0894DB405B858BF1D3&scp=1&sq=iran%20will%20spend%20%2415%20billion%20in%20us&st=cse>, (30.12.2011)
- The New York Times, “Chronology of Iran’s Nuclear Program, 8 August 2005, <http://www.nytimes.com/2005/08/08/international/08timeline-iran.html>, (06.05.2012)
- The Speech of Vice-President of Islamic Republic of Iran and President of the Atomic Energy Organization of Iran at the 46th General Conference of the IAEA in Vienna, 16 September 2002, S. 3
<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC46/iran.pdf>, (10.04.2012)
- Today’s Zaman, “IAEA chief: Iran should store enriched uranium in Turkey,” 9 November 2009, <http://www.todayszaman.com/news-192403-iaea-chief-iran-should-store-enriched-uranium-in-turkey.html>, (07.05.2012)
- Türkiye Gazetesi, Enerji için aldığımız riskler, , 13.01.2012, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/makaledetay.aspx?id=520770>, (22.05.2012)
- UN Security Council, “Resolution 1737 (2006) – Adopted by the Security Council at its 5612th meeting, on 23 December 2006, S. 2, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/681/42/PDF/N0668142.pdf?OpenElement>, (06.05.2012)
- UN Security Council, Resolution 1835 (2008)- Adopted by the Security Council at its 5984th meeting, on 27 September 2008, S/RES/1835(2008), http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1835-2008.pdf, (07.05.2012)
- UN Security Council, “Resolution 1929 (2010)- Adopted by the Security Council at its 6335th meeting”, 9 June 2010”, S/RES/ 1929(2010), http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1929-2010.pdf, (08.05.2012)

- USA National Security Strategy, May, 2010, S. 24, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (01.05.2012) U.S. Energy Information Administration, “World Oil Transit Chokepoints”, 30.11.2011, <http://205.254.135.7/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC>, (11.05.2012)
- Welsh S, “IAEA on Iran: Recent and pending action and legal parameters, International Security Law Project”, 2 February 2006, <http://www.cdi.org/news/law/iran-iaea-020206.cfm>, (06.05.2012)
- Zaman, “Petrolde İran ve Hürmüz Endişeleri Yersiz”, 18.01.2012, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1231205>, (22.05.2012)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Ebru MOTORCU

Doğum Tarihi ve Yeri : 20/08/1986-ANTALYA

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu :

Mezun Olduğu Lise : Aldemir Atilla Konuk Anadolu Lisesi

Lisans Diploması : Uludağ Üniversitesi

Yükseklisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi

Tez Konusu : İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri

Yabancı Dil / Diller : İngilizce